



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



# BRO OG BY

- en folkebog om Hølstebro

Holstebro er utvivlsomt en af landets ældste købstæder. Hvor-  
når den er opstået vides imidlertid ikke. Muligvis allerede i old-  
tiden, muligvis først i den tidlige middelalder. Ved navn  
nævnes den første gang i et brev fra biskop Thyge af Ribe  
den 6. februar 1274. Derfor fejrer man i 1974 Holstebro bys  
700 års jubilæum.

Holstebro var „hovedstad“ i Hardsyssel, og den har fra æld-  
gammel tid med sin gode centrale beliggenhed været en af  
Jyllands vigtigste markeds- og handelsbyer.

Udmarvet af krigstider og brande – elleve ialt – gled den før  
så driftige by i 1700-tallet ind i en forarmelses- og stagnations-  
tid, som den langsomt begyndte at komme ud af igen omkring  
midten af 1800-tallet, men først for alvor brød i årene efter  
2. verdenskrig.

Da iværksatte byrådet den præcist formulerede udviklingspolitik  
og miljøbetonede helhedsplanlægning, som nu har placeret  
Holstebro som en af de mest fremsynede og udviklingsrige  
danske byer.

Holstebro bys historie blev først separat beskrevet af kordegn  
L. Ch. Th. Frølund i „Holstebro. En historisk, topografisk og  
statistisk Købstadsbeskrivelse“, som udkom 1871 (genudgivet  
af Bent Torben Holm i 1963). I 1939 udkom hovedværket  
om byens historie, overlærer J. Aldals monumentale „Holste-  
bros Historie gennem Tiderne. 1274-1939“.

En mere populær, å jourført byhistorie har imidlertid længe  
været savnet. 700 års jubilæet var en naturlig anledning til at  
råde bod herpå. Jubilæumskomiteén nedsatte et festskriftudvalg,  
som bestod af repræsentanter for Holstebro Bibliotek, Holste-  
bro byhistoriske Arkiv, Holstebro Museum og Turistforenin-  
gen for Holstebro og Omegn, og de fire institutioner påtog  
sig – med økonomisk støtte fra Holstebro kommune – at ud-  
give en folkebog om Holstebro bys historie.

Udgiverne takker Holstebro kommune, de tre forfattere, tegner  
og fotografer samt Rounborgs grafiske hus for bidrag og  
bistand til BRO OG BY – en folkebog om Holstebro.

# BRO OG BY

- en folkebog om Holstebro

Thorkild Ramskou · Steffen Linvald  
Jens Johansen

# BRO OG BY

- en folkebog om Holstebro

HOLSTEBRO 1974

Med økonomisk støtte fra Holstebro kommune  
udgivet af:  
Holstebro Bibliotek  
Holstebro byhistoriske Arkiv  
Holstebro Museum  
Turistforeningen for Holstebro og Omegn

Tegninger af Jens Bech.

Sats: 10/11 garamond  
Papir: Stribet, uglittet antiktryk

Tryk og indbinding:  
Rounborgs grafiske hus  
Holstebro

# Indhold

**THORKILD RAMSKOU. Holstebroegnens  
forhistorie 7**

**STEFFEN LINVALD. Holstebros  
historie 1274-1945 35**

Byens navn og dens omtale i litteraturen 35

Middelalderbyen 1274-1536 37

I medgang og modgang 1536-1660 47

Under enevælden 1660-1734 54

Mellem brandene 1734-1794 62

Trivsel og krigsfrygt 1794-1864 72

Hvad udad tabes . . . 1864-1940 91

„De fem forbandede år“ 1940-1945 102

**JENS JOHANSEN. Efter 1945. Udviklingspolitik  
og planlægning 105**

**Litteraturhenvisninger 133**

# Thorkild Ramskou

## Holstebroegnens forhistorie

### *Holstebro og omegn*

Det er en mangeartet natur, man møder rundt om byen Holstebro. Havet viser sig i al sin magt og væld mod vestkysten og æder grådigt af de stejle klinter mellem Ferring og Fjaltring, samtidig med at det nådigt har lagt sandbarrierer foran Fjerring sø og Nissum og Bøvling fjorde, som de hedder, selv om de er dele af den samme sø, som det jo faktisk er, trods forbindelse til havet. Det er i den sydlige del af dette indvande, Storåen danner sit delta, en foreteelse, der ellers er sjælden her i landet. Det er også her omkring, man kan se marskdannelser, som man iøvrigt skal til de slesvigske egne for at se.

Her er rørskove, og her er et fugleliv som nok er værd at hæge om. Her er natur, og klitterne værner mod det grådige hav, så også fortidens fiskere, der ikke kendte til havgående både, kunne nyde godt af fjordens eller søernes rigdomme.

Mod nord er det Limfjorden, der afgrænser landet. Det er et helt andet landskab der her møder øjet. Det alt for barske er forsvundet, selv om ingen kan være i tvivl om verdenshjørnerne. Alle træer bøjer deres kroner ydmygt mod øst som en hyldest til den evindelige vestenvind, men vi er dog kommet ind i et blidere og roligere farvand, hvor bølger og strøm dog ikke helt har mistet deres magt. De gør stadig deres indflydelse gældende, dog på en mere behersket måde end på vestkysten. Stejle klinter og nedfaldne sten på forstranden viser at også fjorden har noget at skulle have sagt. Nissum Bredning er så stor, at den kan vise tænder, når blæsten er i sit onde lune, og det kan den ofte være.

Den vestlige del af fjorden har i tidernes løb ført en omskiftelig tilværelse: Undertiden har den været en del af en virkelig fjord, med udløb på Jyllands østkyst; til andre tider har den rettere været en del af et sund, når Vesterhavet brød gennem tangen ved nuværende



Thyborøn, og der da var åben passage til Codans Bølge eller Kattegat, som det hedder i mere daglig tale. Hvordan det end har forholdt sig med disse omskiftelser, fjorden har til alle tider været et givtigt fiskevand.

Men vi går for hurtigt frem; thi for at forstå hvorfor landskabet ser ud som det gør i dag, skal vi helt tilbage til de to sidste istider, da det er dem, der for største delen har æren for egnens karakter, ikke blot bakkernes kurver og ådalenes forløb, men også jordbundens kvalitet, der varierer meget stærkt. Visse dele af Holstebros omegn er morænedannelser fra den mellemste af de tre nedisningsperioder, der har hærget det danske landskab, nemlig de såkaldte bakkeøer. Det er forøvrigt værd at vide, at denne benævnelse er skabt af Enrico Dalgas, der, som alle vil vide, var den der for alvor satte skub i opdyrkningen af den jyske hede under devisen: Hvad udad tabes skal indad vindes, i de vanskelige år efter 1864.

Men disse bakkeøer er altså levninger fra den mellemste istid og det er på dem, man eventuelt kan forvente at finde spor af menneskelig færden i nævnte periode, hvis man er usædvanlig heldig. Bakkeøerne blev nemlig ikke isdækkede under den sidste istid. Da nåede isranden kun til den stiplede linje på det viste kort. De skrå skraverede områder er bakkeøerne. De dobbeltskraverede er moræneaflejringer fra den sidste istid, og det uskraverede er hedesletterne, der dannedes af smeltevand fra den sidste gletscher. På det yngste moræneområde findes de gode, frugtbare jorder, hvorimod hedesletterne udgør de magre.

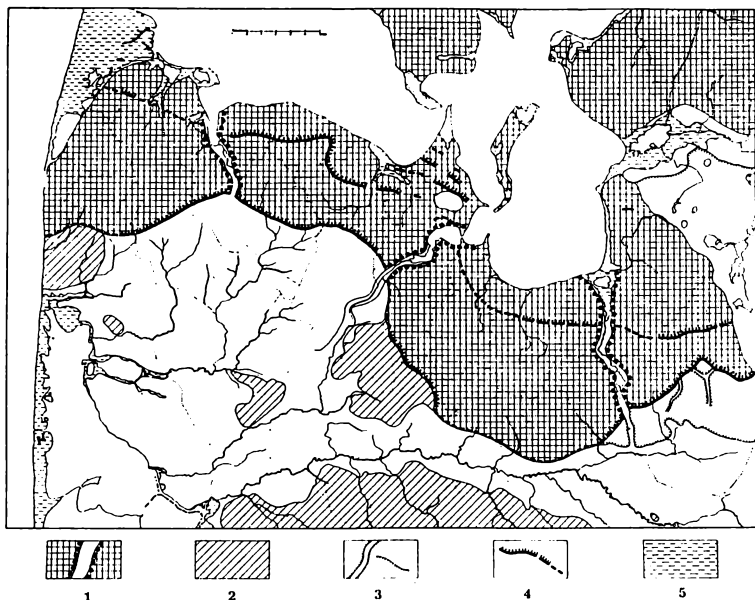
Det er altså istiderne, der har hovedansvaret for Holstebro-egnens udseende og for jordens vekslende bonitet og for dalenes og dermed åernes forløb.

Men der er også andre naturkræfter, der har gjort sig gældende. I første række er det havet, man, som allerede antydte, må regne med som naturdannende faktor. Her kan det nedbryde og fjerne land, hist kan det afsætte landtanger, som det efter forgodtbefindende kan gennembryde og lukke igen, til ødelæggelse eller velsignelse for de mennesker, der bor i dets nærhed.

Men havet er ikke sin egen herre. Det må adlyde. Det er vindene der pisker havet til at æde af jorden, og det er dem, der dirigerer de strømme, der kan afsætte nyt land.

Det er også blæsten, der sætter kystens sand i bevægelse til den frygtede sandflugt, der har sat sit præg i de store, såkaldte indsander. Her er det flyvesandet, der har skabt naturen og gjort landbruget lidet rentabelt og undertiden helt umuligt.

Også andre naturkræfter har været medvirkende til landskabets dannelse, selv om de har været mindre voldsomme. Åerne har i tidernes løb ændret deres lejer gennem de gletscherdannede dale. En



Kort over området efter sidste istid. (efter Th. Mathiassen 1948).

Signaturforklaring: 1. Ungglacialt morænelandskab med tunneldal. 2. Bakkelandskaber fra næstsidste nedisning. 3. Hedeslette med ekstramarginal dal og terrassekant. 4. Israndslinier. 5. Marine aflejringer.

sten kan vende strømmen, så den gnaver en ny passage, dog stadig gennem den samme ådal.

Det er en sådan uorden Hedeselskabet søger at bøde på. Åer må ikke lave slyngninger. De skal løbe pænt og lige; synes man altså i selskabet. Men her er vi ved at komme ind på selvskabte naturændrende kræfter, der kan være lige så vanskelige at holde styr på som de naturlige. Der tænkes f. eks. her på, at det er naturen selv, der har skabt moserne. I tidernes morgen, og det vil her sige umiddelbart efter istiderne, var moserne søer. Men de gror til efterhånden og omdannes lidt efter lidt til moser, hvis tørv efter rigtig behandling har været menneskene til stor nytte gennem tiderne.

Som en romersk forfatter Plinius skrev i begyndelsen af vor tidsregning, at: „Yderst mod nord bor et elendigt lille folk... Med hænderne samler de slam op, som de lader tørre, mere ved vind end ved sol; og med dette varmer de føden, og deres af nordenvinden stivnede indvolde“. Hvad han dengang skrev, var ganske vist ikke møntet på Holstebroegnen, men kan tvangfrit anvendes også på den. Hvad han hentyder til, er selvfølgelig tørvegravning, så der fik vi det at vide om husholdnings-økonomi i Danmark for 2000 år siden.

Men tilbage til istiden. Isen forsvandt fra hvad der senere er blevet til det nuværende Jylland og efterlod landet som en tundra. Hist og her lå der enorme blokke af is, der ikke havde nået at smelte i takt med den egentlige gletscher; store forglemte isblokke, dødis, som det kaldes, hvis lejer senere blev til de stadigt eksisterende søer som Flyndersø og Stubbersø, der hører til de største.

Klimaet blev mere og mere nådigt, så større og større planter kunne trives. Dermed kom også betingelserne for et rigere dyreliv, der kunne lokke jægeren, det altædende menneske efter sig. Vi ser her ganske bort fra, at de samme betingelser har været til stede i sidste mellemistid.

### *Jægere og samlere*

Men nu, efter den sidste istid, var mennesket kommet for at blive, men foreløbig kun som jæger og samler, der efterhånden færdedes i et skovlandskab, der domineredes af birk og af fyr. I tidens løb sker der ændringer i klimaet, der får skovene til at skifte karakter, og dermed også det vildt, der færdedes i dem.

I de mange tusind år var det naturen, der var menneskenes herre. Der hvor vildtet befandt sig måtte menneskene opsøge det, for at finde til dagen og vejen. Og disse jægere havde langt at gå og et vidtstrakt territorium at bevæge sig på.

Landets grænser, som vi kender dem i dag, var endnu langt fra lagt fast. Landhævninger og landsænkninger var følger af at jordskorpen var blevet befriet for isens vægt. Det er i hvert fald en yndet forklaring på de ændringer af kystlinjernes forløb, der skete i løbet af de nærmeste årtusinder, efter at isen havde trukket sig tilbage. Man taler om en fastlandstid, da Jyllands vestkyst lå langt ude i havet, og ved Dybås munding kan man endnu se rester af de skove, der voksede på den nuværende havbund for ca. 10.000 år siden. Det var den periode der i arkæologien går under navnet Mulleruptid, opkaldt efter en sjællandsk boplads.

I den følgende tid sker der yderligere ændringer. Man taler om en atlantisk tid, da havet tilsyneladende stiger. Den nordøstlige del af landet lå lavere end i dag. De sydvestlige dele til gengæld højere. Disse landforsubbelses efter istiden er endnu ikke ophørt. For øjeblikket sker der det, at hele Danmark vipper om en akse, der går omtrent fra Nisum fjord til Nordfalster. Hvad der ligger nord for denne linje, hæver sig, og hvad der ligger syd for, sænker sig. Dette er selvfølgelig kun beskrevet i meget korte træk.

Hvor interessante alle de geologiske, botaniske og arkæologiske foreteelser i den fjerne fortid end kan være, må vi se i øjnene, at hvad den ældre stenalder jægere og samlere end foretog sig, har de ikke efterladt sig andre spor end de rester af bopladser, der er så

talrige i hele Holstebros omegn. Der er snart sagt ikke det sted langs åerne og mange andre steder, hvor man ikke kan finde spor efter den ældre stenalders befolkning. Den levede i, og var i sin levevis underkastet, den natur, der gav den føden, hvis menneskene ellers gad ulejlige sig, og det gjorde de altså.

### *De første bønder*

Men henimod 4000 år før vor tidsregning skete der noget, som har haft følger helt op til vor egen tid, da vi endnu har kvaler med, hvad der blev sat i gang nu for ca. 6000 år siden.

Der skete nemlig det, at man ad endnu ikke helt klarlagte kanaler fik lært at dyrke korn. Det gik selvfølgelig ikke fra den ene dag til den anden, ja, næppe fra det ene århundrede til det næste. Fra den ene generation til den næste har man næppe tænkt over, hvad der egentlig skete, det nemlig, at man fra at være afhængig af naturen efterhånden gik over til at blive dens herre, – så godt som. Nu begyndte man at så korn og kunne senere hen høste så og så mange fold af udsæden. Det må have været en pragtfuld fornemmelse for de første bønder, der kunne se på at næste års føde spirede op af jorden. Husdyrene kom til og ydede mælk, ost, kød, skind og meget andet.

Men der kunne også komme dårlige år med misvækst, med tørke eller for megen regn, og kvægsygdomme kunne vel også støde til, lige som i dag. Da måtte man vel gribe tilbage til de naturlige ressourcer og gå på jagt og samle spiselige urter og bær, og hvad der ellers var at få fat i. Man slap ikke på en gang den gamle levevis. Men trods alt, de første bønder var blevet til, med både agerbrug og kvægavl. Jægerne var blevet bofaste. Og det skete ikke gratis. For fra det tidspunkt begynder menneskene at gribe ind i naturens orden, og det skulle vise sig, at bonden blev sin egen fjende og startede krigen mod sig selv og sin eksistens, allerede da den første stenalderbonde ryddede et stykke skov for at få plads til sin nye kornmark.

Med de nye redskaber, der fulgte med den nye levevis, de slebne flintøkser, fældedes træerne. De blev brændt, så asken kunne gøde jorden. For en tid ihvertfald. Men på de magre jorder, som man foretrak, blev ageren hurtigt udpint, så det blev nødvendigt at rydde et nyt stykke skov til nye marker, og på den måde lagdes grunden til de store hedestrækninger, der indtil for ca. 150 år siden var det mest fremtrædende karaktertræk i vort område. Der havde skoven vanskeligt ved at genskabe sig selv på de magre hedesletter. Gik det end langsomt skred skovødelæggelsen dog sikkert frem.

Det tænkte man nok ikke så meget over i hine fjerne tider, da man ikke kunne overskue følgerne af hvad man foretog sig, og heller ikke havde andre muligheder for at handle som man gjorde. Livet skulle gå sin gang, og det gjorde det.

De første agerbrugere sled i det, og spor af deres virksomhed kan findes overalt i området i form af redskaber, der efter deres typer kan dateres til yngre stenalder. Takket være disse efterladenskaber har det været muligt at konstatere hvor man boede, altså hvor der har været bygder i yngre stenalder.

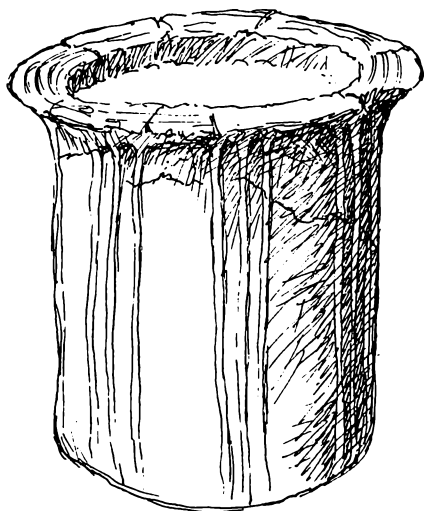
Tidligere kendte man imidlertid ikke dysser i Holstebros omegn. Det er først i de senere år, takket være Holstebro Museums virksomhed, at det nu er vist, at den tidligere pessimisme angående dyssernes tilstedeværelse har været uberettiget. Det kan man kun ønske den arkæologiske forskning tillykke med, for det er undersøgelser, der er med til at udvide kendskabet til vort lands arkæologi og skabe klarhed over punkter, der indtil nu har været dunkle. Når disse storstensgrave ikke tidligere har været kendt, er det simpelthen fordi de på et eller andet tidspunkt er blevet berøvet deres sten til anvendelse andre steder. Måske findes de nu som tilhugne kvadre i de romanske kirker, der præger egnen, eller som skærver under jernbaneskiner.

Et af lerkarrene fra dysseruinen i Stendis, et af de bedst undersøgte steder, er en såkaldt øskenkrukke, der ved sin form og ornamentik må siges at høre til blandt de bedste vi overhovedet kender fra den nævnte periode i hele landet.

Endnu et fund fra samme tid fortjener opmærksomhed, og det er de 6 tyndnakkede flintøkser, der er fundet i nærheden af Rydhave. De er store og smukke og af perfekt håndværk. Også det fund hører til eliten af tilsvarende og er bemærkelsesværdigt ved at det er optaget af en sagkyndig, fordi finderens havde tålmodighed og skønsomhed til at vente på fagmanden.

Det er et af den slags fund, der er gådefulde for arkæologerne. Thi hvorfor har stenaldermanden lagt disse seks pragtøkser ned i jorden? Har han gemt dem som kostbarheder? er de ofrede til guderne? Vi ved det ikke, men jo flere fund af den slags fagmanden får lov til at undersøge på stedet, jo større chancer er der for, at man kan finde ud af det. I dette tilfælde vil man være mest tilbøjelig til at tænke på et offer på grund af øksernes tilsyneladende planløse placering, der kan have sin årsag i eventuelle ritualer i forbindelse med ofringen. Var de hengemte kostbarheder, som engang senere skulle graves op igen, kunne man snarere forestille sig dem lagt ned som et samlet bundt, der var nemt at finde igen.

Iøvrigt er forholdene i yngre stenalder eller neolitisk tid, som er den faglige benævnelse på perioden, temmelig komplicerede, alene når vi ser på de forskellige gravtyper. Ældst er de simple jordgrave. Som de første storstensgrave kommer dysserne, der altså også er konstaterede omkring Holstebro. Derefter kommer de såkaldte jættestuer, der til en vis grad i tid lapper ind over dysserne. Dernæst



indvandrer det såkaldte enkeltgravsfolk med helt nye gravskikke og hidtil ukendte redskabsformer. Som navnet antyder, drejer det sig om én-mandsgrave, og de er dækkede af en jordhøj, der kan rumme flere grave i lag over hverandre. Og endelig kommer dolktidsgravene, der som regel ligger øverst i enkeltgravshøjene. Dolktiden, der er den seneste periode af yngre stenalder kaldes også hellekistetid efter begravelsesformen, der er fællesgrave i form af stenbyggede kister, men som ikke kendes fra Holstebro-egnen.

Nu forholder det sig sådan, at i Østdanmark blev jættestuerne anvendt i længere tid end i Jylland, og det førte til den teori, at det indvandrede enkeltgravsfolk skulle have taget føringen og underkuet det gamle jættestuer. Tanken syntes understøttet af det faktum, at der øverst i jyske jættestuer kunne findes karakteristiske enkeltgravsting, såsom stridsøkser og lerkar. Men det ser ud til at disse teorier, der her er fremført i meget forenklet form, må forlades på grund af de nyeste undersøgelser af en fundgruppe, der foreløbig går under navnet stendyngegrave, og som er samtidige med jættestuerne.

Det var i Himmerland, de først blev opdagede som en selvstændig gravtype samtidig med jættestuerne og måske med enkeltgravene. Senere er disse stendyngegrave især blevet kendt fra Holstebro-egnen, hvor de vigtigste fundpladser er Vroue, der ganske vist ligger i Viborg amt, Herrup og Bondesgård. Den sidste i Thorsted sogn. Stendyngegravene ligger i sluttede komplekser som parvise, stenfyldte nedgravninger i forbindelse med endnu en stenlægning, der dækker over et par nedgravede grøfter. Det er mellem dem man finder „gravgodset“. Anførselstegnet er sat, fordi der endnu aldrig er fundet skeletrester, hverken i graven eller i den tilhørende stendynge, der

kan have tilknytning til op til 6 grave. Som regel ligger disse komplekser i forlængelse af hverandre. Ved Herrup er indtil nu (1974) fundet 160 grave, og ved Vroue strækker gravpladsen sig i en omtrent ret linje over ca. 1,7 km. Det kan derfor med nogen rimelighed antages, at disse anlæg følger vejlinjer. Da gravenes indhold viser samhörighed med, hvad der findes i jættestuerne, må det anses for sandsynligt, at denne gravform på Holstebro-egnen har afløst jættestuerne, måske er samtidig med dem eller evt. er en fortsættelse af de ældre jordgrave.

Helt overraskende fandtes der under udgravningerne på Herrupgravpladsen 3 kulthuse. Sådan kalder man dem ihvertfald, fordi de tilsyneladende ikke havde haft nogen praktisk anvendelse. Inde i dem er fundet rester af lerkar og skeer af ler i sådanne mængder at det ikke kan dreje sig om almindeligt husinventar.

I Himmerland og på Djursland kendes tilsvarende hustomter, men her i forbindelse med jættestuer. Ganske vist har arkæologer en stor „kultisk skuffe“ hvor de anbringer mange gådefulde ting og sager, men i dette tilfælde kan der ikke være tvivl om den rette placering. Disse huse med deres indhold der falder langt udenfor, hvad man finder på andre bopladser, beliggende i forbindelse med grave, kan ikke have haft anden funktion end at danne rammen om en dødekult. Hvori den så har bestået, vil sikkert aldrig blive opklaret i enkeltheder.

Af egentlige jættestuer er der til dato kun udgravet en enkelt, og endda kun en ruin. Det var i Resen sogn, men det er sandsynligt, at fremtidige undersøgelser vil bringe flere for dagen i lighed med de dyssetomter, der nu er fundet, til trods for at de var berøvede deres sten. Endelig må Hagebrogård jættestuen ikke glemmes. Fra den stammer et af de smukkeste lerkar.

Det er altså på grund af fund fra Nordvestjylland, at man må til at revidere synet på forholdene i den yngre stenalder, selv om der stadig er mange uløste spørgsmål. Der er forholdene mellem jættestuefolkene og enkeltgravsfolket, og der er spørgsmålet om den helt rigtige opfattelse af stendyngegravens indretning og brug. Stendyngegravene og enkeltgravene findes altså som parallelt løbende fænomener. Dog, her er det ikke stedet at fordybe sig i mere subtile, arkæologiske problemer.

Men et fund af en enkeltgrav skal alligevel med for dens menneskelige perspektiver. Det drejer sig om en enkeltgravshøj på Kronheden i Rom sogn. I hele sin indretning var den, som den skulle være efter tidens skik og brug, og der var da også den sædvanlige stridsøkse på den plads i graven, hvor den skulle være.

Ganske vist så den ud som den burde. Den havde den rigtige form, men, den var skåret ud af molér, og har derfor været ganske ubrugelig

som økse, eller endda bare som kølle. Molér er en jordart så let, at den kan flyde på vand, og den findes netop i Limfjordsegnene. Forklaringen på fænomenet er ligetil. En af arvingerne har ønsket sig den døde stridsøkse så brændende, at han ikke kunne få sig til at lade den forsvinde i gravens dyb, hvorfor han gik hen og lavede en af molér, der er så let at skære i den ønskede form, at den på afstand kunne ligne en rigtig økse. Det er en slags fromt bedrag, der ikke er ukendt i oldtiden. Enten at man som her fremstiller en efterligning, eller at man giver en del af helheden, f. eks. et potteskår i stedet for en hel krukke. Det er både praktisk og økonomisk at udstyre de døde med egenskaber, der gør, at de kan nøjes med brudstykker, og af dem skabe den hele genstand, som de har brug for i den anden verden.

I den seneste del af yngre stenalder sker der igen kulturændringer, som langt fra er klarlagte, for ingen af tidens redskaber kan med rimelighed henføres til tidligere perioders. Efter sit mest karakteristiske våben er perioden også kaldt dolktid, efter de store flintdolke, der ofte er tilhuggede med en beundringsværdig teknik. En vis fortsættelse af tidligere tiders kultur antydes dog ved, at i Jylland findes dolktidens stendækkede grave ofte i toppen af enkeltgravshøjene i modsætning til den øvrige del af landet, hvor man bygger stenkister af forskellige former.

Flintdolkene er iøvrigt et forvarsel om den kommende bronzealder, som allerede på det tidspunkt var i fuld gang i de sydligere dele af Europa, og de første beskedne, importerede bronzesager er allerede begyndt at vise sig i fundene, bl.a. bronzedolke der ganske tydeligt har stået model til den yngste stenalders ofte pragtfulde flintdolke, og spydspidser med for den sags skyld, af samme materiale. De er meget interessante fra flere synspunkter. Først og fremmest for deres håndværksmæssige kvalitet, men endnu mere fordi de på en eller anden måde viser de kraftanstrængelser man dengang gjorde sig i hvad vi i dag vil kalde et „udviklingsland“, for at følge med moderne i de områder, man stod i forbindelse med. På det tidspunkt var en bronzedolk både dyr og sjælden. Det var ikke hvermands sag at skaffe sig en sådan. Men når flintsmeden var så dygtig, at han kunne lave en dolk, der havde samme form som den eftertragtede, og ovenikøbet med en paralleltilhugning der kunne få bladet til at glimte i solen, og man ikke kunne få den man elskede, måtte man elske den man fik – som et gammelt mundheld siger. Og flintsmeden gjorde sig virkelig umage. Det er i mange tilfælde kunstværker af formgivning og håndværk der er levnede til os fra den periode.

### *Fra flint til bronze*

Men klokken var faldet i slag for de tider, da man var selvfor-



synende med råmaterialer til redskabs- og våbenfremstilling. Tiden og moden krævede, at man anvendte det nye materiale: bronze, som vi ikke har herhjemme. Det må have medført betydelige omvæltninger at skulle omstille hele landets økonomi, for det er jo noget i den retning, der er foregået. Nu måtte man pludselig til at købe; men man var i stand til det. Det ses tydeligt af det enorme antal bronzegenstande, der er fundet, og af de betydelige guld-mængder, der ligeledes indførtes i løbet af bronzealderen. Guld var et rent luksusmetal, så der må have været et eftertragtet exportmateriale, der kunne skaffe landet både til behov og til luksus. Danmark er nok det land, der i forhold til sin størrelse kan opvise det største antal bronzer og tilmed i en kvalitet, der i de fleste tilfælde overgår, hvad der kendes fra de bronzeproducerende lande. Det hænger sikkert igen sammen med at landet stadig var en slags udviklingsland, der længe haltede bagefter de andre, hvor man forlængst var gået over til jern som redskabsmateriale, hvorimod man her blev hængende i bronzen, men herved udviklede en højere teknik hvad bronzestøbning angår. Det er forøvrigt imponerende at se, hvor hurtigt bronzeteknikken udviklede sig, og hvor hurtigt man frigjorde sig fra fremmede forbilleder og skabte en egen stil.

Den ændrede forsynings-situation må have medført, at de handelsfolk, der tidligere kunne nøjes med at berejse deres eget land for at afsætte deres flintprodukter, nu måtte bevæge sig udenlands for at skaffe de nødvendige metaller. Købmændene, eller de handlende, hvad man nu vil kalde dem, må være blevet en større og mere betydende del af befolkningen end tidligere, og sammen med dem opstod en helt ny klasse, nemlig bronzestøberne til afløsning af flint-smedene. Det var endnu mindre end i stenalderen blevet hvermands sag at lave sine egne redskaber. Til støbning af bronze kræves virkelige fagfolk, hvorimod man for stenalderen godt kan forestille sig, at den enkelte bonde selv kunne lave sig de mere enkle redskaber, der ikke krævede den helt store flintteknik som flintdolkene og korn-seglene.

Det er almindeligt antaget, at bronzealderens væsentligste export-ware var rav, det mineral, der var så almindeligt i stenalderen i form af forskellige smykker, både i gravene og i depot- og offerfundene. Med bronzealderen glider ravet ud af fundmængden. Men da det er et smykkestof, der har været højt værdsat alle steder, er det rimeligt at forestille sig det som den exportartikel, der indbragte landet den forønskede mængde af bronze og guld.

Her må det indskydes, at den øvrige materielle kultur er en fortsættelse af, hvad der skete i stenalderens yngste del. Man var stadig agerbrugere og kvægavlere, og man begravde de døde i store høje, der ofte anvendtes flere gange, så man kunne se sig nødsaget til at

gøre højen større ved at føre mere fyld på for at skaffe plads til nye begravelser. Det er noget der kan give anledning til at tro, at højene har været en slags familiegravelses, der måske har været anvendt helt ned i den senere del af bronzealderen, selv om man da gik over til at brænde de døde og begrave asken i en urne. For man fortsatte med at anvende de gamle gravhøje. Det var i dem urnerne fortrinsvis blev nedgravede. Hvis det er for voldsomt at tro på familiegravelses, viser det i hvert fald en fortsættelse af den ældre tid, og at man fortsat følte sig knyttet til fædrenes grave. Man kan imidlertid spørge sig, hvad det er for et religionsskifte, der er foregået, for rent umiddelbart synes det, at et sådant må have fundet sted.

En sådan gravurne fra den yngre del af bronzealderen må lige omtales, da den spiller en stor rolle i dansk museumshistorie. Den er opgravet i en høj i Vejrum sogn. Hvilken høj er ikke til at sige, men den må have ligget på de jorder, der i 1600-tallet tilhørte rigsråden Mogens Høgh. Han var en mand, der interesserede sig for landets oldtid, og som stod i forbindelse med mange lærde. Han skænkede derfor urnen til professor Stephanius, der virkede ved det Ridderlige Akademi i Sorø, det som Ludvig Holberg senere bragte økonomisk på fode ved at testamentere det sin formue. Samme Stephanius var god ven med den berømte Ole Worm, en af tidens store videnskabsmænd. Egentlig var han læge, men som alle lærde dengang beskæftigede han sig med alle former for videnskab, og derfor også med arkæologi, og det er grunden til at Stephanius skænkede den nævnte urne til Ole Worm, der på det tidspunkt havde skabt en stor samling, kaldet Museum Wormianum, som indeholdt alle mulige rariteter foruden sager af virkelig arkæologisk, historisk, etnografisk og naturhistorisk betydning. Senere, efter Ole Worms død, gik urnen over til det kongelige kunstkammer, hvorfra den til sin tid gik over til det nuværende Nationalmuseum, hvor den er blandt de ting, der er med til at belyse landets lærdomshistorie. I kunstkammerkataloget omtales den som en stor sjældenhed, der vækker opmærksomhed blandt de besøgende oldforskere, da den er ganske ubeskadiget, til trods for at tilsvarende urner normalt smuldrer mellem hænderne på dem der finder dem, som der står i kataloget. Vejrum sogn har dermed for tid og evighed indskrevet sig i historien om dansk arkæologis udvikling.

Det var et lille sidespring. Vi skal tilbage til den egentlige bronzealder, hvor handelsmændene bragte råstoffer hjem til landet. Handelsmænd skal have handelsveje eller handelsruter. Hvor gik de, hvor lå de? En af dansk arkæologis store mænd, Sophus Müller, forsøgte i begyndelsen af vort århundrede at få en løsning på problemerne ved et indgående studium af bronzealderhøjenes beliggenhed netop i Holstebro-egnen og de nærmest liggende østligere områder.

Ved en kortlægning af gravhøjene viser det sig nemlig, at de meget ofte er placerede i markante rækker, – selv om de også kan ligge mere spredte, – eller undertiden i grupper. Spørgsmålet om hvorfor de ligger netop som de gør tog Sophus Müller op til overvejelse, og hans arbejde er fremlagt i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1904. I sine første studier over emnet koncentrerede han sig om de lange højrækker, der i sin tid kunne ses fra Viborg-egnen ud til Vesterhavskysten, omtrent ved Trans. I dag findes der kun spredte højgrupper tilbage af den tidligere næsten sammenhængende række. Det er meget iøjnefaldende, hvorledes højrækken følger grænsen mellem istidsleret og hedesandet, altså i virkeligheden isranden fra den sidste istid. På istidsleret findes ikke så mange, men både på bakkesandet og hedesandet har de været talrige. For højrækkernes vedkommende kom Sophus Müller til det resultat, at de viser samfærdselsvejene, blandt andet ud fra den betragtning, at hvor en høj række kunne følges tværs over en ådal eller en anden naturlig forhindring, skete det altid på steder, hvor vedkommende hindring var lettest passabel. Han kom da til det resultat, at hvis man laver et fuldstændigt højkort, vil det på en gang blive et kort over bebyggelse og over færdselslinjernes forløb. Uden tvivl er det en formulering, der er sat for kategorisk op, og derfor har den også i tidens løb været udsat for nogen kritik. Men Therkel Mathiassens undersøgelser over Nordvestjyllands bebyggelse viser, at der er nogen sammenhæng mellem højenes beliggenhed og bygderne, men at de ikke behøver at være nært sammenknyttede. Man yndede at lægge højene på højdedrag, så de kunne ses. Desuden må det være rimeligt at antage, at man har lagt højene på udmærker og hverken på den dyrkede jord eller på kvægets græsgange, da højene som regel er opført af græstørv; og det er et stort areal, der skal skrælles for at få tilstrækkeligt med materiale til at opføre en høj.

At højrækkerne betegner veje synes rimeligt. Istidsleret har formodentlig endnu i bronzealderen båret storskov, der har været vanskelig at færdes i, hvorimod det har været lettere at komme frem langs grænsen mellem leret og hedesandet. Her er det også lettere at passere ådalene, der ikke var så dybt nedskårne. Endnu et indicium for, at den store høj række betegner en vej, er, efter Therkel Mathiassen, at der i klinten ved Bovbjerg findes ravførende lag, og at der i Dybåsmunding kan have været en udmærket landingsplads, der selvfølgelig nu på grund af havets eroderende virksomhed er forsvundet. En havn, en rigelig ravforekomst og en vej ind i landet er selvfølgelig tre elementer, der passer sammen som hånd i handske. Men havde man i bronzealderen overhovedet brug for en havn? Det er uvist, om man havde både eller skibe, der kunne klare Vesterhavets bølger, om end man selvfølgelig mange dage om året har kunnet klare kystsej-

lads, selv i mindre både. Det forekommer dog mere sandsynligt, at transporten har gået over land, og at vejen i første række fører ud til exportvaren.

Men at de udenlandske forbindelser også har nået Holstebro-egnen viser et bronzealder-depotfund fra Borbjerg, der rummer ting, der har direkte kontakt med det østlige Mellemeuropa, blandt andet beslag til et horn. Hvorvidt det har været et drikkehorn eller et musikinstrument kan desværre ikke afgøres. Et tilsvarende og ligeså bemærkelsesværdigt bronzealder-depotfund er gjort i Thorsted sogn, ved Bondesgårde, da man søgte efter forlængelsen af rækken af stendyngegrave. Da fandt man pludselig en lille stenlægning, der omsluttede 40 bronzespydspidser og 7 bronzeøkser med udsvejet æg. Alle genstande lå tæt sammen og har været pakket ind i en slags kurv af egetræsspån, der var holdt sammen med taver af lindebark. Efter den tidligere fremsatte teori, kan det altså dreje sig om et depotfund, eller et skattefund, altså genstande som ejeren har regnet med at hente igen ved given lejlighed, og ikke et offer. Men sikker herpå kan man selvfølgelig ikke være. Også Vedersø sogn kan opvise et fund af samme karakter, selv om det kun omfatter 6 spydspidser og 1 økse. Endelig skal nævnes det store depotfund af bronzesager fra Frøjk, der nu i sin helhed er samlet i Holstebro Museum.

De her nævnte fund samt mange guldfund, sammenholdt med de talrige gravhøje, er med til at vise Holstebroegnens betydning og rigdom i bronzealderen.

### *Jernet som nyttemetal*

Endnu engang kom landet i knibe forsyningsmæssigt set. Hen mod bronzealderens slutning her i landet var man forlængst i det øvrige Europa gået over til jern som redskabsmateriale, og det har selvfølgelig sat landet i samme knibe, som da man gik fra flint til bronze. Fra at være et håndværk af vital betydning for landet, gik bronzestøbningen over til at være luksushåndværk, hvorimod jernsmeden nu blev den, der kom til at føre det „store ord“.

Det er ellers vanskeligt at gennemskue, hvad der egentlig er foregået ved overgangen fra bronze- til jernalder. Oldsagsmaterialet, altså de redskaber og smykkeformer der kendes fra den ældste del af jernalderen, passer meget dårligt til hvad vi kender fra den sidste del af bronzealderen. Dog har de sidste års undersøgelser vist, at man, i modsætning til hvad man tidligere mente at vide, allerede i bronzealderen levede i sluttede landsbysamfund, og måske skal man sætte et stort spørgsmålstegn ved, om overgangen fra det ene grundstof til det andet har været følt så kraftigt af hine tiders mennesker, som det kan tage sig ud for vore dages arkæologer, der kun har fundene at støtte sig til.

I de forløbne dele af oldtiden, stenalderen og bronzalderen havde man fortrinsvis holdt sig til de lettere jorder, altså på bakkesandet og hedesandet, der har været det letteste at have med at gøre for landbrugerne. Men som allerede nævnt, det krævede at skovene blev ryddede, og da der først én gang var taget hul på dem, var der gjort plads for lyngen, der med utrolig fart kan tage en forladt ager i besiddelse sammen med de øvrige planter, der hører heden til.

Ved jernalderens begyndelse tog bøgeskoven til at brede sig på de tidligere egeskoves bekostning, men den kunne ikke trives i den udpinte jord som stenalder- og bronzalderbønderne havde efterladt sig. Rent klimamæssigt skulle bøgen ellers have haft gode chancer for at vokse her. Til gengæld kræver den et minimum af 12% ler i jordbunden for at kunne klare sig, og det kunne de lette sandjorder ikke præstere, så det blev heden der vandt. Heden blev også begunstiget af den klimændring, der skete ved jernalderens begyndelse, da sommerene begyndte at blive køligere og fugtigere. Tilværelsen blev en stadig kamp mod den fremrykkende hede, denne sejglivede fjende, som agerbruget havde nærret ved sin egen barm, og som nu for en stor del tvang befolkningen til videre hugst i de egeskove, der endnu stod på de områder, der domineredes af istidsleret. Det var ganske vist frugtbart, men til gengæld besværligere at have med at gøre.

Omtrent således har tingene taget sig ud ved jernalderens begyndelse. Dog må man stadig huske på, at denne tilstand ikke er nogen pludselig opstået situation. Der har ligget en lang udvikling foran; den er ikke kommet bag på nogen. Det er en udvikling der har kunnet konstateres ad botanisk vej, ved analyser af pollen (blomsterstøv) både fra træer og urter der findes i forskellige moselag, og dens rigtighed får sin kontrol ved en kortlægning af de arkæologiske fund fra jernalderen, dog bedst fra hvad man kalder ældre jernalder, altså fra ca. 500 f. vor tidsregning til ca. 400. De første 500 år går under navnet førromersk jernalder, de næste 400 år kaldes romersk jernalder. Det sidste på grund af de nære handelsforbindelser med det romerske rige.

Som antydnet ligger de fleste jernalderfund oppe på moræneleret, hvilket giver en bekræftelse på de botaniske undersøgelser. Nu er det imidlertid sådan, at der også er fund udenfor det område, men det er tydeligt at se, at de koncentrerer sig langs de mere frugtbare ådale, hvor der stadig var mulighed for græsning til kreaturer, og altså dermed nogenlunde levevilkår også for menneskene, der fortsat havde agerbrug som vigtigste næringsvej, sammen med kreaturhold. På det punkt er der altså kontinuitet fra de ældre tider, men ellers sker der på mange måder brud, der vel tydeligst giver sig tilkende i ændret gravskik. Det er ikke længere moderne at anvende de gamle gravhøje til at begrave urnen med de brændte ben i. Ligbrænding holder

stadig ved, som man kan forstå, men urnen graves nu ned under flad mark og dækkes med en lille tue af jord, som igen er omgivet af en grøft, der ofte er afbrudt på flere steder. Man forstår umiddelbart navnet tuegrave, som er heftet på dem. De kan findes samlede på gravpladser, og en sådan er delvis undersøgt ved Lomborg, der dog ikke er alene om at repræsentere denne gravtype i egnen.

Den anden grundlæggende forskel fra tidligere tider er skiftet fra bronzen til jern som nyttemetal. Som ved overgangen til bronzealderen lærte man sig forbavsende hurtigt selv at håndtere det nye råstof og udvinde metallet af mosernes myremalm, og fund af slaggeblokke viser at jernudvindingshåndværket også har været drevet indenfor vort område. Vi ser altså igen fremkomsten af et nyt håndværk, fremtvunget af nødvendigheden, nemlig smedens, der afløste bronzestøberens. Det sidste blev dog ikke overflødiggjort, for bronzen anvendtes fortsat til smykker; men det var smeden, der i de kommende tider forsynede folk med de nødvendige redskaber, og det vil i første række sige våben og herunder også økser, der gjorde mordet på skovene lettere end tidligere.

Det er ikke så få bopladser, der er kendt fra den ældre del af jernalderen. Therkel Mathiassen nævner hele 57 lokaliteter, selv om kun et fåtal er blot nogenlunde undersøgte. Langt størsteparten er kun bestemt ved store fundmængder af lerkarskår over et begrænset område, sammen med kværnsten og knusesten, der anses for ubedragelige tegn på tilstedeværelsen af en boplads. Hertil er ældre jernalder repræsenteret ved omkring 350 grave og ca. 400 enkeltfund; alt i alt tilstrækkeligt til at anskueliggøre bosættelsernes beliggenheder. Når man tager i betragtning, at jernalderens efterladenskaber næsten alle ligger under jorden, og kun kommer frem ved pløjning eller andre jordarbejder, i modsætning til stenalderens og bronzealderens mindesmærker, er det en forbløffende stor mængde sager og grave, som perioden har ydet. Vi kan kun regne med, at det er en ringe procentdel, der er blevet kendt, og det må indebære, at de egne, hvor der i det hele taget er fundet ting fra jernalderen, har haft en betydelig befolkningstæthed.

Det er fra den ældre del af jernalderen, vi for første gang i større stil stifter bekendtskab med egentlige marker, eller agre. Det er fordi de som regel er omgivet af lave volde eller diger, indenfor hvilke man kan være heldig at træffe sporene efter tidens plove, eller rettere sagt arder, da muldfjælen endnu ikke var kendt. En ard vender ikke jorden, den ridser den blot op. Muldfjælsploven vender pløjelaget. Disse digevoldinger, som de kaldes i fagsproget, er ikke oprindeligt tilsigtede indramninger af de enkelte agre, men er skabt ved, at man selvfølgelig har ryddet sten bort fra markerne og lagt dem langs skellene. Her har de med andet markaffald dannet et passende fri-

sted for ukrudt af forskellig slags. Og det igen har givet læ for vindtransporteret jord, der kunne finde hvile blandt urterne. Endelig er der ved markernes bearbejdning slæbt jord op mod skellene, og således er digevoldinger skabt ved kombination af rydning, fygning og bearbejdning. Nogle steder kendes sådanne digevoldinger i op til 1 m's højde. De enkelte agres størrelse kan variere betydeligt, fra ganske små lodder til ca. 1 km<sup>2</sup> størrelse. I nogle tilfælde er meget store agre delt i flere mindre ved tværgående volde, hvad der selvfølgelig har givet anledning til spekulationer over eventuel fordeling af jorden mellem de arveberettigede.

Sådanne agersystemer skal man ikke give sig til at lede efter på de områder, der har været dyrkede siden ældre jernalders dage. Der er de selvfølgelig udslettede for lang tid siden, selv om der er en mulighed for at erkende dem på luftfotografier. Synlige i terrainet findes de nu kun på de arealer, der er opgivet som agerjord og som har ligget brak siden hine fjerne dage. I Holstebro-egnen er der konstateret 17 sådanne lokaliteter af oldtidsagre, og én af dem i forbindelse med en jernalderboplads ved Gørding, der stammer fra førromersk jernalder. På den er et af husene særligt bemærkelsesværdigt. Det er nemlig sådan, at det „normale“ jernalderhus har haft vægge af græstørv. Hvor høje de har været kan være vanskeligt at sige. Indvendigt findes der næsten altid mærker efter et system af stolper, der har båret det formodentlig strå-, rør- eller lyngtækte tag. Anderledes med det ene af de undersøgte huse ved Gørding, hvor tagspærerne efter udgravernes opfattelse har gået helt ned til jorden og altså har dannet et selvbærende saddeltag, da der hverken konstateredes rester af vægge eller tagbærende stolper inde i huset. Altså en spændhuskonstruktion, som det kaldes. Huset var iøvrigt indrettet med menneskebolig i vestenden, med ildsted og stald mod øst. Mellem de to afdelinger fandtes en tværvæg der kunne adskille folk og fæ. Endnu kan man af og til se udhuse eller redskabsskure opført efter dette oldtidsprincip.

En anden bemærkelsesværdig landsby fra omtrent samme periode er undersøgt ved Nr. Fjand. Også i forbindelse med den er der fundet oldtidsagre, og det er der ikke noget mærkværdigt i. De repræsenterer det gamle hæderkronede erhverv, og det er vel dem der har drevet det, der har boet i de ganske få gårde, der kunne ses at have plads til kreaturer. Men de var i absolut mindretal overfor de ialt 55 hustomter, der er undersøgt. Langt størsteparten var mindre huse, uden staldlænger eller andre tegn på tilknytning til landbrug. Tværtimod har disse huses beboere øjensynligt søgt deres udkomme til vands, hvis man ellers skal dømme efter de utallige sænkesten til fiskenet, der er fundet på bopladsen. Ikke alene fandtes de spredt

over hele bebyggelsen, men undertiden også i dynger, som kan stamme fra net hængt til tørring, men aldrig bjerget.

I sig selv er Nørre Fjand bopladsen et interessant fund, men netop det, at man her ser fiskerierhvervet så rigt repræsenteret i forhold til landbruget gør den særlig bemærkelsesværdig. Her er fiskeriet faktisk for første gang, siden ældre stenalder, repræsenteret som et selvstændigt erhverv, der selvfølgelig har været betinget af de rige fiskeforekomster i Nissum-fjorden. Her var et så fredsommeligt indvande, at man med de både, man dengang havde til rådighed, kunne drage nytte af vandenes rigdomme, som i røget eller tørret tilstand kunne sælges viden om. – Tilsvarende bopladser fra samme tid, omend i mindre format kendes fra Holmslands Klit, hvor der har været de samme betingelser, og lignende må også kunne findes langs Limfjordens kyster, hvor vilkårene har været omtrent de samme: fiskerigdommen og de nogenlunde medgørlige farvande. Den samme blanding af fiskeri og landbrug har eksisteret helt op til vore dage, og kendes nogle steder endnu, og formodentlig med de samme modsætninger mellem erhvervene, som fandtes og stadig findes.

Forøvrigt er en hustomt fra førromersk jernalder, fundet og udgravet ved Trolldoft nok værd at nævne, da der i den fandtes kerner af 6-radet byg. Her kan vi altså se, hvad man blandt andet har dyrket på den tid. Og endeligt skal nævnes en hustomt fra romersk jernalder, der er undersøgt inde i det nuværende Holstebro, på Sønderland. Ligesom i Gørding synes det også her at have drejet sig om et selv bærende tag uden indvendige tagstolper. Det er forøvrigt det eneste oldtidsfund, der er fremdraget indenfor det egentlige Holstebro, hvad man godt kan undre sig over, da man ellers skulle synes, at der ved grundudgravninger af og til kunne blive lejlighed til arkæologiske undersøgelser og fund af ting og sager ikke blot fra oldtiden, men også fra middelalderen og senere perioder, i betragtning af byens ælde. Det skulle nok være ulejligheden værd at se lidt nærmere på de næste grundudgravninger, til opklaring af Holstebros ældste historie.

Iøvrigt har man ikke indtryk af at vort område har været fattigt eller at man har følt sig udpint af arbejdet på de svære jorder, eller af slæbet med skovrydningerne. Der kendes ganske rige grave med guldringe, sølvfibler og glasperler, altsammen ting, det ikke har været de fattige beskåret at få med til den anden verden. Dertil viser diverse enkeltfundne guldringe, at rigdommen har været mere udbredt end det antydes af gravenes indhold, hvilket ikke kan forundre når man tager jordens frugtbarhed og den nærliggende Limfjord med dens fiskerigdom i betragtning, for ikke at glemme Nissum Fjord og Ferring Sø.



## Oldtidens slutning

For den sidste del af oldtiden, den yngre jernalder, er det som om fundene svigter. Det gælder hele perioden fra ca. 400 og til vikingetidens slutning, der normalt sættes til omkring midten af 11. århundrede. I forhold til tidligere perioders fundrigdom er det mere end småt, hvad dette sidste årtusind har ydet. Man skal dog ikke derfor tro, at det har været en fattigere periode, men det er som om heldet har svigtet arkæologerne. Det er et forhold der ikke alene gælder Nordvestjylland, men hele Danmark. Forklaringerne har man søgt på mange fronter, og en af de mest tiltalende er den, at vi nu er kommet så tæt på vor egen tid, at oldtidsbebyggelserne skal søges under de nuværende, der altså for manges vedkommende direkte skulle have afløst de gamle. Det er en teori, der ikke helt kan bevises, men nogle tilfælde tyder på, at den er rigtig.

Et par fund fra 5. eller 6. århundrede skal fremhæves, specielt fordi de viser, at Holstebro-egnen ikke stod tilbage i rigdom for den øvrige del af landet. Det er de to guldskatte fra Nørre Hvam og fra Kjellers Mose i Estvad sogn. Om de repræsenterer ofre eller hængemte skatte kan næppe siges.

Fundet fra Nørre Hvam er indkommet til Det Kgl. Museum for Nordiske Oldsager i 1824 og er, så vidt det kan oplyses, fundet på gården Thordals marker. Det bestod af 10 såkaldte bracteater af guld (af D-typen), et rundt hængesmykke, ligeledes af guld, 4 stykker af ituhuggede guldringe og 3 stykker sammensmeltet guld, en såkaldt „guldgubbe“ og halvdelen af en tilsvarende. Den sidste er desværre nu forsvundet, uvist hvornår.

Bracteater er små hængesmykker af guld, altid cirkelformede og med en øsken til ophængning, og en rand, som regel af snoede guldråde. De figurer og mønstre der pryder dem er altid prægede i dem med et stempel, men kun fra den ene side. Efter deres ornamentik deles de rent fagligt i grupperne A, B, C og D. De der er fundet ved Nørre Hvam, hører altså til D-gruppen, hvis ornamentik består af meget stiliserede dyrefigurer. Det er en type, der fortrinsvis er fundet i den vestlige del af Danmark.

Bortset fra at bracteaterne måske i første række har været smykker, har de også haft en fortid som amuletter. Det antydes ihvertfald af en bracteate, der er fundet på Sjælland. Den har nemlig en runeindskrift rundt om randen, der siger: „Jeg hedder Hariuha, den ulykkesvise. Jeg giver lykke“. De kan altså i visse tilfælde have haft samme funktion som vore dages charms, selv om man nok kan formode at der har ligget mere alvor bag disse oldtidens charms, end det er tilfældet med de moderne. Man kan dog ikke afvise tanken om, at bracteaterne, foruden at være smykker og amuletter, også har været en form for pengeanbringelse.

Otte af Nørre Hvam-fundets bracteater var prægede med det samme stempel. Noget tilsvarende kendes fra andre bracteatefund. De har altså været en slags massefabrikationsvarer, og det siger noget om tidens håndværksmæssige kurven. Rent teknisk var man altså på det tidspunkt i stand til at præge mønter, men når det ikke skete, må det have været fordi der ikke var nogen centralmagt, der kunne stå bag en møntprægning som garant for mønternes lødighed og værdi. Den lille menneskefigur, der er klippet ud af guldblik, må næsten i højere grad end bracteaterne anses for at være en amulet, da den vægtmæssigt ikke kan have repræsenteret nogen større værdi. Iøvrigt er der det mærkværdige ved den, at den er enestående i Jylland og at sådanne guldgubber, bortset fra endnu et eksemplar fra Sjælland, kun kendes fra Bornholm og Sverige. De øvrige bestanddele af Nørre Hvam-fundet, de sønderhuggede guldringe, er simpelthen tidens betalingsmiddel, da man betalte efter vægt. Deraf sønderhugningen.

Det tilsvarende fund er i sin tid gjort i Kjellers Mose i Estvad sogn, ikke langt fra Ejsing. Her fandtes 5 bracteater, to guldspiralringe og 11 glasperler. To af bracteaterne var af samme type som fra Nørre Hvam, og to af dem var slået med samme stempel. De øvrige to var af den såkaldte C-type, der viser en stærkt stiliseret fremstilling af en rytter. Det ene eksemplar fra Kjellers Mose har som det ofte er tilfældet på C-bracteaterne en runeindskrift, der for størstedelen er forvansket og uforståelig, ligesom bracteaten som helhed er af ringe arbejde. Det har hverken været nogen stor stempelskærer eller kunstner, der har fremstillet dem, og særligt skrivekyndig har han heller ikke været. Man kan dog måske læse ordet *alu*, der, efter hvad man mener at vide, har været et trylleord, da det flere gange er truffet løsrevet på bracteaterne. Fundet omfatter desuden et brudstykke af en smykkeål, en fibula, af sølv.

Bracteaterne er en speciel nordisk oldsagsform, der især kendes fra Danmark, det sydlige Norge og Sverige. Det er derfor opmærksomheden værd at se på fundene fra det øvrige Europa, hvorledes der ligger en stribe af fund af bracteater langs den frisiske kyst, foruden der også kendes en del fra det sydlige England. Det antyder en søværts handelsrute langs Jyllands vestkyst allerede fra det tidspunkt, hvad der bekræftes af fund af frisiske mønter fra ca. 700 nær ved Ribe og ved Helligsø i Thy, ligesom man fra Norge kan vise tilsvarende forbindelser. En række fund fra Limfjordens kyster viser, at en gren af denne handelsvej har forladt det lunefulde hav for at søge ind i roligere farvande, men til ikke mindre rige områder, hvor der også var handelsmuligheder.

At man i vikingetiden havde nær forbindelse med det vestlige Europa turde være velkendt, men de arkæologiske fund antyder altså

at forbindelsen allerede kom istand flere århundreder tidligere, i en periode, der for Danmarks vedkommende ellers er dårligt oplyst både ved arkæologiske fund og historiske kilder.

Der findes nogle enkelte oldtidsminder, der formodentlig må dateres til denne før-vikingetidsperiode, nemlig det såkaldte Vendeldige og det mere iøjnefaldende Rammedige, der nu danner sogneskel mellem Ramme og Dybe sogne. Det er uvist hvor gammel sogneinddelingen er, men det er sandsynligt, at sognegrænsen er lagt efter den gamle forsvarsvold, der har været et markant mindesmærke, endnu mere i gamle dage end nu. Rammedige er nu fredet i en længde af godt 400 m, og står med en højde på indtil 1,70 m og en bredde på ca. 15 m og har en voldgrav langs østsiden. Det var altså fra det verdenshjørne man ventede en eventuel fjende. Det rimer ikke så godt med det sagn, der vil fortælle at dette forsvarsværk skal være opført i anledning af et angreb af og kamp mod en engelsk kong Angel, og at de mange høje i digets nærhed skulle rumme de faldne fra kampen. Langt fra alle højene er undersøgt, men de udgravede har vist sig at indeholde grave fra bronzealderen, samtidig med at der i andre fandtes grave fra ældre jernalder og desuden et par høje, der rummede grave fra vikingetiden, nogle af de få der i det hele taget kendes fra Holstebro-området. Der er altså noget at vælge imellem for dem, der ikke er alt for kritiske, så vi må se i øjnene, at det til dato ikke er lykkedes at datere det gamle forsvarsværk. Og hvem tør datere det sagn, der knytter sig til stedet eller til den Angelands Høj, eller Englandshøj, som den også kaldes, der findes i den østlige del af Klosterhede Plantage, hvor samme kong Angel skal ligge begravet, hvis det altså ikke er vor egen Hamlet, der er stedt til hvile her. Det er der nemlig et andet sagn, der vil vide at berette, selv om han skal ligge begravet andre steder i landet. Så hvor interessante disse sagn end kan være, kan vi ikke forvente at de giver troværdige oplysninger om historiske tildragelser, selv om der måske undertiden kan være en vis sandhedskerne i dem. Men ellers er størstedelen af de sagn fra egnen, der er optegnede, af samme karakter, som man finder i de øvrige dele af landet. Dog, sagnene der omtaler forbindelser med det angelsaksiske ørige kan være minder om erindringer om virkelige begivenheder fra den seneste oldtid eller fra vikingetiden, forvanskede indtil det ukendelige: Om Fabjerg kirke hedder det f.eks., at den skal være bygget af to engelske jomfruer, der boede i de her to Lundegårde. Det skal have været to søstre, den ene af hedensk, den anden af kristen tro. Den kristne byggede kirken. „I lav det gik for sig byggede den hedenske en forfærdelig svær høj, der hedder Frishøj“. Et andet sagn vil vide, at Borbjerg kirke er bygget af „store engelske gråsten“ i „rige Knuds tid“, dvs. under Knud den Store. Der er det sandheds-

træk i disse sagn, at der i tidligste middelalder foregik et engelsk kirkeligt fremstød langs Limfjorden. I Jylland findes 4 kirker indviede til den engelske helgen Sct. Bothulf. De tre ligger i Limfjordsområdet, og den berømmelige Sct. Thøger, der udøvede sin missionsvirksomhed ved Vestervig, var angelsaxer. – Kirken i Fabjerg ligger der, men ser ikke spor engelsk ud. Gravhøjen er der også. Den ligger klinet op til kirkegårdsdiget mod syd, men er dog ikke så forfærdelig svær, som sagnet vil vide. Om Borbjerg kirke så meget, at der i dens altertavle findes elementer af en engelsk altertavle, skåret i alabast, fra gotisk tid. Er sagerne ikke sandhedsvidner, afspejler nogle af dem trods alt begivenheder, der har fundet sted.

Medens vi er ved sagnene, er der imidlertid et (E. Tang Kristensen: Eventyr fra Jylland) der hedder Solens Skin, der i sit grundelement også kendes andre steder fra. I al sin korthed går det ud på, at den af kongens to sønner, der først ser solens skin på himmelen påskemorgen skulle have riget efter ham, og han håbede på, at den yngste søn vinder.

Og nu citat fra Tang Kristensens optegnelser: „Så er det jo de kommer ud og gaber en stånds tid før solen kommer den dag. Den ene står i øster og den anden (den yngste) derimod i vester. Så ham der ser i vester, han råber først, at nu er solen oppe. De andre står og glor, de kan ingen sol se, men så peger han op i vester, der kunne de se solskinet. For det sker så tit ved klart vejrlig, at solen skinner i skyen før dens opgang, og skinet kommer jo før solen på et højt sted. Og så fik den anden søn riget.“ Sagnet stammer fra Fjaltring og viser hvorledes fiskerne har været mere opmærksom på himmelfænomenerne end landboerne hvis liv og lemmer ikke direkte afhang af hvordan naturen teede sig. Manden i båden derimod skulle vide alt om vejr og verdenshjørner for at kunne bjerge sig, og det er sikkert derfor at der nu kendes en lokal variant af et iøvrigt velkendt sagn. I forbindelse med dette sagn er det værd at nævne Tang Kristensens optegning om, at i gamle dage gik fiskerne ned ved Bovbjerg og så på solen påskemorgen. Det er som om der er en forbindelse hermed og til det nævnte lokale sagn fra Fjaltring. I klart vejr kan enhver se solen hæve sig over horisonten i øst, men det kræver iagttagelsesevne og øvelse at se dens skin på vesthimmelen.

Vikingetiden er også en periode, der, besynderligt nok, også er meget svagt repræsenteret ved de arkæologiske fund. Som allerede nævnt kendes der et par grave i nærheden af Rammedige, nemlig en mands- og kvindegrav. Mandsgraven indeholdt en økse og en slibesten. Klinknagler og diverse beslag antyder en trækiste, der har været ca. 1,90 m lang og dækket af en lav høj. Seksten meter derfra udgravedes en anden høj med en tilsvarende grav, som indeholdt diverse smykker af glas og rav, foruden en kniv. Den betragtes

derfor som en kvindegrav. Som ved den foregående antyder klinknagler og beslag, at den døde har ligget i trækiste. Foruden det nævnte indeholdt graven et forstenet søpindsvin. Sådanne, ved man, var i virkeligheden ansete som amuletter, og de kendes fra flere andre, samtidige grave fra vikingetiden.

Ved Sahl er fundet en vikingetidsgrav med rideudstyr: sporer og stignøjler foruden rester af både hest og hund. Altså en noget mere righoldig grav end de to fra Rammedige. – I nærheden af Nørre Vosborg er der endelig fundet en kvindegrav fra vikingetiden med nogle fortræffeligt bevarede ovale smykker af bronze foruden andre, såsom perler af rav og af glas. Endelig kan nævnes en sølv-armring, der er fundet ved markarbejde i nærheden af Borbjerg, som et lille bevis for, at der også har færdedes mennesker andre steder end lige netop hvor gravene er fundet.

Men vigtigste vikingetidsfund er dog den boplads som Holstebro Museum nu har givet sig i lag med. Allerede nu tør man godt kalde fundene i Trabjerg for resten af en landsby, ja, måske en by. Selv om undersøgelserne endnu kun befinder sig på første stadium, viser de en bebyggelse, der har haft forbindelser ihvertfald til Norge og måske også til Sverige. Det kan ses af de rester af klæberstenskar, der er fundet på stedet. Klæbersten er en blød stenart (stéatit), der let lader sig skære til gryder og lignende, og som var en stor exportartikel for Norge og Sverige i vikingetiden. I Trabjerg er altså nu påvist den første vikingetidsbebyggelse i Holstebro-området og den dækker tilsyneladende adskillige td. land. At de fundne hustomter er af den type, der kendes fra andre tilsvarende bopladser, kan ikke undre. Hver tid har sin byggeteknik. Det er heller ikke mærkværdigt, at der er fundet en del af de såkaldte grubehuse, dvs. små huse eller hytter, hvis gulv er forsænket under jordoverfladen. Første gang den slags hytter er konstaterede herhjemme var på Lindholm Høje ved Nørresundby hvor de blev bestemt som vævehytter, altså regulære arbejdspladser, fordi de næsten uden undtagelse indeholdt væve- og spinderedskaber. Senere er de fundet på flere vikingetidsbopladser, og som regel i et antal så stort, at den produktion, der kunne tilvinkes i dem, langt ville overskride hvad de nærliggende gårde kunne forbruge. Der er derfor næppe tvivl om, at man i disse ydmyge hytter har tilvirket tekstiler med salg for øje, altså en planlagt fabrikation, der kunne styrke gårdens finanser. Den her fremsatte teori kan finde støtte ved, at de fleste af de hidtil fundne deciderede vævehytter for største delen er fundet i de magre hedeegne, hvor fårene i den sparsomme natur selv kunne finde deres føde og afgive deres uld til menneskenes tarv. Det kan altså se ud som om vikingetidsbebyggelsen ved Trabjerg har haft en betydelig klædeproduktion, til

trods for at den ligger på den fede jord. Man kan næsten sige, at begrebet uldgyde kan knyttes til denne egn allerede fra dette tidspunkt.

Et stort og indviklet kapitel er dateringen af stednavnene, der også er en slags oldtidsminder, af hvilke en lang række vedrører den seneste del af oldtiden og den tidlige middelalder, nemlig dem der ender på -by, -borg, -bjerg og -torp. Diskussionen om de øvrige navnetyper skal ikke berøres, da den ikke vedkommer de menneskeskabte ændringer i Holstebro-egnens natur. Men for yngre jernalders og vikingetidens vedkommende, der er så svagt repræsenteret i de arkæologiske fund, træder de her nævnte navnetyper hjælpende til, da de er skabt i en ny brydningsperiode, der førte yderligere skovrydninger med sig. Dels selvfølgelig til anlæg af nye marker, og til anskaffelse af tømmer, der jo var tidens vigtigste byggemateriale. Men endnu en ting var med til at ødelægge skovene, nemlig den, at man satte svinene på olden, hvilket formindskede skovens evne til at forny sig selv. Resultatet er et nu ganske skovløst Hardsyssel, og det til trods for at forstavelsen hard- i virkeligheden betyder skov. Det er da ganske tankevækkende at finde et stednavn som Sevel Skovby i et nu skovløst område. Svigtene altså fundene, har vi til gengæld i disse navne et tydeligt bevis på livlig aktivitet i vikingetid og middelalder, især oppe på istidsleret. Her var der også noget at komme efter. Jorden var frugtbar, og i nærheden havde man Limfjorden, der allerede i 6-700 årene var begyndt at spille en rolle som øst-vestgående handelsvej med forbindelser til Vesteuropa, og til Sverige på den anden side.

Om Limfjordens oprindelse har Just Mathias Thiele optegnet et sagn, der fortæller, at på den tid Kristus blev født, var der i Jylland en troldkvinde, der i protest mod frelserens fødsel nedkom med en gris, der blev så enorm stor, at dens børster nåede op over skovene, og den rodede i den grad i jorden, at vandet til slut styrtede ind i dens hule fra havet, og således blev Limfjorden dannet. Det har været en god eventyrfortæller der har hittet på den skrøne.

I Snorre Sturlasons Ynglingatal findes en fortælling om en kong Jørund, der blev konge i Uppsala, og at han engang kom med sin flåde og hærgede i Jylland. Blandt andre steder sejlede han ind i Limfjorden og kom helt til Oddesund, hvor han imidlertid fandt sin skæbne.

I Harald Hårderådes saga fortæller samme Snorre at: „Limfjorden er således beskaffen, at indsejlingen er kun et ganske smalt ågab, men når man kommer længere ind i fjorden er den som et stort hav.“ Han tænker vel her på de store bredninger, Løgstør og Nissum Bredning.

Saxo ved at fortælle om denne fjord, at den er så rig på fisk, at

den sikkert yder indbyggerne lige så megen føde, som hele landet tilsammen.

Det var Limfjorden, der standsede den tyske kejser, Otto d. II, da han ifølge Adam af Bremen omkring 975 skulle have besat hele Jylland. Om han i virkeligheden kom så langt mod nord er diskutabelt, og at hans navn skulle genfindes i Oddesund turde være et folkeligt forsøg på stednavneforskning. (Adam var en tysk gejstlig, der ca. 1078 skrev Hamborgbispedømmets historie og som følge deraf også kom ind på danske forhold).

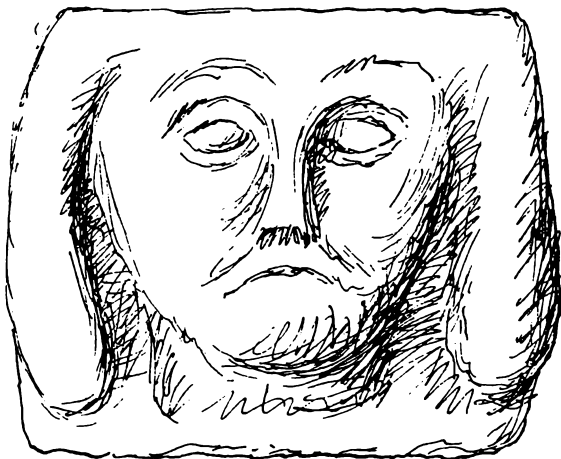
For yderligere at vise Limfjordens betydning som sejllod, kan nævnes at her løb Knud d. Store ind med sin flåde i 1027, da han kom fra England, og det var ligeledes her Knud den Hellige samlede sin flåde, eller rettere lod flåden samle sig, da han forberedte sig på at generebre England, hvis trone han mente sig berettiget til. Det var den begivenhed der førte til oprøret imod ham, der endte med at han blev myrdet i Odense. Det var i 1086.

På sin vis var det altså menneskenes indvirken, der flyttede befolkningen fra områdets sydligere dele op til de nordligere, hvor der var blevet skabt frugtbart agerland, endnu med rester af skove i middelalderens bebyggelse. Og det trak mennesker til, men der er et træk, som er karakteristisk for egnen, og det er, at egentlige landsbyer er sjældne. Det kan måske hænge sammen med, at gårdene, der stort set ligger jævnt spredt i terrainet, er anlagt efterhånden som der er blevet plads til dem, ved inddragning af ny agerjord, og som nævnt, var det en proces, der var begyndt allerede i den hedenske jernalder.

### *Fra hedenskab til kristendom*

Som bekendt roser Harald Blåtand sig på den store Jellingsten af, han gjorde danerne kristne, hvilket sikkert er stærkt overdrevet. Man forlader ikke en gammel tro fra den ene dag til den anden, men det store kirkebyggeri, der tager sin begyndelse i den tidlige middelalder viser dog at den nye religion i løbet af nogle generationer fik tag i befolkningen, enten ud fra virkelig overbevisning eller ud fra snusfornuftige overvejelser: det er upraktisk at være anderledes. Der er i hvert fald næppe nogen grund til at tro, at en religiøs vækkelse pludselig er gået hen over landet, men det måtte jo komme, for da egnen var rig på både havets og jordens afgrøder varede det ikke længe før kirkens mænd også indfandt sig. Om det så var den så fjernt liggende Ribe bispestol, sikrede den sig forbindelser til Limfjordskysterne gennem Hjerm, Ginding, Skodborg og Vandfuld Herreder. Man ville sikre sig de rige jorder, græsgange og fiskepladserne, og det kunne som oftest lade sig gøre ved løfter om sjælemesser, når ikke mere hårdhændede metoder blev taget i brug. Og

*Korbuekapitæl,  
Staby kirke.*



den Ribe Bispestol lod sig da sikkert også villigt overdrage byen Lemvig, der var en vigtig ladeplads, af Valdemar Sejf, i 1234.

Holstebroegnen kan opvise tre klostre, Stubber-, Gudum- og Tvis kloster, det sidste et cistercienserkloster. De to andre tilhørte benedictinerordenen og beboedes af nonner. Alle sikrede sig adgang til fjordens fiskevande. Det mest betydningsfulde af dem har nok været Tvis kloster, der blev stiftet af prins Buris, søn af Henrik Skadelår, ved en fundats i 1163, ved hvilken han skænkede sin gård Tvisel til klostret og lagde hertil Skærum birk med jord, skov, eng, mølle, m.m. foruden Hjerm og Kvistrup birk.

Kirkens magt var stor, og det må have været den, der i første instans har foranlediget det imponerende kirkebyggeri, der tog fart i romansk tid, da den ene kirkebygning af tilhugne granitkvadre efter den anden rejstes over hele landet, og også i vort område. De er af en egen fortættet skønhed, der gør, at ingen vel kunne tænke sig at undvære disse snart 1000-årige gudshuse, der står som minder om et afgørende kulturskifte i vort land og for hvad der senere er sket. De danner historisk kildemateriale af enestående art. Men det falder udenfor nærværende emne, hvor andre problemer melder sig, problemer der endnu er under diskussion, såsom: hvem financierede de kostbare kirkebyggerier, og hvor skaffede man håndværkerne fra, og bygmestrene, og hvem var bygherrerne. Der er iøjnefaldende forskel på kirkebygningernes størrelse og deres håndværksmæssige kvalitet når man sammenligner hvad der findes på de gode jorder mod nord og hvordan de er bygget på de magre jorde mod syd i området. Var det kirken selv, der havde betalt byggeriet, skulle man synes, at rig som fattig havde krav på et gudshus af samme kvalitet, når man i det hele taget skal have sådan et. Så man må næsten tro, at det er de enkelte sognes egen indsats, der har finansieret kirkebyggeriet, in-



spireret dertil af omhu for egen salighed. „Enkens skærv“ kunne også finde anvendelse, og her skal vi nok søge årsagen til at de store, kirker med imponerende stenhuggerarbejder og rigt inventar, såsom de gyldne altre, skal søges i de rige egne, og at de mere ydmyge ligger i de fattige områder. Efter evne har man sørget for både sin salighed og sin jordiske ihukommelse.

Men jordisk gods og guld var altså heller ikke at foragte. Dog, hvad skulle det nytte, hvis man ikke havde forbindelser udadtil, så man kunne forvalte sit pund, som skrevet står. En gulddynge på en øde ø er ikke meget værd, og ligeså lidt i Hardsyssel, om der ikke er forbindelser udadtil. Nordenfjords havde den Ribe bisp ovenikøbet en kollega siddende i Vestervig, som var i nogenlunde samme situation, så det var ikke den vej Holstebro-egnens rigdomme skulle afsættes. For afsættes måtte de, om man ikke skulle kvæles i dem. Noget kunne selvfølgelig udskibes ad den befærdede Limfjord, men andet måtte man se at komme af med over land.

Man taler ofte om „Hærvejen“ som et eentydigt begreb nemlig forbindelsen fra Viborg til landets sydgrænse, også kaldet oksevejen. Sandheden er selvfølgelig, at den ikke kan have været den eneste landværts forbindelse. Thy trængte til at komme af med sine produkter og havde et passende, om ikke ufarligt overfartssted via Odde-sund, der på grund af strøm og vind kunne være vanskeligt passabel. Lemvig var måske en passende ladeplads, eftersom den skænkedes til Ribe bispestol i 1234. Både fra Lemvig og fra Holstebro gik der ældgamle veje, der mødtes i Varde, hvorfra det gik videre sydpå til Ribe, om hvilken by de nyeste arkæologiske udgravninger har vist, at den allerede i vikingetiden har været en handelsby med europæiske forbindelser, samtidig med, at den i middelalderlige historiske kilder omtales som udskibningshavn, blandt andet for pilgrimme, der agtede sig til det hellige land.

Men den fiskerige Storå lå som en vældig spærring med sine engstrækninger både mod nord og syd. Kun hist og her var der steder, der var nogenlunde let passable, hvor der uden alt for store anstrengelser kunne etableres vadesteder og broer, og mange steder følger vor egen tids veje de spor der blev slidt allerede for mere end 1000 år siden. Ved Vemb var der en brugelig passage, og ved Bur, hvor ligesom et næs fra syd skyder sig helt frem til Storåen, der mod nord følger skrænterne. Her er ingen engstrækninger at passere, her kunne man slå bro, og en sådan er der stadig. På afstand kan den nuværende bro af cement stærkt minde om tidligere tiders træbroer med sine skrånede til beskyttelse mod isgang.

Men det mest bekvemme sted at passere Storåen synes dog at have været hvor den optager Veggen å, der kommer fra syd. Det er ofte iagttaget, at hvor en betydelig landevejstrafik skal over et vanskeligt

passabel hindring, kan det give anledning til bydannelse. Færgfolk og gæstgivere kan finde deres næring ved at betjene de rejsende, der under eventuelle forsinkelser kan finde lejlighed til at slå en handel af med eventuelle købere til de varer de medfører, og hermed er skabt det første spinkle grundlag for en markedsplads. Man fik erfaring for at her kunne man være heldig at træffe både sælgere og købere, og det er vel på den måde et bysamfund opstår omkring en handelsplads, der på et eller andet tidspunkt får fastlagt bestemte markedstider, hvor folk fra by og land kan mødes med tilrejsende handlende så man kan udveksle, købe og sælge, hvad man har fremstillet, eller hvad man har brug for.

En vis varemængde fra Thy har sikkert fundet vej over Limfjorden for sammen med Holstebroegnens egne frembringelser at blive sat over Storåen på det omtalte sted ved Vegen å's udløb. Holstebros opkomst som by og som markedsplads kan næppe være foregået anderledes end her skitseret. Men en nøjere tidsangivelse af, hvornår det er sket kan ikke gives, fordi der beklageligvis mangler arkæologiske undersøgelser inde i det egentlige byområde. Det må formodes, at passagen til at begynde med er sket over et vadested, og at man på et eller andet tidspunkt, da man ikke længere ville finde sig i Storåens luner, der har kunnet forsinke passagen, har slået den første bro over forhindringen, den bro, der stadig indgår i den nuværende købstads navn Holstebro.

# Steffen Linvald

## Holstebros historie 1274-1945

### Byens navn og dens omtale i litteraturen

Holstebro er utvivlsomt en af landets ældste købstæder. Når den er opstået vides imidlertid ikke. Muligvis allerede i oldtiden, muligvis først i den senere middelalder. Ved navn nævnes den første gang i et brev fra biskop Tyge af Ribe den 6. februar 1274, hvori det oplyses, at en vis fru Lucie har skødet sin gård Vinderup til den tidligere marsk Johannes Kalf mod, at han sørgede for, at der hvert år i visse kirker blev læst sjælemesse for hende.

Som Hvolstath-broo omtales byen i 1287 ved provsten hr.Esgers død. 1340 kaldes den Holstathbro, 1350 Holstethbro, 1403 Holthzbro og 1414 Holstæbro. Om navnets oprindelse gjorde allerede Resen sig i sin beskrivelse af byen 1677 visse forestillinger. Den sidste stavelse -bro er der ingen tvivl om, hvad betyder. Det er broen over Storåen, der hentydes til. Vanskeligere forholder det sig med den første. Ifølge Resen kan det være en omskrivning af mandsnavnet Hother; det kan dog også være holstenske købmænd, den skylder sit navn, hævder han, men gør samtidig opmærksom på, at ordet „Hold“ på gammeldansk kan henvise til et herberg eller rastested. Han siger også, at når æe d.v.s. å forekommer, kan navnet opfattes som Håsbro eller Åsbro, altså Horsebro, Hestebroen, som skulle være en hentydning til de store hestemarkeder. Derimod påstår Pontopidan i Danske Atlas, der udkom 1763-81, at navnet Holstabroe eller Hvolstathbro kunne tyde på, „at den er anlagt på et sidt og hult sted, hos broen som går over åen“. I virkeligheden det samme, som antages i det store værk om „Danmark, Gyldendals Egnsbeskrivelse“ 1973, at navnet refererer til byens beliggenhed: broen over „hulsted“ i Storåen.

Stadens ældste segl viser en kronet rytter på en bro, men fra 1767 optræder et nyt segl, hvor den kongelige rytter er blevet forvandlet til St. Jørgen i kamp med en drage på en bro.



I den trykte litteratur omtales Holstebro første gang 1656 i „Danmarckis oc Norgis fruchtbar Herlighed“. Det hedder heri, at den er beliggende „under Bøfling- Slots Lehn“ „fast udi dette syssels (d.v.s. Hardsyssels) middelste deel; hvor nær ved en laxrig å til den westre strand udløber, dog icke aff sådan størrelse eller dybhed, at skibe til byen der på kand opløbe: Hvorfor icke heller deraf nogen stor handel til søes kand fortsettis. Dog icke dissmindre vide borgerskabet deris næring aff landet (synderlig med korn oc skønne heste) at søge, oc dermed sig vel at behielp. Udi denne by holdis det berymte hestemarcket årligen in februario“.

Resens godt tyve år yngre beskrivelse er mere udførlig. Skønt heller ikke han går i detaljer, giver den dog et lille indtryk af selve byen, dens omegn, dens befolkning og af dens øvrighedspersoner, ligesom han også oplyser, at da byens gamle privilegier var brændt i 1551, havde den året efter af Christian III fået nye privilegier. Indirekte giver disse iøvrigt et meget levende billede af livet i en fjerntliggende dansk købstad omkring midten af 1500-tallet.

I 16- og 1700-tallet blev Holstebro gentagne gange udsat for fjendtlige angreb og store ildsvåder, men borgerskabet lod sig ikke kue. Hver gang genrejstes byen i sin tidligere skikkelse, og omkring 1770 omfattede den, som det fremgår af Erik Pontoppidans Danske Atlas, foruden kirken, skolen og rådhuset 148 gårde, medens antallet af indbyggere androg 700. I sammenligning med Viborgs ca. 2000 og Københavns ca. 70.000 var Holstebro således endnu på dette tidspunkt en udpræget småstad, men billedet ændredes. Anlægget af Holstebro Havn ved Struer 1854-55 og det jyske jernbanenets ud-

bygning i sidste halvdel af forrige århundrede dannede grundlag for en gradvis opblomstring af dens handel og industri.

Det passer meget godt med, hvad Evald Tang Kristensen udtalte i „Heden“ 1887: „Hammerum herreds hovedfrembringelse har været uldvarer, derfor har også Holstebros uldhandel altid været meget berømt, og deri har denne by lignet Viborg, hvis toftmarked var et meget søgt uldmarked. Nu har forholdene i disse stykker såre meget ændret sig, men det lader dog til, at den nærsomme by Holstebro stadig bevæger sig jævnt fremad på en beskeden, bramfri, jeg kunne sige kærnejysk måde, søgende at udfylde sin plads og hævde sig som en lille flink by, ikke med aristokratiske fornemmelser som Viborg eller med finhed op ad landsbypræget som Ringkøbing, men på en sund borgerlig måde, som det sig en vestjysk hedekøbstad eigner og anstår“.

Dette viser også det stigende befolkningstal. Medens byen i 1850 endnu kun havde 1300 indbyggere, var dette tal i 1901 vokset til 5000, i 1935 til 10.600, og i dag er Holstebro med sine 35.000 indbyggere næsten ved at være lige så stor som Viborg.

Holstebros udvikling og vækst har imidlertid medført, at de fleste af dens gamle et stokværk høje huse og gårde har måtte vige pladsen for nye og mere tidssvarende bygninger, men når den ikke desto mindre har bevaret sit hyggelige miljø, skyldes det bl.a., at dens gadenet stort set er det samme som forhen, selv om mange af den indre bys gader har fulgt tidens bud og er blevet omdannet til gågader. De hjælper imidlertid til, at det endnu er muligt at forestille sig dens tidligere skikkelse, og i tankerne at genrejse staden, som den var engang.

## Middelalderbyen 1274-1536

### *Byens opståen, å og bro*

Hvorvidt den oldtidsbebyggelse på byens plads, som er omtalt i det indledende kapitel, kan betragtes som det ældste Holstebro, er vel ligeså tvivlsomt som den antagelse, at den oprindelige by skal have været en landsby ved navn Holsted, der skal have ligget på bakkerne ved den øverste del af Vestergade og på Storetoft, idet hol på oldnordisk skal betyde høj eller bakkekam. Langt mere sandsynligt er det, at Holstebro langsomt er vokset op omkring de store landeveje, der fra nord, syd, øst og vest førte ned til det lavtliggende terræn mellem Storåen og højderne mod nord, hvor Danmarksgade og Sct. Jørgens Gade nu er beliggende. I vejenes skæringspunkt opstod det

nuværende Storetorv, hvorfra Endeløs førte ned til det ældgamle vadested over åen, hvor de tre herreder Hjerem, Ulfborg og Hammerum stødte sammen. Indtil 1839 var åen på dette sted delt i en nordre og søndre arm af den såkaldte „Store Holm“, der skal være blevet benyttet som fæste for den ældste bro. Når denne er blevet erstattet af en ny på den nuværende bros plads vides ikke, men utvivlsomt er det den bro, „Niels Persen, borger i Holstebro og hans hustru Citzel Persdatter“ i 1526 fik i forlening af Frederik I på den betingelse, at de holdt den „vel færdig for agende, ridende og gående“ mod til gengæld at oppebære en kornafgift af hver bonde i de to herreder Ulfborg og Hjerem. Ved „kontraktens“ fornyelse i 1556 siges det yderligere, at broen skal holdes „i stand med stærke fjælle og stolper samt rækker (d.v.s. rækværk) på begge sider“.

Sin oprindelige skikkelse synes den i store træk at have bevaret til 1855, da den var udtjent. Den var bygget af træ. „Ude i strømmen - fortælles det - var nedrammet svære egestolper, der dannede tre stolpesæt, som til begge sider støttedes af strømstivere eller „strids-pæle“, som de kaldtes, hvorved broen dækkedes mod strøm og is. Selve broen var af omtrent samme højde som de to senere, men den var meget smallere, kun seks alen bred, så fodgængere lige kunne klemme sig forbi vogne, der kørte over. Brodækket dannedes af tværliggende fjæl, og på siderne var der træ-rækværk“. En skråning af træ førte fra det dengang lavtliggende Brotorv op til den.

„Storåen med dens tilløb ved Holstebro, Vegem Å fra vest og Lægård Bæk øst fra giver den udvidede ådal, hvori byen ligger, en malerisk skønhed, der virker meget stemningsfuldt, når man fra bakkerne ud ad lunden til ser ud over de mange uregelmæssige, bugtede løb, der til sidst samler sig til en bred og vandrig strøm henne under Storbroen“, har byens historiker J. Aldal udtalt.

Sådan har det sikkert altid været. Selv om åløbene gennem århundrederne har flyttet sig, er det dog dem, der til stadighed har givet byen dens særlige karakter. For så vidt har de vel også været årsag til, at den indre bys gadenet fik sit nuværende forløb. Som i andre gamle byer har det ikke ændret sig synderligt siden middelalderen, selv om den oprindelige bebyggelse for længst er blevet luernes bytte. Vil man nu danne sig et indtryk af dens udseende i disse fjerne tider, hvor de skriftlige kilder tier, kan det kun ske ved fantasiens hjælp.

### *Byens karakter*

Om Holstebro som de fleste andre byer har været befæstet i middelalderen er vel tvivlsomt, og om de bom- eller tolddiger, der på Pontoppidans tid omgav den, oprindeligt kan have haft nogen forbindelse med en forsvunden fæstningsvold, er der intet, der tyder på, idet deres opgave alene var at forhindre indkørsel til byen udenom

de store hovedlandeveje, hvor der ved bommene skulle erlægges en konsumptionsafgift for indførsel af landbrugsvarer. Byporte har næppe heller nogensinde forekommet i Holstebro, dertil var byen i ældre tid for lille og ubetydelig, selv om vadestedet og senere broen over Storåen sikkert ikke har været uden strategisk betydning. Men det var som handels- og markedsby, den allerede i middelalderen udmærkede sig, selv om dens bygninger var små og uanselige, endog de større købmandsgårde, hvor til der langt op i tiden hørte landbrug. Ligesom håndværkernes, „funktionærernes“ og de småhandlendes huse og boder var de alle lave bindingsværksbygninger med lerklinede vægge og tag af strå eller lyng. Huse af træ har sandsynligvis i den skovfattige egn været en undtagelse, og af grundmurede bygning fandtes med sikkerhed kun kirken, selv om det ikke kan udelukkes, at det sagnospundne „slot“, rådhuset – om et sådant fandtes –, den såkaldte bispegård, og muligvis enkelte andre bygninger kan have været bygget af sten.

### *Kirken*

Holstebro gamle kirke blev nedrevet 1906 - „det eneste minde fra fortiden, der findes i Holstebro“, som det hed i et syn over kirken 1903 - og det skete „uden nødvendighed og på trods af al historisk sans“, som Nationalmuseet ved museumsinspektør Chr. Axel Jensen udtrykte det. På stedet havde oprindeligt ligget en romansk kirkebygning af granit, fra hvilken bl.a. er bevaret en tympanon med et kors, der er indmuret i den nuværende kirke. Omkring 1410 er denne kirke blevet erstattet af en ny og større i sengotisk stil, opført af røde muresten, med fire overhængende fag og afsluttet mod øst af et tresidet kor. Hertil føjede sig på nordsiden et lille sakristi på to fag. I sidste halvdel af 1400-tallet udvidedes kirken med to korsarme og et tårn. „Fra dette - fortæller kordegn Frølund i sin bog om Holstebro 1871 - komme vi gennem gitterdøre og fyldte døre ind i selve kirken, der viser sig temmelig snever, men lys og net, mere venlig end højtidelig. Hvad der især bidrager til at give kirken det venlige præg er den omstændighed, at koret ikke er adskilt fra kirken ved nogen mellemmur“. Såvel dette som selve skibet viste sig ved nedbrydningen at have været rigt smykket med indskrifter og kalkmalerier.

Indtil 1757, da den „moderniseredes“ i rokokostil, havde altertavlen endnu sin gamle skikkelse. Den var et fornemt gotisk snitværksarbejde, udført i Flandern omkring 1510-20, med et midtfelt, hvor man så Maria på dødslejet omgiet af de tolv apostle, og på hver side af dette to relieffer med scener fra Kristi liv. Om denne tavle beretter Resen: „Byens kirke fremviser bag ved alteret en oprejst tavle af sjælden kostbart arbejde. Stedets gamle indbyggere taler om, at der af deres forfædre er fortalt dem, at denne fordum har været en del af en

kongelig seng, som førtes på et skib fra England, og at da dette led skibbrud ved Bovbjerg, denne blandt vragresterne først er blevet bragt til byen og der bestemt til helligt brug i kirken“.

Så megen romantik omgav hverken prædikestolen eller dens lyd-himmel, som begge var typiske renæssancearbejder fra begyndelsen af 1600-tallet. Fra denne tid stammer også kirkens ældste orgel.

Udenom kirken lå, som skik og brug var, kirkegården, der ikke blot omfattede den nuværende kirkeplads, men oprindeligt strakte sig helt ud til Nørregade, og da ejendommene her og i Skolegade i sin tid svarede afgift til kirken, er de sikkert bygget på dens grund ligesom bl.a. den gamle præstegård, der lå vest for kirken, og som i 1913 blev overtaget af K.F.U.M.

### *Holstebro Bispegård*

Nord for kirken på hjørnet af Skolegade og Blødens Bæk d.v.s. mellem nuværende Skolegade og Sct. Jørgens Gade på den såkaldte Bispegårds Toft lå tidligere den gård, der er kendt som Holstebro Bispegård. Den blev i 1418 af sin byherre, Ribebispen Peder Lykke ved hans udnævnelse til ærkebiskop i Lund overdraget bispestolen tilligemed „alle jorder mellem Frojdevigh mark og Holstebro“. Sandsynligvis er den derefter blevet benyttet som residens for bisperne, når de var på rejse i stiftets nordlige del, og muligvis til daglig af hans stedlige repræsentant. I årenes løb udvidedes dens tilliggende, og ved reformationen var det et ganske betydeligt gods, som hjemfaldt til kronen, der bortforleuede det til forskellige adelsmænd, indtil gården i 1630 af Christian IV blev overdraget byen.

Om bygningens udseende vides ikke meget. Ved gården fortæller Resen 1677, „var også engang et sted kaldet barfred, som ses endnu i dag, og som forhen var asyl for dem, der havde begået drab“. Imidlertid kan dette meget vel oprindeligt have været et forsvarstårn, men iøvrigt synes bygningen at være blevet nedrevet få år efter, at den var blevet overtaget af byen. Ikke desto mindre berettes det, at omkring 1750 levede der endnu folk, som vidste, hvor dens bygninger oprindeligt havde ligget, idet de i deres barndom havde set rudera (d.v.s. rester) af kælderen, ligesom de også kunne påvise, hvor gårdspladsen havde været. Har bispegården været befæstet og har kældrene været så solide, at det har været for besværligt at fjerne dem ved nedrivningen, kunne det måske tyde på, at gården ikke har været bygget af bindingsværk, men derimod været opført af grundmur.

### *Holstebro „slot“ og bygningerne på Fuglsang*

Foruden bispegården ejede den katolske kirke i Holstebro bl.a. en række ejendomme vest for Blødens Bæk mellem Vestergade og Storåen. Til dette sted knytter sig også sagnet om Holstebro Slot, og da



der ingen skriftlige kilder findes om dets eksistens, hengiver Frølund sig i stedet til tankernes fri flugt: „Her boede – skriver han – før det 9ende hundredår syslets høvdinger, her havde kongerne af Gorm den Gamles æt, når de besøgte denne egn på gjæsteri eller så til deres private ejendomme, deres ophold, således Knud III (1026), der endog lod sig hylde af Harderne til faderens modkonge, hvem han dog, da denne, Knud II den Store, landede i Limfjord, måtte underkaste sig og bede om tilgivelse, således Valdemar IV (1355), da han i midfasten holdt retterting med egnens beboere; således Erik Pommerenke (1406), da han ligeledes holdt retterting med egnens beboere; herfra var det, at Erik Grøn, „Erik af Holstebro“, der havde taget parti med Marsk Stig, gjorde Erik Menved modstand, indtil han måtte fortrække til Nes, hvor Ulfsund i henved 3 hundredår var Grønernes herresæde; og her tog den kullede greve sit ophold, da han 1338 var her på egnen hos hr. ridder Albrekt Albrektsen, der allerede 1329 var forlænet med Holstebro og Hjerme Herred“.

Myter har undertiden deres rod i virkeligheden, og måske gælder det også sagnet om et slot i Holstebro. På det sted, hvor det skal have ligget, ses nemlig på Resens kort over byen 1677 en banke, der mod syd grænsede op til Storåen. Den kaldes her „Fuglsang ved Blegdammen“ og kan have været en borgbanke, thi traditionen fortæller, at for henved 150 år siden skal der mod øst, nord og vest have været spor af grave. Hvorvidt nogle store stensatte kældre, der skal være fundet midt i forrige århundrede, også kan have haft nogen forbindelse med et eventuelt „slot“, er naturligvis vanskeligt at sige. Såfremt her virkelig har ligget et „slot“ eller måske snarere en borg, er det mest sandsynligt, at det ligesom flere andre jyske borge, deriblandt Aggersborg og Ørum, er blevet ødelagt af de jyske stormænd, der stillede sig på prøjsernes og hanseaternes side under oprøret mod Valdemar Atterdag 1367-73. Det stemmer for så vidt overens med Frølunds antagelse, at „slottet“ må være blevet nedbrudt i slutningen af 1300-tallet eller senest i begyndelsen af 1400-årene, thi på den såkaldte Slotsbanke lå ihvert fald 1510 en gård, som Kjeld Digesmed dette år skænkede Helligåndskloster i Aalborg. I gravbrevet nævnes, at den lå som nabo til en „våning“, klostret i forvejen ejede, og at den bestod af et stuehus mod nord, en vestfløj som var indrettet til herberg, medens stald og lade må have ligget i syd- og østfløjen. Ved reformationen kom den sammen med klostrets øvrige ejendomme i kronens besiddelse, og i 1542 blev den præstegård for sognepresten Peder Poulsen Kynde, iøvrigt en slægtning af Kjeld Digesmed, men hvor længe den derefter var præstegård, vides ikke. I 1767 var den imidlertid „så aldeles forsvunden, at man ej vidste, på hvad sted, den har ligget“.

Som præstegård indtil reformationen menes den såkaldte Provstegård at være blevet benyttet. Den skal have ligget nordøst for Kjeld Digesmeds gård op til Blødens Bæk og blev i 1287 af provsten hr. Esger i Hardsyssel skænket til hans efterfølgere som provst mod en mindre årlig afgift, der skulle benyttes til betaling af en sjælemesse for ham i Ribe Domkirke.

„Ved åen og Blegdammen sydvest for byen har og fordem ligget en anden offentlig gård, kaldet Fuglsang, hvor den plads Fuglsang endnu ligger, som synes at have været omgivet med grave“, beretter Pontoppidan. Det er den såkaldte Præstegilde-gård, der også er omtalt i Kjeld Digesmeds gavebrev fra 1510. Navnet synes at tyde på, at den skal have været benyttet som en slags forsamlingshus for præsterne i Hardsyssel, der ligesom håndværkere og købmænd skal have sluttet sig sammen i et gilde eller laug, men om gården selv vides i-



Sysseltinget ved Holstebro ca. 1350.

øvrigt intet udover, at en af Vestergades kendte gårde, som også hed Fuglsang, skulle nedstamme fra den.

### *Kapellet på Sønderland, tingsted og øvrighed*

Til de „bemærkelsesværdige ting i byens omegn – fortæller Resen – hører dels den mark, der kaldes Capelmark, hvor der siges engang at være blevet afholdt messe i et kapel; dels det torv og retssted kaldet Harsysselting, hvor offentligt bevidnede dokumenter om handel, afhændelse, overdragelse og andre lignende forretninger afgøres for fremmede uden spild af megen tid og penge, så at det derfor er almindelig bekendt ligesom ripensernes fremmedlov.....“.

Kapelmark eller Kappelmark, hvor nu de kommunale værker på Sønderland er beliggende, lå overfor Fuglsang på Storåens modsatte side og hørte oprindeligt under Tvis Kloster, der var grundlagt i 1163. Om det omtalte kapel vides derimod intet udover, at det sikkert er blevet nedrevet ved reformationen, da klostrets ejendomme tilfaldt kronen.

Harsysselting ses på Resens kort over byen fra 1677. Det lå på Sysselftoft i byens nordvestlige udkant ved nuværende Døesvej og Sysselfting, og det var sæde for en lang række retssager om ejendomme etc. Indbyrdes stridigheder mellem borgerne blev derimod afgjort på bytinget, der indtil byen fik et rådhus har været afholdt på torvet under byfogdens ledelse. Når Holstebro har fået et rådhus er uvist, men om ikke før så må det ihvert fald være sket efter den store brand 1552, da byen fik sin ny stadsret.

Foruden byfogden, der vel nærmest må betragtes som kronens repræsentant i byen, havde de fleste danske købstæder i middelalderen et råd og en en eller to borgmestre, der i reglen var ansete købmænd.

### *Handel og borgerskab*

Også i Holstebro, der i 13- og 1400-tallet kun menes at have haft ca. 200 indbyggere, var det købmændene, som var de toneangivende. De fleste boede i Nørregade, på torvet og i Østergade, medens håndværkerne og byens øvrige befolkning holdt til i kvarteret omkring Vestergade og Horsstræde. Fra deres boder solgte købmændene salt, humle, øl, krydderier, tømmer, jern, klæde etc. – fortæller Aldal – og hos bønderne opkøbte de på de store torvedage landbrugsvarer til videre forhandling. Enkelte stod i handelsforbindelse med hansestæderne, og mange drog selv ud på lange forretningsrejser med deres varer. Således passerede en række købmænd fra Holstebro i 1484-85 toldstedet i Gottorp medbringende heste, som skulle sælges, og vogne med købmændsvarer. Handelen med kreaturer og heste var meget indbringende, og derfor fik markederne i Holstebro stor betydning for byens trivsel. Så tidligt som 1345 afholdtes der marked ved midsom-

mertide, og et par hundrede år senere er St. Hans markedet et af de fem markeder i Jylland, som ved Christian III's københavnske reces af 1540 fik lov at bestå. I byens nye stadsret 1552 omtales tre markeder: på midfastesøndag, St. Hansdag (24. juni) og St. Olufsdag (29. juli). På markedsdagene gik det livligt til. Fra nær og fjern strømmede handelsmænd, håndværkere og bønder til byen, og på grund af den store indtægtskilde, de frembød, var man på vagt overfor forprang, d.v.s. handel udenfor byen inden markederne åbnedes, men talrige tilfælde viser, hvor vanskeligt det var at komme dette uvæsen til livs.

Således tegner der sig for vort syn et billede af det middelalderlige Holstebro som en lilleputby med et net af gader, hvis beliggenhed var bestemt af oplandets store landeveje, der krøb sammen i dalen mellem højderne mod nord og Storåen, med en kirke, der med sit blytækkede tag og sit tårn ragede højt op over de få grundmurede bygninger og de mange lave stråtækte gårde og huse. Trods sin lidenhed havde byen en dygtig og driftig handelsstand, der forstod at bringe velstand til huse og give den anseelse langt ud over landets grænser. Dens tilsyneladende harmoniske udvikling undgik dog ikke med mellemrum at blive brudt af stormens rasen, thi livet i middelalderen, som det er skildret af Ingemann og hans samtidige giver i virkeligheden et forvansket billede af de vilkår, befolkningen levede under. Store ildsvåder, krig, pest og andre epidemiske sygdomme gav ofte anledning til sorg og bekymring, og da man intet middel kendte til disse sygdommes bekæmpelse, men betragtede dem som en guddommelig straf, døde folk ofte i tusindvis, således som folkevisens ord beretter:

Thaa kaam der en død paa dett land  
att der døde buort buode quinde och mand.  
Ther døde myn fader och moder  
min søster och myn broder.

### *Epidemierne*

I korstogenes kølvand fulgte spedalskheden, men ligeså frygtet som denne sygdom var de store pestepidemier, der optrådte med nogenlunde regelmæssige mellemrum. 1312 og 1380 hærgedes landet således af voldsomme koppeepidemier, men med endnu større voldsomhed optrådte „Den sorte død“, byldepesten, der omkring 1350 nåede hertil, efter sagnet bragt hid af et skib, der strandede på Jyllands vestkyst. Den var, fortæller en lybsk forfatter, brudt ud 1346 „først i Jerusalems lande hinsides havet og i hedenskab; de faldt om og døde halvhundrede, tresindstyve, hundrede, tusind, ja, talløse

mennesker. Det var nu ikke så meget at beklage, eftersom de er Guds fjender; men den samme store plage kom siden til kristenheden...”

I Danmark udryddedes hele landsbyer, og i købstæder som f. eks. Ribe skal mange hundrede være døde. Også i Holstebro må befolkningen være blevet decimeret, og særlig præsteskabet er det sikkert gået hårdt ud over, da det som sjælesørgere var mest udsat for smitte.

Gang efter gang hærgedes land og rige af store farsoter, som også må have ramt Holstebro. Således hærgedes landet i begyndelsen af 1400-tallet af en voldsom dysenteriepidemi, som muligvis var den sygdom, dronning Margrethe døde af 1412 på sit skib i Flensborg Fjord, og da den atter optrådte godt hundrede år senere, blev bl.a. Frederik I i 1533 dens offer. 1520 hærgedes landet af en voldsom pestepidemi, ni år senere af den såkaldte „Engelske Sved“ og i reformationsåret 1536 af „en stor pestilenz“.

Det er derfor ikke mærkeligt, hvis befolkningen har levet i en stadig angst og ofte med frygt og bæven har imødeset morgendagens komme.

### *Grevefejden*

Grevefejden (1533-36) gjorde ikke tilværelsen lettere, thi under den har ingen kunnet føle sig sikker hverken på liv eller gods. Krigen, i hvilken også Lübeck var inddraget, var efter Frederik I's død 1533 et sidste forsøg på at få Christian II genindsat på tronen. Medens hertug Christoffer af Oldenburg med lübeckernes støtte kæmpede for hans sag på Sjælland, i Skåne og senere på Fyn, rejste Klement Andersen, en velsitueret købmand kendt som Skipper Klement, oprørsfanen i Nørrejylland. Mod ham stod de jyske rigsråder, der sammen med størstedelen af den menige adel og enkelte udsendinge fra Fyn den 4. juli 1534 på et møde i Ry havde valgt Frederik I's søn, statholder i hertugdømmerne, den protestantiske hertug, Christian III til konge.

Med sin slet bevæbnede hær af bønder drog Skipper Klement, der havde opslået sit hovedkvarter i Aalborg, hærgende og plyndrende gennem Vendsyssel og Himmerland, og de, der ikke fulgte ham, betragtedes som fjender og måtte for at redde deres liv over hals og hovede flygte fra hus og hjem, medens herregårdene bag dem stod i lys lue.

Ved landsbyen Svenstrup blev en adelig rytterhær drevet på flugt, og i den følgende tid fortsatte Skipper Klement sin ubarmhjertige hærgen, og snart var hele det nordlige og vestlige Jylland fra Skagen til Varde i vest og Gudenå i øst besat af bondehæren. Da kom hertug Christian III's feltherre Johan Rantzau, efter at han i Holsten havde slået lübeckernes indfald tilbage og sikret freden, med sin hær af landsknægte uventet den jyske adel til undsætning. I et brev til en

slægtning af 5. januar 1535 beretter han om marchen op gennem Jylland bl.a., at ved en bro over Skjern Å, otte mil fra Varde, havde bønderne forskanset sig efter at have fjernet broplankerne, men de blev drevet på flugt, broen repareret, „og næste dag gik vi løs på en lille købstad, der hedder Ringkøbing – fortæller Rantzau – og som har stor skyld i dette oprør. Der fandt vi ingen hjemme. Byen stod ganske tom. Der lavede vi mad og stak byen i brand, og drog om morgenen til en landsby fire mil derfra, hvor vi fik at vide, at 5000 bønder havde samlet sig i en lille købstad, der hedder Holstebro. Næste dag drog vi derhen, men næppe en time før vor ankomst var bønderne løbet deres vej. Der lå vi to nætter. Bønderne i omegnen aflagde hyldingsed til min nådigherre (d.v.s. Christian III). Derfra drog jeg til Skive“, og ved Aalborg led Skipper Klement sit afgørende nederlag. Han selv flygtede og holdt sig i nogen tid skjult, men ved nytårstide 1535 blev han taget til fange og i lænker ført til Holsten, hvor han først sad fængslet på Gottorp og siden i Flensborg.

For deres deltagelse i oprøret havde bønderne brudt deres hals og ejendom til den udvalgte konge. Deres gårde blev konfiskeret, og var de ikke i stand til at købe dem tilbage, blev de fæstebønder under kronen. Desuden måtte alle købe sig deres liv ved den såkaldte „halsløsning“, og de midler, som derved indkom, benyttedes til krigens fortsættelse. Først i slutningen af juli 1536 afsluttedes borgerkrigen med Københavns overgivelse og Christian III's indtog i den hungersramte hovedstad. En god måned efter blev Skipper Klement henrettet på Viborg landsting.

## *Reformationen*

Med grevefejdens afslutning var lidelsernes tid dog ikke forbi. Ved rigsmødet på Gammeltorv i København, den 30. oktober 1536, hvori deltog mere end 1000 repræsentanter for den menige adel, for borgerskabet i 81 købstæder og fogeder og bønder fra hvert herred i landet, indførtes den ny tro. Rigsrådet, bortset fra de gejstlige medlemmer, der var blevet fængslet, tog sammen med kongen plads på en tribune, og i en tale hvori han takkede dem, „for de godvilligen efter hans befaling havde mødt“ hedder det derefter, fortæller Carl Bruun i sit store værk om København: „Tilstanden havde været frygtelig – riget havde været som en røverkule, og det var blevet nødvendigt at sammenkalde stænderne for at gøre en ny skik og ordnants både i den geistlige og verdslige handel. Biskopperne vare blevne fængslede, fordi kongen ville, at Guds ord og evangelium skulle rent og klart prædikeres over hele riget, hvilket de altid havde modsat sig..... De burde derfor fjernes, og en almindelig reformation indføres; og hvis folket billigede dette, måtte det også billige, at bispegodset inddroges under kronen, og at alt det øvrige kirke- og

klostergods anvendtes til gudeligt brug, til lærde folks lønning, til hospitaler og fattighuse.....“ . „Da råbte almuen – beretter Arild Huitfeldt – den ene i den andens mund, at de ville blive hos det hellige evangelium og ikke have sådanne bisper mere, og at stiftets gods skulle lægges under kronen, kronen til bestyrkelse og dem til lise, at man ikke så ofte skulle skatte den fattige almue“.

I Holstebro forløb reformationens gennemførelse temmelig gnidningsløst, selv om borgerne søgte at bemægtige sig kirkens ejendomme, men Peder Kynde, der allerede 1516 nævnes som præst i Holstebro og i årene 1528 og 32 syntes at have været kannik i Ribe, var ved reformationen sognepræst i byen, og da han havde sluttet sig til Luthers nye lære, er dette utvivlsomt kommet kirken og menigheden til gode, så man undgik de ekcesser, der mange steder fulgte i dens spor.

## I medgang og modgang 1536-1660

### *Latinskolen*

Ved reformationen mistede gejstligheden sine tidligere privilegier, og der var derfor udbredt frygt for, at der ville blive mangel på præster. Det var f.eks. grunden til, at de i Ribe 1537 blev fritaget for at betale skat til rytter- og landsknægtehold, og det var en af årsagerne til, at den ny kirkeordinans af samme år påbød, at der i hver købstad skulle oprettes en latinskole. Hvorvidt der allerede da fandtes en skole i Holstebro, er man uden kendskab til. I hvert fald har den ikke efterladt sig noget spor i byens historie. Lyst til læsning har sikkert heller ikke været et fremherskende træk hos befolkningen.

Som oftest indrettedes de ny latinskoler i en af kirkens tidligere ejendomme, og i Holstebro fik skolen overladt en del af den omtalte bispegård på hjørnet af Skolegade og Blødens Bæk. Dette må være sket før 1542, da Christian III besøgte byen, for blandt dens indtægter var trediedelen af kongetienden i Måbjerg sogn, der var anneks til byen, som han gav den tilladelse til at beholde.

Større fortjeneste synes skolen ikke at have indlagt sig, men Resen nævner dog, at den „kan prale af forskellige lærde mænd af navnkundig dannelse, som i den har lagt grundlaget til deres studier, deriblandt hr. Hans Poulsen Resen, biskop af Sjælland (forfatterens farfar), som også testamenterede skolen 200 speciedaler, og hr. Christian Legaard, der i Frederik III's regeringstid var hoffets og prinsernes læge“. En af dens mest kendte rektorer var Jeppe Christensen Solgaard (1655-61), der blev stamfader til en talrig efterslægt, som



kom til at sætte sit præg på byens udvikling. Skolen, der eksisterede i 200 år, sygnede efterhånden hen, og i 1740 blev den sammen med stiftets andre mindre latinskoler nedlagt, og dens indkomster „alle lagde til Riber-Skole“. I stedet oprettedes en dansk skole, som fik overladt dens bygning.

### *Stadsret, markeder, told og skatter*

Om byen allerede på reformationstiden har haft et rådhus, hvad noget måske kunne tyde på, har det sandsynligvis ligget på torvet og er gået op i luer i den store brand, som i begyndelsen af 1552 hærgede den lille købstad. Ved den lejlighed gik dens gamle privilegier tabt, og da Christian III et par måneder senere besøgte byen, anmodede borgmester og råd ham derfor om en ny stadsret. Denne er dateret Aalborghus den 21. maj 1552 og har som forbillede haft Christoffer af Bayerns stadsret for Viborg fra 1440. Som andre byers stadsretter giver den glimtvis et udmærket billede af det middelalderlige bysamfund, af forholdet mellem borgerne indbyrdes og til udenbys boende, af retsforhold og købmændenes og håndværkernes vilkår. I Holstebro stadsret hedder det desuden, at der i byen årligt må holdes tre markeder: på Midfaste søndag, St. Hansdag og på St. Olufsdag (29. juli).



Det viste sig nu lettere sagt end gjort at indskrænke fremmede købmænds handel til disse tre dage, og ligeledes forhindre dem i at drive forprang – til trods for at de risikerede at få deres varer konfiskerede. Det var navnlig handlen med heste, hopper og foler, der fandt sted på landet udenfor de vedtagne markedsdage, „borgerne i Holstebro til ikke ringe afbræk på deres brug og håndtering“, og på byens begæring indvilgede kongen 1632 i at flytte midfaste markedet fra marts til 3. februar. Det synes dog ikke at have forhindret forprang, ligeså lidt som det hjalp, at der i 1641 blev lagt en afgift på hver hest, der solgtes på markederne, og at de ikke kunne føres ud af byen uden toldseddel. Af almindelige købmandsvarer blev der iøvrigt også betalt told.

Heller ikke skat undgik man at betale, og foruden den almindelige byskat betaltes i krigstider desuden en særlig skat til afholdelse af de ekstraordinære udgifter, som krigen forårsagede. Således var det f.eks. meget betydelige ydelser, Holstebro måtte udrede under Syvårskrigen med Sverige 1563-70, og ofte kneb det byrådet at få inddrevet pengene. Det fremmede heller ikke opkrævningen, at „anno 1576 torsdagen næst efter cantate, som var den 22. marts, afbrændte bedste parten af Holstebro ved 2 slet eftermiddag“. Borgerne, som branden havde forarmet, blev derefter indtil videre fritaget for al skat, undtagen for den, der skulle have været betalt i julen 1576.

### *Overtro og trolldom*

Selv om byen atter i 1604 hærgedes af en brand, der lagde størstedelen af den øde, var slutningen af 1500-årene og de to første årtier af 1600-tallet trods alt i økonomisk henseende en opgangstid især på grund af den indbringende studehandel med Holland. Til de førende købmandsslægter hørte Lægaard og Solgaard foruden stamfaderen til „Lindernes rige æt“, Christen Jepsen Linde. Det var dog ikke alle, livet formede sig harmonisk for i den lille by ved Storåen, og deri havde sladren sin store andel. Da enhver kendte alle, kunne den uhindret drive sit lystige spil med høj som med lav – ofte med så uoverskuelige følger, at hvad der måske var begyndt som en lille ondskabsfuld spøg endte som en tragedie. Overtroen spillede naturligvis også en stor rolle. Naturfænomener betragtedes som varsler, og gik det nogen ilde, var det guds straf, men det skete også, at en uskyldig blev udlagt som syndebuk og som heks, der var besat af en ond ånd, stævnet for retten og dømt til en forsmædelig død på bålet. Ingen kunne føle sig sikker for bagvaskelse, og en misundelig nabos ord var ofte tilstrækkeligt til at sætte hele retsmaskineriet i gang – ofte med en ulykkelig udgang for den anklagede. Og kirken gjorde intet for at hindre dette uvæsen – tværtimod synes præsteskrabet overbevist om, at „der fandtes mere mellem himmel og jord“, som det

med alle midler gjaldt om at komme til livs. Derfor vrimlede det med trolddomssager. Et enkelt eksempel fra Holstebro skal nævnes. 1618 beskyldte Jørgen Jensen på Sønderland Else Offersdatter, der var gift med Christen Jepsen Lange, for at have påført hans hustru Maren Madsdatter en sygdom. Som oftest i sådanne tilfælde havde der tidligere været et skænderi mellem de to kvinder, og da Christen Jepsen derefter ville hente noget hø, som tilhørte ham og Jørgen Jensen i fællesskab, satte Maren Madsdatter sig mod det, og for at hævne sig skulle Else Offersdatter have sendt hende en ond ånd på halsen i skikkelse af en fugl, der gjorde hende ude af sig selv af raseri. Sagen kom for landstinget i Viborg, og flere aflagde vidnesbyrd om, at Else Offersdatter var troldkvinde, men da andre betvivlede rigtigheden heraf, blev hun frikendt. Så heldige var det ikke alle, der var. I 1631 blev Maren Olufskone i Holstebro på Viborg landsting dømt til bålet for at have øvet trolddomskunster.

### *Flere retssager*

En hel anden karakter havde retssagen mod borgmester Gert Meyer, der i begyndelsen af 1600-tallet var en af byens ansete købmænd. Han ejede og beboede en ejendom på hjørnet af Grønsgade og Brotorvet, nu Grønsgade 6, men trods sin tilsyneladende velstand var hans bo ved hans død 1612 ikke i stand til at udrede en gæld på 1480 rdlr., og da familien kort efter synes at være flyttet fra byen, blev hans svoger, præsten i Vejrum Christen Nielsen som sin søsters naturlige værge dømt til at betale gælden, og dommen blev 1618 stadfæstet på Viborg landsting. Også om gården i Holstebro blev der ført retssag, og den endte med, at Peder (Nielsen) Skriver i 1617 fik den tilkendt.

Heller ikke voldssager synes at have været ualmindelige. I en af disse var latinskolens rektor fra 1613-22 Hans Hegelund indblandet, idet en vis Hans Villadsen en dag i december 1616 var trængt ind i hans hus, hvor det var kommet til et skænderi mellem dem, og da skolemesteren ville smide sin ubudne gæst ud, havde denne grebet fat i hans krave og trøje og revet dem i stykker. Desuden var der blevet slået nogle vinduer ud, medens Hans Villadsen bl.a. havde fået et blåt øje. Sagen kom for bytinget, hvor Hegelund efter forskellige vidneudsagn blev dømt for vold, men ved landstinget blev han dog frikendt.

I Holstebro boede også mestermanden, Mester Jacob, der 1624-25 for at henrette Svend Christensen fra Fjaltring for tyveri modtog 7 rdlr., som blev betalt af de otte, tyven efterlod sig. Samme år brændte han Anders Sørensens hustru, Karen Andersdatter, for trolddom – og det har næppe heller været gratis!

*Bøddelen boede i  
Holstebro ca. 1680.*



### *Kejserkrigen og Torstenssonkrigen*

Snart fik man andet at tænke på. I længden kunne Danmark ikke holde sig udenfor det store oprør, der rasede i Europa mellem katoliker og protestanter. Christian IV's deltagelse 1625 i Trediveårskrigen eller Kejserkrigen, som den kaldtes efter den østrig-ungarske kejser Ferdinand II, „indledede – som Aldal skriver – de fire ødelæggende krige, som i løbet af 35 år tilintetgjorde rigets velstand og særlig forarmede Jylland, der fire gange udplyndredes af fjendtlige hærafdelinger og derefter femte gang af forbundsfæller, der tog hvad fjenderne havde levnet“.

Det blodige nederlag ved Lutter am Barenberg, som Christian IV i sommeren 1626 led i kampen mod den Katolske Ligas anfører grev Tilly, blev skæbnesvangert for krigens videre forløb. Da Tilly og en kejserlig hær under Wallensteins ledelse den følgende sommer rykkede ind i Holsten, blev kongens tropper hurtigt slået på flugt, og i spidsen for sin hær rykkede Wallenstein derefter op i Jylland, overalt hærgende og plyndrende. Mange adelige, præster og velstående borgere flygtede ud af landet til Norge, andre skjulte sig i skove og moser, efter først at have bragt deres kostbarheder i sikkerhed ved at grave dem ned. For den jyske befolkning som helhed betragtet blev besættelsen en svær økonomisk belastning, da de 20-30.000 mand, der i 1628 stod mellem Flensborg og Skagen er beregnet til månedlig at have kostet den 400.000 rldr. Det var derfor et forarmet land, Wallenstein efterlod sig ved troppernes tilbagetrækning, efter at der i 1629 var blevet sluttet fred i Lübeck.

Holstebro har sikkert været ligeså ødelagt som de andre jyske byer, men synes til gengæld hurtigt at være kommet til hæfterne og i nogen grad at have genvundet sin forrige velstand. Men freden viste sig at være en stakket frist! Kun femten år senere oversvømmedes Jylland atter af fjendtlige tropper, da Danmark ved Trediveårskrigen slutning kom i krig med Sverige. I December 1643 rykkede den svenske feltmarskal Lennart Torstensson ind i Holsten, og allerede den 20. januar 1644 kunne svenskerne holde deres indtog i Sæby. Holstebro blev ligeledes besat, hvad der fremgår af, at byfogden intet regnskab har kunnet aflægge for de 2½ år, besættelsen varede, da „fjenderne kom her i landet, og mig berøvede og fratog det, jeg havde, og jagede mig slet fra min hus og hjem“, hed det 1645. Ligesom i 1627 flygtede mange adelige og velhavende borgere til Norge eller til øerne, men de, der blev tilbage i et forsøg på at værne deres ejendom, led under indkvarteringernes byrde, skatteudskrivningerne, plyndringerne og ødelæggelserne, der fulgte i besættelsens spor. Således bevidnes det 1644: „de fattige folk, der boede ved landevejen, når fjenderne marcherede fra Holstebro og norden om ad Thy, er tit og mange gange bleven ganske udplyndrede, så de ikke havde så meget, at de kunne give et barn at bide på, men er jagede fra hus og hjem bort i hede og moser, og hvor de kunne fjæle dem med en ringe ting, de kunne tage med sig, som og mange gange blev op-søgt; kornet, både rug og byg, blev for en del optændt på marken om sommeren, da fjenden drog ud“. Med freden i Brømsebro den 13. august 1645, hvor Danmark måtte afstå Härjedalen, Jämtland, Gotland, Øsel og pantsætte Halland i 30 år til Sverige, sluttede krigen. Fjenden forlod landet og efterlod et forarmet rige. Alene Holstebro havde lidt skader for 19.996 rdlr.

### *Byens brand 1651 og Svenskekrigene*

Få år efter hærgedes dens nordlige kvarterer den 1. juli 1651 af en voldsom brand, i hvilken tre mennesker skal være omkommet. Om denne brand beretter præsten Anders Jakobsen Hegelund til Vinding og Vind: „Dette år afbrændte Holstebro, alt hvad som var norden åen, på nogle fattige huse nær østen og norden i byen, og hvad som var vest Mølstrømmen (d.v.s. Blødens Bæk). Kirken og skolen blev bevarede“. Forsikring var dengang et ukendt begreb, og den eneste hjælp, der blev ydet den hårdt ramte by, var skattefrihed i seks år. Derfor gik der også lang tid, inden de sidste spor af branden var forsvundet. Endnu 1656 henlå der på torvets vestside en øde tomt.

Trods den sidste menneskealders store ulykker mistede borgerne ikke troen på, at forsynet atter engang måtte stå dem bi og skænke dem en række fredelige og gode år, hvor de kunne genoprette deres tidligere anseelse og velstand. Skæbnen eller rettere den danske rege-

ring ville det imidlertid anderledes. Stærke kræfter i landet ønskede revanche for den ydmygende fred i Brømsebro, og efter at Carl X Gustav i juli 1655 havde angrebet Polen, øgedes krigsstemningen i Danmark, og den 1. juni 1657 erklærede Frederik III Sverige krig. For Carl Gustav kom den ikke som nogen overraskelse. Allerede om foråret havde han besluttet, at hvis Danmark angreb, ville han vende sig mod Holsten og derfra marchere op i Jylland. Planerne blev fulgt, og den 23. august nåede han til Kolding, hvor han opslugt sit hovedkvarter. Medens en del af hæren under general Wrangels ledelse belejrede den stærke fæstning Frederiksodde (Fredericia), der faldt den 24. oktober, trængte en anden del af hæren under generalmajor Bötticher op i Jylland med ordre til at bekæmpe „sammenrottede, bevæbnede bønder, snaphaner og ausschuss (landeværn)“, og efter at den danske modstandshær den 2. oktober var blevet nedkæmpet ved Agger, var hele Nørrejyllands besættelse fuldbyrdet.

Udskrivningerne af penge og naturalier til hærens underhold ledes fra Viborg af den svenske overkommisær Johan Siltmann, men i det forarmede land var de svære at få inddrevet. Iøvrigt vides ikke meget om svenskernes fremfærd, men fra Holstebro haves dog nogle efterretninger, som skyldes den tidligere præst i Vinding og Vind, hr. Anders Jakobsen Hegelund, som i kirkebogen er kommet med nogle små oplysninger om indkvarteringerne: „Den 2. november kom det Overbechische regiment til Holstebro i kvarter 1657“, hedder det bl.a. Let blev det ikke at blive dem kvit. Efter Carl X Gustavs dristige og eventyrlige march over isen i januar og februar 1658 blev der ganske vist, under trussel om et svensk angreb på København, den 26. februar 1658 sluttet fred i Roskilde. De hårde betingelser: afståelsen af Bohus- og Trondheims len i Norge, Bornholm og i Sverige af Skåne, Halland og Bleking medførte imidlertid ikke samtidig svenskernes tilbagetrækning i Jylland. Dette skete først 29. september 1658 og blev naturligvis hilst med både lettelse og glæde, skønt den anden Svenskekrig allerede da var i fuld gang. Til Michaelis (Mikkelsdag 29. september) drog de til Fyn. Gud lad Danmark aldrig se dennem mere. Amen“, skrev Hegelund i sin kirkebog, men det gik helt anderledes, end han og borgerskabet håbede. Ikke blot ledsagedes udmarchen af plyndringer, men jyderne kom fra asken i ilden, da Frederik III's forbundsfælle, kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenburg i spidsen for en hær på 30.000 udisciplinerede brandenburgere, østrigere og polakker med deres 24.000 heste, kvinder og børn invaderede Jylland. „Polakkerne jagede os fra hus og hjem og handlede ugudeligt med os og tog bort alt det vi havde, både fæ og korn og alt det vi ejede, så mange måtte derover dø af hungersnød, så der i Malt Herred kun er to, tre eller fire folk i hvert sogn

som lever, og der var ikke så mange tilbage i hver by, at de kunne hjælpe hverandre til jorden, så mange i husene er opædt af hunde!“.

Og meget bedre stod det sikkert ikke til på Holstebro-egnen. I januar 1659 drog således en afdeling af kejserlige østrigske ryttere fra Varde til Viborg over Skern og Holstebro, og det berettes, at de „tog meget ilde af sted, hvor de kom frem, skåned ingen, udplyndrede kirker, forjagede præsterne og tog fra alle“. Røven og plyndren påstod dette sommer i elleve uger. Mit bedste kvæg gik med i løbet. Syv heste og hopper haver jeg tilsat i denne krig til dette års ende“, fortæller Anders Hegelund.

En ulykke kommer sjældent alene!

I besættelsens kølvand fulgte en stor epidemi – sandsynligvis pletyfus, som i mange sogne bortrev henvend halvdelen af indbyggerne, og Holstebro har næppe heller undgået sin skæbne.

Af disse grunde følte det derfor som en befrielse, da kurfyrsten i begyndelsen af august 1659 efter den østrigste kejsers ønske med størstedelen af sin hær brød op fra Jylland for at vende sig mod Svensk Pommern. Krigen fortsattes dog på Fyn og Sjælland, hvor belejringen af København først ophævedes 22. februar 1660 – en direkte følge af Carl X Gustavs død i Göteborg den 13. februar, men først den 27. maj blev der sluttet fred i København, hvor bl.a. Bornholm og Trondheim len blev tilbagegivet Danmark.

For at opnå et lille bidrag til genopbygningen kan nævnes, at efter krigen søgte i maj 1660 de tre købstæder i Hardsyssel: Ringkøbing, Lemvig og Holstebro på grund af den belastning, krigen også økonomisk havde været for dem, at blive fritaget for øksnetolden fra 1659, men dette blev dem dog kun tilladt, hvis de kunne bevise, den allerede var betalt til de kejserlige og brandenburgske hjælpetropper.

## Under enevælden 1660-1734

### *Byens styre*

For hovedstaden fik Svenskekrigene den betydning, at København blev en fri rigens stad og stand, ligestillet med adelen, og at byen fik en borgerrepræsentation – stadens 32 mænd. Lige så vigtigt var det, at kongedømmet blev arveligt, og at enevælden indførtes, selv om disse ændringer i rigets fjernere egne kun mærkedes som svage dønninger. Således vedblev Holstebro at have to borgmestre og 4-6 rådmænd, medens byfogden, der indtil enevældens indførelse var en

næringsdrivende borger, som regeringens repræsentant forestod retsvæsenet og afsagde bytingets domme. Byens regnskab varetoges af en kæmner, som blev valgt blandt de mest ansete borgere, medens fire såkaldte takserborgere – en for hver af byens fire kvarterer – tog sig af ligningen. Umyndiges midler forvaltedes derimod af to overformyndere, „fine og fornemme borgere, som temmelig ere til alders og ved formue“, som det hed i en forordning af 1619.

1682 afskaffedes imidlertid borgmestre og råd i mindre købstæder, deriblandt i Holstebro, hvor øvrighedsforretningerne derefter i de følgende halvtreds år alene påhvilede byfogden og en byskriver, der begge var embedsmænd, men så slet aflagte, at de for at bedre deres kår samtidig indehavde embederne henholdsvis som herredsfoged og herredskriver. For dog at give befolkningen mulighed for at fremkomme med deres mening over for byfogden udnævnte stiftamtmanden i Ribe, som byen var underlagt, i 1734 syv såkaldte eligerede borgere, der skulle fungere som et slags byråd. Byens politimæssige opgaver tog arrestforvareren, der tillige var politibetjent, sig af, og om natten to vægttere.

### *Skatter og afgifter*

For den almindelige borger har årene efter Svenskekrigene sikkert været meget vanskelige. Tyngende skatter gjorde livet surt for mange, thi i den henseende stod datiden næppe tilbage for nutiden. Allerede i november 1660 blev der over hele landet udskrevet en konsumptionsskat, og desuden på samtlige personer en såkaldt hovedskat eller kopskat, uden at det derfor lykkedes at få fyldt den slunkne statskasse. „Det håb, man har haft om ved hjælp af den pålagte kopskat at tilvejebringe en anselig sum penge, svinder ganske bort – hedder det i december i en indberetning – Af denne hovedstad (d.v.s. København) og kongelige residensstad er der kun indkommet 5000 rigsdaler. Hvad landet, som har lidt og endnu daglig lider så meget, skal kunne yde, er let at begribe, og de øvrige stæder står med hensyn til formue ikke i noget forhold til København“.

Ligeså trykkende følte de andre skatter, der blev udskrevet i årtierne omkring 1700. Krigsskatterne, der blev pålignet borgerne under Svenskekrigene og som senere afløstes af en fortificationsskat til fæstningsværkernes udbygning og vedligeholdelse, den såkaldte matrikel-skat, der 1682 erstattedes af grundtaksten, en saltskat, der var lagt på købstæderne og i 1674 en kobberskat, foruden de skatter, der i 1664, 1668 og 1680 pålagdes landets borgere at udrede som medgift til Frederik III's døtre, og den ny krigsskat, som blev udskrevet under Den store nordiske Krig 1700-20 – disse og sikkert flere endnu har ikke kunnet undgå at lægge et økonomisk pres på befolkningen og særlig vel i små fattige byer som Holstebro. Skatterne

skal dog ikke alene have skylden herfor, thi som det fremgår af en redegørelse fra 1719, var årsagen til byens dårlige tilstand i ligeså høj grad de to brande, som hærgede den 1697 og 1698. „Borgernes næring er ganske ringe, siden borgerskabet udi tvende ulykkelige ildebrande for nogle år siden største delen er falden i armod og har måttet anvende det lidet, de har kunnet tjent, på byen igen at opbygge.....“.

For at skaffe penge i statskassen udfoldedes stor fantasi. I 1710 indførtes en skat på såvel mænds som kvinders parykker samt på tjenestefolk. I Holstebro vakte dette stor vrede, og der indkom adskillige ansøgninger om fritagelse. Den ansete købmand Peder (Lauridsen) Grøn, der ejede Schous Gård på Østergade, oplyser f.eks. i sin ansøgning, at han til stadighed er på rejse og derfor „er blevet nødt til at bruge en ringe gedehårs peruque for kulden at udholde“. En anden, Otto Jensen Holbech „uværdig medtjener i ordet (d.v.s. kapellan) bruger paryk for sin alderdom og svaghed, som er en meget stærk katarrh, og for den store opvartning i byen og annekset“. Således kan en ansøgning altså også lyde!

En skat, der efter Viborgs brand i 1726 og Københavns i 1728 blev udskrevet som hjælp til de to byers genopbygning, forekommer nutiden mere forståelig.

For staten var de konsumptionsafgifter, der gennem flere århundreder blev opkrævet ved byernes porte, en betydningsfuld indtægtskilde. Det var en toldafgift, der siden 1671 skulle betales af alle landbrugsprodukter, som indførtes i byerne, og for at få det størst mulige udbytte, var konsumptionen som oftest bortforpagtet til den højstbydende. Det gjaldt om at forhindre smugleri, og vejene ved byernes grænser blev derfor spærret med bomme og ved siden af disse opført acciseboder, hvor alle skulle standse op og erlægge den krævede afgift. Var byerne ikke i forvejen befæstet med vold og grav, blev de nu i stedet omgivet med tolddiger, der skulle forhindre indkørsel udenfor de lovbealede veje. Det var bl.a. tilfældet i Holstebro, hvor bomme erstattede fæstningsbyernes porte og derfor måske noget ubeskedent også kaldtes „porte“. Nørreport lå for enden af Nørregade, hvor „Ved Nørreport“ nu ligger, Vesterport på hjørnet af Skolegade og Sysseiting, nu „Ved Vesterport“, Østerport på hjørnet af Østergade og Enghavevej, medens Sønderport lå på Sønderland, på hjørnet af Sønderlandsgade og Ørstedesvej, „Ved Sønderport“, hvor det endnu eksisterende bomhus imidlertid stammer fra 1790'erne, men derudover var der bomme for enden af Herningvej og ved vejen til Ringkøbing.

Fra 1. januar 1776 blev konsumptionen overtaget af staten, og der blev ansat en konsumptionsforvalter, kontrolører og betjente til at varetage opkrævningen.



## Byen på Christian V's tid

Indenfor tolddigerne lå den egentlige by, der i virkeligheden næppe havde ændret sig synderligt siden middelalderen. Gadenettet var i store træk det samme, og kun husene havde skiftet karakter. Et indtryk af byen giver Resens kort fra 1677. Kirken var vedblivende dens mest monumentale bygning. Højt hævede dens skib og tårn sig over den omliggende lave bebyggelse, synlig for enhver der udefra nærmede sig den lille stad. Kirkegården var omgivet af en mur, der mod øst fulgte Nørregades forløb fra Horsstræde til et stykke nord for kirken. Til de enkelte bygninger, der ses på kortet, kan iøvrigt næppe fæstes større lid. Som på Resens kort over andre byer synes gavlhuse også her at have vekslet med bygninger, hvis langsides vendte ud til gaden. De fleste kan dog kun betragtes som signaturer, hvorimod gadernes beliggenhed og de enkelte lokaliteter, der er angivet, bærer sandsynlighedens præg. Tydeligt ses Nørregades fortsættelse i Endeløse på den anden side Storetorvet, Østergade og Syndergade, den nuværende Grønsngade, strædet der udgik fra Nørregade umiddelbart nord for Hotel Schaumburg og førte ned til Østergade, Enghaven og tæt ved denne på en banke byens seværdighed: „en slibbesteen paa et stilverch (stillads) gjort med vinger at drives om uden umag, som en veyermølle“.

Vest for Nørregade ses foruden kirken og Horsstræde, Skolegade mod nord og Vestergade mod syd, der fortsætter tværs over Blødens Bæk, strømmen som løb fra „Lille Mølle“ i byens nordlige del ned til Storåen, og hvis navn sikkert hentyder til, at det omliggende terræn var meget sumpet. Vest for bækken omkring nuværende Nørrebrogade lå en række „stræder som ingen navn haver“, skriver Resen, og nord for disse Sysseltoft og Sysselting, medens pladsen, hvor de store hestemarkeder fandt sted, lå mellem Nørregade og „Lille Mølle“.

På den modsatte side Storåen synes Sønderland at være så godt som ubebygget. Om dette virkelig har været tilfældet er tvivlsomt, især i betragtning af den brand, som i 1698 hærgede denne bydel.

Foruden kirken, skolen, „stedet, hvor bispegården forud har standet“, „Lille Mølle“ og den kunstfærdige slibesten fremhæver Resen særlig rådhuset på Storetorvets østlige side mellem Østergade og Syndergade. På kortet synes det at have været en ganske anselig bygning, og det skal da også have været to stokværk højt og ni fag bredt, ligesom det muligvis har været grundmuret og haft svungne gavle, men herom vides dog intet. I hvert fald må det være blevet opført efter byens brand 1651, og det bevaredes uændret indtil den store ildsvåde 1733, idet de to brande, som i 1697 og 1698 hærgede byen, lod det urørt.

## *Brandene 1697 og 1698*

I den brand, der udbrød den 28. august 1697, blev henved en fjerdedel af byen flammernes bytte. Hele kvarteret mellem kirken mod nord og Vestergade mod syd, Nørregade mod øst og stræderne omkring Asylgade mod vest gik op i luer. Ialt skal 46 gader og huse være blevet lagt øde, medens 51 familier mistede deres hjem. Året efter, den 14. august 1698 nedbrændte Sønderlandsgade med alle dens 27 gårde og huse. Branden udbrød under højmessen, og da næsten ingen var hjemme, var hele gaden derfor i løbet af kun to timer en rygende askehob, men hvad værre var, under branden omkom et ægtepar, manden i flammerne, medens konen druknede i en brønd!

## *Byens indbyggere*

Om byens indbyggere i denne periode giver den vurderingsforretning over ejendommene, der fandt sted i 1682 ganske god besked. Ialt fandtes der i Holstebro 171 ejendomme – gårde, huse etc. – af hvilke nogle dog var opdelt i to og enkelte i tre beboelser. Henved 30 ejendomsbesiddere synes at have været købmænd og tillige avlsbrugere, tre kræmmere eller mindre handlende, og bortset fra arrestforvareren, de to vægttere og en hyrde, der vogtede byens får på de omliggende heder, synes resten af indbyggerne at have været håndværkere, således at byen på ethvert område må have været selvforsynende. Flest har der tilsyneladende været af skomagere, der nævnes tretten, men derudover fandtes der garvere, seks smede, en murmester, to tømmermænd, to snedkere, en blytækker, en glarmester, to vævere, to farvere, tre skræddere, to hattenmagere, en handskemager, en sadelmager, en guldsmed, to bødkere og to bartskeerere (barberere, der også fungerede som læger).

Byens største ejendomsbesidder var Christen Christensen Linde, der boede på Nørregade ved det nuværende Rådhusstrøg skråt overfor Hotel Schaumburg, som iøvrigt var blandt de ejendomme, han også ejede. Han var født i Holstebro 1626, men slægten stammede fra landsbyen Linde i Asp sogn, hvor hans fader Christen Jepsen Linde, der arbejdede sig op til velstand, var født i 1580. Et sagn fortæller, at grunden til Christen Lindes egen formue blev lagt, da han som ung handelsmand berejste Jylland, og Frølund beretter, at han da „på en af sine vandringer i vesteregnet skal have lagt mærke til et trug, som han så måtte være gjort til et andet trug end til et svine-trug. Efter i stilhed at have forvisset sig om, at truget ikke var et eller andet almindeligt metal, afkøbte han ejeren, der ikke anede dets værd, karret for en ubetydelighed. Karret, der var af guld og vejede 66 pd. og var 19.000 rdlr. værd, var et strandet døbebækken, bestemt for patriarken i Moskva“. Sagnet, der allerede fortaltes i Lindes

levetid, har efter den gravskrift, hans dattersøn, præsten Jens Hiermiin forfattede over ham imidlertid intet på sig. I 1660 ægtede han den velhavende borgmester Niels Sørensen Solgaards datter Dorothea, der fødte ham sytten børn, af hvilke de seks overlevede ham. Ved svigerfaderens død 1668 må han være kommet i besiddelse af en betydelig arv, og sin formue øgede han yderligere ved en række indbringende forretninger, bl.a. havde han under Den skånske Krig 1676-79 store leverancer til hæren, foruden at han havde konsumtionen ved byens porte i forpagtning fra 1678-95. En del af sine penge anbragte han i omegnens herregårde, og ved sin død 1706 ejede han elleve større og mindre gårde. To år tidligere var han „for sin høje forstand og fædrelandet beviste tjenester af kongelig majestæt kong Frederik den Fjerde udi adelstanden ophævet“. Han blev begravet i Holstebro Kirke, hvor et epitafium med en rigt udskåret barokramme stadig minder om ham og hans i 1685 afdøde hustru.

Denne var søster til rektor for latinskolen Ib Christensen Solgaards anden hustru, Maren Nielsdatter, og deres datter Karen Solgaard blev Holstebros mest navnkundige kvinde, „var fire gange gift, steg højere for hvert giftemål, kom til hove, overlevede alle sine mænd og stiftede et legat på 1000 rdlr. til husarme i Holstebro“. Hun var født 1663, blev første gang gift med den velstående farver Hans Wulf, der var betydelig ældre end hende, og anden gang i 1688 eller begyndelsen af 1689 efter at have siddet enke i hvert fald i seks år med Peiter Farver, der også kaldes Peder Kægeben. Han døde januar 1701, og juleaften 1702 blev hun tredje gang gift med en brunsvigsk adelsmand i dansk tjeneste, ritmester Heinrich Burchard Münchhausen, der skal være blevet dræbt i den spanske Arvefølgekrig, og hvis harnisk nu findes i Holstebro Museum. Hendes fjerde mand var baron Rudolph von Gersdorph, som hun ægtede 1709. Tre år senere blev han stiftamtmand i Aalborg, og i 1721 i Sjællands stift og samtidig overhofmester hos dronning Louise, der var gift med Frederik IV. Trods sin høje rang glemte hun ikke sin fortid i Holstebro, men bevarede forbindelsen med sine slægtninge især med sin halvsøster Anne Solgaards efterkommere familien Grøn, efter hvem Grøngade er opkaldt, ligesom hun stiftede en række legater til fordel for sin fødeby. Livet igennem bevarede hun sit jævne og bramfri væsen, og det fortælles, at da hun engang optrådte ved hoffet i morgensko, skal hun til dronningen have yttret: „Jeg bruger mine morgensko, for jeg ved, at Deres Majestæt ikke kalder mig op for at pine mig“. Gersdorph, der døde 1729, blev ligesom hendes tre andre mænd bisat i hendes gravkælder i Holstebro Kirke, hvor hun selv tretten år senere firs år gammel blev stedt til hvile: „1742, den

27. november blev salig baronesse Gersdorps lig nedsat heri kirken udi deres begravelse, blev geleidet af de herrer Linde og den unge provst Hiermiin, som lod hendes stiftsøn gehejmeråd Gersdorph udele til fattige børn 30 rd., til sognepræsten 50 rd. og kapellanen 20 rd.“, berettes det. Et smukt epitafium af sort og hvidt marmor med baronen og baronessens portrætter vidner endnu i kirken om Karen Solgaards sælsomme skæbne.

Blandt hendes slægtninge var en række af byens mest ansete købmænd, deriblandt rådmand, senere borgmester Niels Sørensen Solgaard, der døde 1668, og hvis to sønner også blev borgmestre, medens en datter, som nævnt, var gift med den tidligere omtalte Christen Linde. Til de rigeste købmænd hørte også medlemmer af slægten Lægaard, og omkring midten af 1600-tallet medlemmer af slægten Nørager.

I denne periode fandt iøvrigt på torvet i Holstebro en begivenhed sted, som mindedes i mere end 150 år, idet justitsråd Palle Dyré til Sindinggård, kendt som Marie Gubbes anden mand, natten mellem 16. og 17. februar 1707 mistede livet i en duel med en vis kaptajn Sluccow, som han havde udfordret, efter at denne havde nægtet at betale sin spillegæld til ham.

### *Nye brande 1720, 1733 og 1734*

I 1720 nedbrændte en del huse på Nørregades vestside mellem Horsstræde og Skolegade, og selv om dette i og for sig var alvorligt nok, blegnede det dog mod de to store brande 1733 og 1734, der på det nærmeste ødelagde hele Holstebro.

Om branden 1733 findes en beretning i Holstebro kirkebog af sognepræsten Jens Bircherod Meldahl: „Den 22. juli Marie Magdalene dag halvgangen 10 optændtes en storild ved hvilken Østergade og noget af Nørregade lige til Michel Boesens blev lagt i aske, og seks mennesker indebrændte...“, og i en indberetning til stiftamtmanden C. C. v. Gabel, der er bilagt det berømte farvelagte kort over byen med indtegning af de kvarterer, der blev luernes bytte, hedder det mere udførligt, at ilden opstod midt under gudstjenesten hos en Mads Grovsméd yderst i Vestergade. I løbet af halvanden time blev hele denne gade, ejendommene på torvet, deriblandt rådhuset, en del af Nørregade og hele Østergade derefter luernes bytte. 80 familier mistede alt, hvad de ejede. Når branden fik det vældige omfang, skyldtes det, at de fleste huse var stråttækte, og kun syv tækkede med tegl.

Genopbygningen var knap kommet i gang, da den røde hane den 30. juni 1734 atter galede over byens stråttækte huse og gårde og lagde den del af Nørregade øde, som flammerne året før havde skånet. Ligesom sidst brød den frem under gudstjenesten i et udhus, der lå i en smøge mellem Melchior Christoffersens gård og Peder



*En af brandene i 1700-tallet.*

Thomsen Reisigs ejendom på den østlige side af Nørregade, nuv. nr. 44. Manglen på slukningsmandskab og tørke i forbindelse med en stærk sydøst- og ostenvind gav ilden næring, og snart var begge sider af Nørregade mellem Nørreport og Skolegade luernes bytte, „så at der nu af hele Nørreland på nordsiden af den store å fra den forleden år og denne nu sidste ulykkelige ildsvåde ikkun er i behold syv gårde og nogle huse imellem bemeldte gårde og vestenfor kirken, som tillige med den latinske skole (Gud være lovet) er bleven i behold“, hed det.

I modsætning til byens tidligere brande mentes den sidste at have været påsat, og traditionen vil vide, at den skyldtes to piger, der for deres brøde skal være blevet henrettet i Maabjerg på en høj syd for Melgaard, hvor Hjerm- Ginding herredsting tidligere blev holdt. De

begravedes på Melgaard mark, og det fortaltes siden, at på den enes grav voksede der lyng og på den andens græs, og at man havde set dem vandre fra graven med en „skægmand“ d.v.s. en brændevinsdunk hen til et „brændevinshul“ i nærheden, hvor de forsvandt. Sagnet er sikkert udtryk for, at branden mentes påsat i fuldskab.

Tre fjerdedele af byen lagde brandene 1733 og 1734 øde, og kun Sønderland blev helt skånet. Forsikring fandtes ikke, og for at fremme genopbygningen, blev portkonsumtionen derfor i ti år fra 30. juni 1734 til 30. juni 1744 tillagt de skadelidte, men alligevel gik det kun langsomt med at få byen bragt på fode.

## Mellem brandene 1734-1794

### *I genopbygningens tegn*

„Denne fattige by – hedder det i en indberetning 1735 fra byfogden Cordt Jacobsen til kommercekollegiet – har desværre i en del åringer mærkelig aftaget, idet den, Gud bedre det, alt for ofte har været hjem søgt af ildebrand, og i de sidste tvende år er den meste og bedste del af byen afbrændt“. Han oplyser også, at den har mange småhandlende, men kun få „virkelige“ købmænd og ingen „fornemme“ håndværkere for slet ikke at tale om fabrikker – og det til trods for at regeringen netop i disse år bestræbte sig på at ophjælpe den hjemlige industri. Med beklagelse konstaterer han desuden, at hestemarkederne, der tidligere havde betydet en stor indtægt for byen, var gået stærkt tilbage, „fordi udenbys prangere på landet holder deslige købehandlere ad sig, så at byen derover aldeles ingen næring har ved deslige markedshandel, som før har været“.

Borgerne var derfor gennemgående fattige, og det gjorde ikke deres kår lettere, at de selv måtte afholde størstedelen af de store udgifter, genopbygningen krævede. For i fremtiden at hindre en gentagelse af brandene 1733 og 1734, blev der imidlertid truffet foranstaltninger til en ny brandordning.

Dette skete dog på regeringens initiativ, idet denne foruroliget af de mange bybrande, der i 1720'erne og i 1730'erne hærgede landets købstæder, og vel ikke mindst under indtryk af den store ildsvåde, som i 1728 ødelagde henved halvdelen af det gamle København, havde pålagt stiftamtmandene at sørge for, at hver større by udarbejdede en række forholdsregler til deres bekæmpelse.

Som i andre byer skulle også borgerne i Holstebro nu være forpligtet til at omgås lys og ild med stor varsomhed. Derfor måtte de ikke kline lys fast på vægge, borde eller stole, og ikke bære glødende

Ca. 1760.



aske ud af huset; gik de om aftenen ind i deres stald, lade eller andre udhuse, måtte de ikke have et tændt lys i hånden, men skulle anbringe det i en lygte. Disse steder var det desuden forbudt at ryge, ligesom det heller ikke af hensyn til de mange stråtage var tilladt at gå med tændte piber på gaderne. Ganske pudsigt forbydes det også katte at lægge sig til at sove på ildstederne, „hvilket ofte forårsager ildebrand“. Brandfarlige købmandsvarer såsom tjære, krudt, svovl, terpentin, salpeter etc. måtte kun sælges ved dagslys, og farvere, brændevinsbrændere og bagere skulle altid sørge for, at deres ovnkøler og ildsteder var i orden. Endvidere skulle ildsteder og skorstene i almindelighed efterses regelmæssigt to gange om året, og de sidste desuden fejes en eller to gange, alt efter hvor meget de brugtes.

Overtrædelser af disse bestemmelser straffedes med bøder.

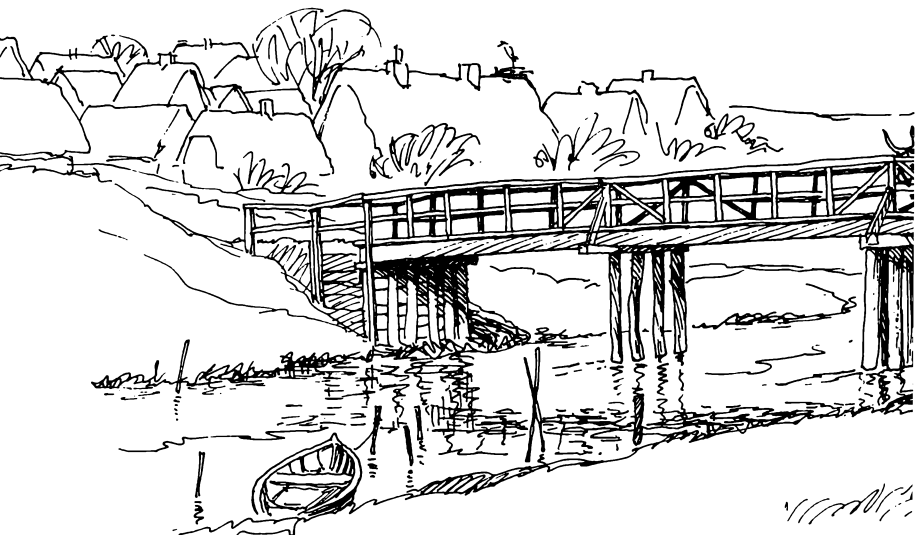
Af brandslukningsredskaber disponerede byen over en sprøjte, der i hvert fald må have krævet fire mands betjening, 24 brandspande af læder, seks brandstiger, seks brandøkser, to stiksæve og nogle brandhager. I særlig tørre somre skulle der udenfor hver ejendom anbringes et kar eller en tønde vand.

Brandvæsenet sorterede under byfogden som øverste myndighed. Korpset bestod af en lønnet sprøjtemester og seksten brandmænd, der skulle være rede til at give møde med brandredskaberne, enten når „de vorder vidende om ildsvåde“ eller hører kirkeklokken klemte og trommerne gå. Om natten var det derimod vægternes opgave at varsle byens befolkning om opståede brande. Iøvrigt var det enhver

borgers pligt at hjælpe til med at slukke ilden, og håndværkerne skulle møde med deres værktøj: murerne med deres murbrækkere og jernstænger, tømrerne og snedkerne med deres økser og smedene med deres hamre, medens svendene og drengene skulle lange vand i spandene til sprøjterne.

Ligeså vigtig som brandordningen var spørgsmålet om ejendommenes forsikring. Hidtil var brandlidte blevet hjulpet ved kollektiv fritagelse for skatter og lignende lettelser. I Holstebro havde de desuden efter de store brande fået tillagt accisepengene, men i virkeligheden var denne ordning højst utilfredsstillende. I København var der af samme grund allerede i slutningen af 1600-tallet blevet oprettet to mindre forsikringsselskaber: Stadens og Skattekammerets Brandkompagnier, og skønt ingen af dem fik større betydning, heller ikke et forslag der fremkom i begyndelsen af 1700-tallet om en forsikring, der skulle omfatte samtlige ejendomme i landet, var der dog gjort en begyndelse, selv om det først efter Københavns brand 1728 lykkedes at få oprettet et virkeligt forsikringsselskab: Københavns Brandforsikring, som stiftedes 1731.

Derimod var købstæderne i ildebrandstilfælde fortsat dårligt stillede. Ganske vist havde det bl.a. i Holstebro været på tale samtidig med den ny brandordning at indrette en brandkasse, men en forsikringsordning fik byen alligevel først i forbindelse med forordningen af 24. januar 1761, der gjorde brandvæsenet i købstæderne mere tidssvarende og bevirkede, at der oprettedes en almindelig gensidig brandforsikring, „Brandkassen“ kaldet. Samtidig fik byen en brandret, der kom til at bestå af byfogden, en brandinspektør og en brandassistent.



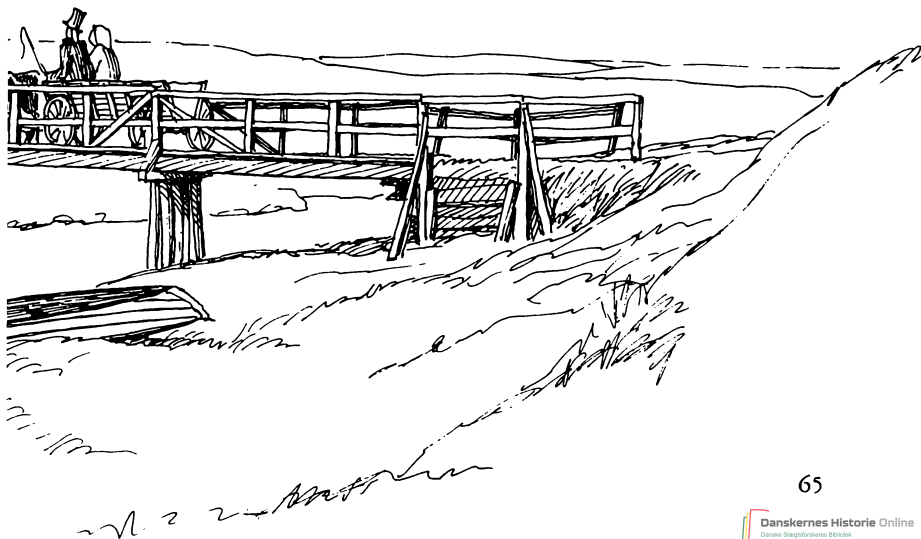


## Postvæsenet

Medens der således fra myndighedernes side blev truffet adskillige foranstaltninger til at hjælpe borgerne, når den røde hane galede, synes postvæsenet ikke at have været præget af den samme fremskridtsvenlige ånd. I hvert fald i Holstebro forstod det ikke, hvilke fordele, det ville have kunnet opnå ved et samarbejde med det i 1737 oprettede vognmandsdrag. De lettelser, der var sket i brevforsendelsen siden Christian IV ved en forordning af 24. december 1624 havde taget det første skridt til oprettelse af et egentligt dansk postvæsen, var i virkeligheden meget små og indskrænkede sig for Holstebros vedkommende til, at den ugentlige post ikke længere skulle ind- og afleveres i Ribe, men i Ringkøbing, som i 1652 havde fået sin egen postmester. Et reskript af 6. februar 1733 synes ikke at have bedret forholdene synderligt, for endnu i 1767 bragte et gående postbud kun post en gang om ugen til Holstebro, hvor den lokale postmester derfor næppe kan være blevet overanstrengt af sine embedsforretninger.

## Bro og by

I Pontoppidans Danske Atlas, der udkom 1763-81, gør byens sognepræst provst Kynde rede for de ændringer, der er sket i Holstebro siden Resens omtale af den i 1677. Dens hovedgader er de samme, siger han, „men strædet fra Nørre- til Øster-Gade er nu ikke til. Nørre-Gade er bygget længere ud på dertil indtagne grunde af marken. Den liden gade synden for kirkegårds-diget skal fordom have hedet Hustrue-Gaden. Den ene af de to navnløse stræder kaldes Nællike-



Stræde, og der hvor disse stræder findes, synes byen nu også bebygget, som forhen. Byen består af 148 gårde og huse, som i Brand-Cassen ere assurede for 41480 rigsdaler“.

Nu som fordem var „den store bro“ den eneste forbindelse mellem Nørreland og Sønderland. Som tidligere omtalt var den bortforpagtet til en af byens borgere, som mod at holde den vedlige oppebar en kornafgift af hver enkelt bonde i Hjerme- og Ulfborg Herreder. Ofte søgte disse at snyde sig fra afgiften, og undertiden måtte der derfor skrappe midler til for at få den inddrevet. Skønt også broen jævnligt måtte underkastes større eller mindre reparationer, må det trods alt have været en god forretning at være broforpagter, thi stillingen var meget efterstræbt af byens købmænd. I 1732 var den f.eks. så ødelagt, at det ligefrem var forbundet med fare for liv og lemmer at passere den, men selv om broforpagteren Hans Hartvig Lund lod den istandsætte, var der dog stadig så mange reparationer på den, at han i 1741 besluttede sig til at erstatte den med en ny, og et syn erklærede derefter, at den nu var i så god en stand, som den ikke havde været hverken i deres eller deres fædres tid.

Det kunne alligevel ikke helt undgås, at der opstod uoverensstemmelser mellem byfogden og broforpagterne om dens vedligeholdelse, og måske var det den direkte årsag til, at broen i 1791 på auktion blev solgt til købmændene Jens Nielsen Nyboe og Niels Kiær, der ved privilegium af 11. februar samme år fik ret til at opkræve bropenge.

Kyndes omtale af byen i Pontoppidans Atlas er ledsaget af et prospekt af den, udført efter tegning af arkitekten, lægen senere viceborgmester i København Jens Bang (1737-1808) og stukket af kobberstikkeren Jonas Haas i 1765. Tydeligt ses på dette Storåen, der deler byen i Nørreland og Sønderland, Lægårds Bæk og Lægårds Mølle, hvor nu Holstebro Museum er beliggende, og i byens modsatte del vest for kirken Blødens Bæk og på Sønderland Vegens Å, men bortset fra disse vandløb, kirken og Lægårds Mølle er prospektets øvrige bygninger imidlertid som på Resens henvend hundrede år ældre kort kun som signaturer at regne, da alle synes skåret over næsten samme læst, og derfor er det – trods sin romantiske skønhed – som kilde til forståelse af byens udseende i 1700-tallet ikke desto mindre temmelig værdiløst. Skal en sen eftertid danne sig et indtryk af dens skikkelse, bliver det nødvendigt at ty til andre kilder, bl.a. en brandtaksation der blev foretaget i 1791, som omfatter 149 gårde og huse. Næsten alle har været en etage høje, nogle sandsynligvis med en kvistgavl midt over facaden i overensstemmelse med barokens smag. Grundmurede bygninger har hørt til undtagelserne, idet de fleste har været bygget af bindingsværk enten med mur eller lerklin mellem stolperne.

Blandt de grundmurede bygninger var landsdommer Lautrupps gård på torvets nordside den højest takserede, men vurderingerne viser dog, at det ikke kan have været byens eneste mere anselige ejendom. Til disse hørte apoteket, Niels Lægaards gård på torvets østside, kammerherre Sehesteds ejendom: den ny Bisgård og købmand Niels Kiærs gård på Hotel Schaumburgs nuværende plads i Nørregade, for blot at nævne nogle få eksempler.

### *Rådhuset*

Ved branden 1733 var som nævnt rådhuset på torvets østlige side blevet luernes bytte, og medens dets genopførelse overvejedes, måtte byen i henved en snes år klare sig, som den bedst kunne. Møder er sikkert blevet holdt i byfogden Cordt Jacobsens hjem på Nørregade, hvor bagbygningen, der vendte ud til Hestetorvet, den nuværende Sct. Jørgens Gade, benyttedes til ting- og arresthus, hvad den absolut ikke synes at have egnet sig til. Et nyt rådhus var derfor påtrængende nødvendigt, og efter at en plan om at indrette det i den hidtidige latinskole, der blev nedlagt 1740, var blevet opgivet, og „da denne arme og fattige by“ ikke havde råd til at bygge et nyt, erhvervedes i stedet i 1750 en mindre ejendom på det nuværende rådhus grund i Nørregade, som derefter fra 1750 til 1786 benyttedes til rådhus. Sandsynligvis er det ikke blevet særlig godt vedligeholdt, i hvert fald blev det mere og mere medtaget, og i en skrivelse til stiftamtmanden erklærede byfogden Jacobi i 1783, at „rådstuen her i byen er udi en ganske mådelig tilstand både på tække og bygning, så at man undertiden både for regn og indfaldende vintervejrlig har megen besværlighed at sidde tør, da det er så godt som åbent overalt“. En fornyelse af rådhuset var den eneste løsning, og efter at forskellige vanskeligheder var overvundet, lykkedes det i 1786 at få det erstattet med et nyt efter tegning af den kendte Horsens bygmester og arkitekt Anders Kruise, der seks år i forvejen havde bygget et rådhus i Vejle. Dets udseende kendes ikke, men sandsynligvis har det været en smuk nyklassisk enetages bygning, som vides at have været grundmuret med tegltag, og været ti fag lang med to tilstødende halve fag mod nord, hvor byens sprøjter og andre brandredskaber opbevaredes. Den indeholdt desuden to tingstuer med hver sit tilstødende kammer og en arrest for forbrydere, der kun havde begået mindre lovovertrædelser, medens der til grove forbrydere var indrettet tre små arrester i kælderens. I denne bygning havde rådhuset derefter til huse indtil 1846, da det nuværende blev bygget.

Af det gamle rådhus kendes intet billede, thi den tegning, der menes at forestille det, synes ved nærmere studium blot at være et resultat af kunstnerens fantasi.

## Skoleforhold

Når den gamle latinskele i 1740 ikke kunne anvendes til rådhus, hang det sikkert sammen med bygningens dårlige tilstand. Endnu i 1600-tallet havde denne skole medvirket til at øge Holstebro's anseelse som en fremadstræbende by, men i årene omkring 1700 var den langsomt sygnet hen, idet lærernes kvalitet forringedes og antallet af elever stadig sank, til den i 1716 kun havde otte disciple. Sammen med de fire andre latinskoler i Ribe stift – i Vejle, Varde, Ringkøbing og Lemvig – blev den derfor nedlagt i 1740. I dens hidtidige bygning indrettedes i stedet en dansk skole for fattige børn, som her fik gratis undervisning af kordegnen i religion, læsning, regning og skrivning.

I de samme fag havde skoleholdere mod betaling allerede i 1680'erne undervist i deres hjem, men oprettelsen af den danske skole betød ikke, at deres indsats overflødiggjordes – tværtimod tillødes det fortsat „en og anden person, som vel kunne skrive og regne“, at undervise betalende børn.

Som årene gik forfaldt den gamle latinskelebygning, og i 1776 blev den derfor solgt til konsumptionsforvalter Bech. Skolen flyttedes derefter til kordegnen Gravers Christian Holsts hjem i Horsstræde, hvor han i 1790 underviste ikke mindre end 60 børn. I 1803 fik skolen nye lokaler på Østergade, og her forblev den til 1860.

## Borgerskabet

Omkring midten af 1700-tallet antages Holstebro at have haft henved 700 indbyggere, og i den tidligere omtalte indberetning fra byfogden Cordt Jacobsen oplyses 1735, at til byens mest velhavende borgere hørte sognepræsten Jens Meldahl og hans forgængers enke, latinskolens rektor og postmester Peder Grøn, der dog ved siden af sit embede også var købmand, brændevinsbrænder og ølbrygger, den privilegerede farver Andreas Hansen og nogle få købmænd, hvorimod de bedst stillede håndværkere kun synes at have siddet jævnt godt i det. Resten af byens indbyggere havde kun fra dagen til vejen.

Til de fleste gårde i Holstebro hørte markjorder, og mange købmænd såvel som adskillige håndværkere var derfor tillige landmænd. På byens overdrev på Øster-, Sønder- og Vesterheden græssede deres får, hvorimod Svinevigen, hvor deres svin oprindeligt havde holdt til, ligesom Hestevigen og Kappelmark mod en årlig afgift var udlejet til forskellige borgere.

Den forfinede og højt kultiverede købmændstype, der i slutningen af 1700-tallet bl.a. var velkendt i det københavnske selskabsliv, hørte i Holstebro til undtagelsen. Købmændene her var i almindelighed

stoute folk med rod i den barske vestjyske natur, jævne og ligefremme i omgang, hæderlige og jordbundne i al deres færd og med en daglig levevis, der ikke tillod unødvendig luksus.

Det er dem, maleren Hans Hansen, Constantin Hansens fader, der besøgte byen i 1790'erne har i tankerne, når han i sin dagbog skriver: „Holstebro er en liden flække, som ligger temmelig magert, men dens indbyggere er fede. Iøvrigt går det som i alle små stæder, man er let bekendt, og jeg må tilstå, at jeg har fundet dens indbyggere meget selskabelige.....“.

Til byens kendte og velstående slægter hørte Lind og Becker, der ejede en gård på nuværende Hotel Schaumburgs grund, hvor de handlede med tøj, kaffe, sukker og krydderier, samtidig med at de havde oplagsplads i Struer. Gården i Nørregade forblev i deres families eje til 1769, da den nordre halvdel blev frasolgt til en gørtler, medens den sydlige et par år efter blev bortbyttet med en mindre ejendom ved siden af, der tilhørte Peder Kiær.

Skråt overfor på den modsatte side af Nørregade lå i sin tid den tidligere omtalte Christen Christensen Lindes store købmandsgård, medens slægten Grøn havde sit domicil i den nuværende Grønsgade, som er opkaldt efter den. De var beslægtet med familien Solgaard, og dens mest bekendte medlem var Peder Grøn, der omkring 1700 drev handel i stor stil på Holland. Under sønnen Laurids Grøns ledelse gik forretningen imidlertid tilbage, og i århundredets slutning flyttede slægten til København. Her skabte den kendte grosserer M. E. Grøn (1799-1872) handelshuset M. E. Grøn & Søn, som i Holmens Kanal nr. 7 tæt ved Det kgl. Teater indrettede hovedstadens første egentlige stormagasin. Sin oprindelse glemte han aldrig, idet han i 1868 stiftede et legat til fordel for trængende i Holstebro.

En af de mest typiske købmandsgårde i Holstebro var den nedrevne Schous Gård i Østergade 19, der i begyndelsen af 1700-tallet tilhørte en søn af latinskolens rektor Jeppe Christensen Solgaard. I 1725 erhvervedes den af den omtalte købmand Peder Grøn, hvis enke efter branden 1733 solgte den nedbrændte ejendom til Anders Pedersen Quistgaard, der lod den genopbygge. Fra 1756-79 husede den Holstebro Apotek, og i 1785 blev den købt af Jens Johannes Kiærbye, der lagde grunden til den senere så blomstrende købmandsforretning, og som, efter at gården i 1794 var brændt, lod den genopføre i den sikkelse, den i store træk havde ved nedrivningen.

Til Holstebros gamle slægter hørte ligeledes familien Nyboe, der havde sin blomstringstid i sidste halvdel af 1700-tallet. På østsiden af Sønderlandsgade lå den i 1812 afdøde købmand Simon Nyboes store gård, medens Jens Nielsen Nyboe i 1796 opførte en større ejendom i nyklassisk stil mellem Enghavegade og Enghavevej med krambod, pakhus, stalde etc.

En lignende position indtog købmandsfamilien Lund, der var forpagtere af Storbroen, som Hans Hartvig Lund, der overtog den ved sin faders død 1732, lod ombygge, og familien Kiær, hvortil den tidligere nævnte ejer af det nuværende Hotel Schaumburg Peder Kiær hørte.

Blandt byens håndværksmestre var det sikkert nok guldsmedene, der udmærkede sig mest. Det ældst kendte værksted skal være grundlagt i 1633 af en fra Finland indvandret guldsmed Nikolaj Listo eller Lindskov, hvis efterkommere i over hundrede år var indehavere af forretningen og værkstedet, der ved ægteskab i 1754 overgik til guldsmed Jokum Weller fra Helsingfors, der ledede det til sin død 1792. En række af dennes meget betydelige arbejder findes nu i Holstebro Museum.

### *Markederne*

Fra gammel tid afholdtes, som tidligere omtalt, i Holstebro tre årlige markeder: Midfaste marked i februar, Skt. Hans marked ved mid-sommertid og Skt. Olufs marked den 29. juli. En ny torveordning i december 1740 udvidede antallet af årlige markeder til ni, senere endog til elleve, der hver varede to til tre dage. Hestemarkedet fandt sted anden onsdag i januar og februar samt tredie onsdag i juli, men da der blev drevet forprang, var salget kun ringe og gik stedse tilbage. Svin solgtes første og tredie onsdag efter pinsedag; øksne, stude, køer etc. 13. september, anden onsdag efter Mikkelsdag under betegnelsen „store mandags marked“ og anden onsdag efter Mortensdag, medens markedet med får, bukke og gæs afholdtes onsdag før Mikkelsdag. Desuden blev der den 21. juni og 26. juli holdt et to dages marked med kramvarer og håndværksprodukter og hver tirsdag et marked med almindelige landbrugsvarer.

Disse markeder besøgte ikke blot af byens og omegnens beboere, men også af folk fra andre jyske byer helt ned til Slesvig.

Da Holstebro ikke selv havde nogen havn, var Struer-huse, der bestod af nogle få fiskerhuse, fra gammel tid byens nærmeste losse- og ladeplads til Aalborg. På Aalborg købmændenes både eksporterede købmændene i Holstebro korn og fedevarer til Aalborg og herfra undertiden videre med skib til København eller Norge, og over Struer importerede de fra Norge tømmer, tjære, stål, hør og hamp, salt etc. Den egentlige udenrigshandel på Hamburg og Holland foregik derimod over Hjerting, der 1680 var blevet toldsted for studehandel.

Den nære tilknytning handlen havde til Holland fristede i årenes løb mange unge fra Holstebro til at søge lykken i det fremmede. Omvendt kom der fra Holland adskillige såkaldte kedelførere d.v.s. kobbersmede med deres potter, pander, kander m.m. til Holstebro,

hvor flere giftede sig og blev bosatte. Det samme gjaldt de såkaldte humleførere.

### *Brandene 1787 og 1794*

Efter en stilstand på mere end halvtreds år galede den røde hane atter den 16. februar 1787 over Holstebros lave tage. Branden, der muligvis skyldtes nogle askegløder, opstod i Farvergården på torvets sydside tæt ved Grønsgade, og som følge af en stærk østenvind bredte ilden sig hurtigt til torvets øvrige ejendomme, og her fra til Østergade. Ialt nedbrændte ti gårde, men deres ejere var unægtelig heldigere stillet end de ulykkelige ejendomsbesiddere efter brandene 1733 og 1734, for de nedbrændte ejendomme var alle forsikrede.

Efter branden beklagede brandinspektøren Thomas Elbech sig over, at byens slukningsredskaber ikke havde været i orden, og efter lange og sikkert drøje forhandlinger afsagde brandretten den 28. juli 1790 sin kendelse, der gik ud på, at de enkelte husejere for hver 500 rdlr., deres ejendom var vurderet til, skulle anskaffe en brandspand af læder foruden hver en brandstige, medens det blev pålagt dem, der var pligtige til at befordre rejsende med hest og vogn, desuden at anskaffe en vandtønde og en slæde til at transportere den på.

Fire år efter blev der brug for de nyanskaffede brandslukningsmidler – samme år iøvrigt som Christian VI's pragtfulde Christiansborg gik op i luer – idet der natten mellem 6. og 7. juli 1794 opstod en brand i bager Johan Georg Singstocks gård på Østergades nordside. I brandforhøret oplyste han senere, at hans kone og deres pige Johanne Marie Mortensdatter kl. to om natten var gået ud i stalden for at malke, og endnu inden de var færdig med den første ko, var stalden fyldt med røg fra lyng- og tørvehuset, hvor ingen havde været, siden han kl. 7 lukkede en høne ind med dens kyllinger. Det var i dette hus, der benyttedes til bagerovnnens brændsel, at ilden var brudt ud. Selv var han blevet vækket af sin datter, der havde råbt, at huset var ompændt af flammer, og ganske nøgen var han løbet ud i gården, havde vækket nogle musikanter, der havde fået lov til at sove i hans storstue, og fået sine tre børn nøgne ud af huset.

Fra Singstocks gård bredte ilden sig til de omliggende huse i Østergade og derfra til Lille Østergade, hvor bl.a. byfogden Elias Jacobis hjem blev luernes bytte, „og det som de mistede der, var alt pantsat, var til visse af værdi 700 rdlr.“ Desuden nedbrændte købmand Niels Jacobsens anselige gård på torvets østside. Ialt blev tolv gårde og huse lagt øde.

De bygninger, der brændte, var næsten alle opført efter branden 1733, og når ildebranden fik et så vældigt omfang, skyldtes det bl.a., at de var bygget af bindingsværk og havde stråtag.

Ved de afholdte brandforhør om ildens opståen fortalte Singstock,

at hans kone, der lå syg af sine brandsår, som hun iøvrigt senere døde af, havde forklaret, at da hun sammen med pigen Johanne Marie gik ud i stalden for at malke, havde denne gjort sig et ærinde i lyng- og tørvehuset, hvor ilden var brudt ud. Datteren Karen, der også havde fået svære brandsår og lå til sengs, henviste til moderens forklaring. Singstocks karl Søren Nielsen havde hørt, at hans husbond søndag før branden havde skændtes med Johanne Marie, og smeden Laurs Rimmer, der havde overværet det, bekræftede, at hun skulle have sagt: „Den forbandede stodder; han vil nok jage mange langt, han kan få en ulykke“.

Denne udtalelse gjorde hende i manges øjne mistænkelig, især da hun efter branden forsvandt fra byen og først blev fundet lørdag den 12. juli på vestre bymark, efter, hvad hun forklarede, bl.a. at have besøgt sin bedstefader i Gørding. Hendes forhold blev nu nærmere undersøgt, og det viste sig da, at to steder, hvor hun tidligere havde tjent, var det ene sted stuehuset og det andet hele gården brændt.

På dette grundlag blev der nu rejst tiltale mod hende for mordbrand, og i et forhør den 25. august 1794 tilstod hun, at inden hun gik ud med sin madmoder for at malke, havde hun i køkkenskorstenen hentet en glød af en hedetørv og på et potteskår båret den ud i lynghuset og lagt den i tørvesmuldet i den hensigt at sætte ild på gården. Derimod ville hun ikke tilstå de to tidligere brande.

Når hun vedgik sig branden hos Singstock, skyldtes det, at hun var blevet bedrøvet over at se, hvor forbrændt hans datter var blevet, og angrende udtalte hun: „Havde jeg vidst, at ilden skulle have grebet så vidt om sig, havde jeg ikke gjort det“.

Sket gerning stod imidlertid ikke til at ændre, og skønt det oplystes, at hun til tider „ikke havde været rigtig i hovedet“, dømtes hun dog den 26. januar 1795 til „at miste sin hals med økse, og kroppen derefter brændes“. Desuden skulle hun af sit bo bl.a. yde erstatning til de brandlidte og betaling for sit ophold i arresten samt udrede omkostningerne ved sin henrettelse. Højesteret stadfæstede dommen, og 1. september 1795 blev den af en skarpretter fra Vejle bragt til udførelse på galgebakken udenfor byen, hvor til købmændene dagen før til skafot og bål havde bragt ved, tjære og lægter.

## Trivsel og krigsfrygt 1794-1864

### *Byen efter brandene*

Det Holstebro, der som en fugl Phønix rejste sig af asken efter brandene 1787 og 1794, er det endnu muligt at danne sig et indtryk



af ved at betragte ældre fotografier og billeder af byens gader og huse. I det ydre præsenterede den sig helt anderledes end tidligere. Stråttekte bindingsværkshuse synes næsten helt at være forsvundet, og medens grundmurede ejendomme med tegltag hidtil havde været en undtagelse, blev det nu reglen, at gadehusene opførtes af sten. Frygt for fremtidige ildebrande var sikkert en meget væsentlig årsag hertil, men måske har også manglen på træ i det dengang træfattige opland spillet en rolle, ligesom bindingsværkshuse med stråtag sandsynligvis har været dyrere i forsikring. I hvert fald byen fik et nyt ansigt uden dog derfor at miste sit hyggelige småstadspræg. Hvem der ledede genopbygningen vides ikke, men at bygmestrene har haft kendskab til tidens nyklassiske idealer, således som de også kom til udtryk i andre vestjyske byer, er der ingen tvivl om. Størstedelen af husene var vedblivende kun en etage høje, men de mere prominente købmandsgårde havde som oftest en kvist med trekantsgavl midt over facaden. Adskillige stod, som det var skik og brug i Vestjylland, med upudsede facader smykket med hvidkalkede gesimser og dørindfætninger, der bidrog til at fremhæve deres enkle og smukke former, hvorimod andre og vel især lidt yngre ejendomme fra omkring 1830-40 undertiden var prydet med senantikens dekorative ornamentik, som det hørte sig til i kredsen omkring den ledende danske arkitekt C. F. Hansens efterfølgere. De fleste af disse huse havde pudsede facader med grå og lyse farver, og i modsætning til de lidt ældre gårde var enkelte af dem to etager høje.

„Byens gader ere af antagelig bredde – fortæller Frølund – men fortovene ere i reglen så smalle, at de så godt som ikke benyttes af gående. Gadebelysningen indskrænker sig til to lygter på broen og til enkelte private“. Og i Holstebro Avis den 22. dec. 1870 skriver en indsender, at i hans ungdom i 1820'erne „brugte vi kønt tællelys og tranlamper; det kunne folk godt være tjent med endnu, og i den henseende priser jeg Holstebro; den er ikke så tosset at indlade sig på sådan noget nyt, men holder kønt fast ved de gamle tranlamper og ødsler ikke med at oplyse gaden i de mørke aftener; men alt er så dejligt mørkt, så jeg drømmer mig tilbage i min barndom, når jeg en mørk aften vandrer gennem Holstebro gader, og er glad ved, at der dog er somme steder, man holder fast ved de gode gamle skikke, og gid, at mange flere sådan ville holde fast på det gamle“.

Heller ikke den senere branddirektør Emanuel Falbe Hansen, der i 1862 som ung juridisk kandidat blev ansat som by- og herredsfuldmægtig i byen, beklager sig over dens tilstand: „Det var i april 1862, at jeg med diligenzen fra Lemvig ankom til Holstebro – skriver han..... Der var dengang kun 1600 indvånere, lutter små enetages huse, kun to små med to etager. Byen udmærkede sig ved sin fortrinlige brolægning, men savnede ganske al gadebelysning; der var



*Bombuset ved Sønderport, ca. 1790.*

kun to tranlamper, en ved hver ende af den store bro over åen. Nogle benyttede derfor håndlygter, men det var kun storborgerne; vi andre almindelige mennesker vandrede om i det dybeste mørke, men jeg har for mit eget vedkommende dog intet minde om, at det nogensinde voldte mig besvær at finde gadedørens nøglehul. Der var kun een politibetjent, en fordrunken arrestforvarer og to gamle natvægttere, som sang ganske skrækkeligt“.

### *Storbroen*

Den gamle træbro over Storåen eksisterede endnu, og da Brotorvet lå lavere end den, førte noget i retning af en sleske op til broen, som når torvet ved højvande eller tøbrud blev oversvømmet, blev skubbet op på den. En sådan sleske var derimod ikke nødvendig på den modsatte side, da Sønderlandsgades niveau lå højere end Brotorvets.

Broen var vedblivende privatejendom, og bropengene kunne i 1840'erne og 50'erne give ejerne en indtægt på et par hundrede rdlr. om året, men i længden var denne tilstand naturligvis uholdbar, især da det var begrænset, hvor meget de ville ofre på dens vedligeholdelse. I 1855 blev den overtaget af staten, men allerede i 1853 – to år før – havde ingeniørkaptajn Ravn i byens råd fremlagt et forslag til en ny bro, men planen realiseredes først 1855-56 under medvirken af stenhugger Møhr fra Flensborg. Ude i strømmen blev bygget tre piller af granit, hvorpå selve brodækket, der var af svært egetømmer, blev lagt. Den ny bro var godt 80 alen lang og 12 alen bred,

næsten det dobbelte af den gamle, og kørebanen i midten var adskilt fra fortovene på siderne med et rækværk af jern, efter sigende af hensyn til de store stuedrifter, som ofte passerede den. Samtidig blev Brotorvets terræn hævet ved opfyldning, således at den tidligere skråning op til broen forsvandt. Da det var staten, der nu ejede broen, og vejvæsenet, der havde bygget den, skulle der ikke længere betales bropenge, og at dette har været en stor lettelse, er der ingen tvivl om. Trods gentagne reparationer af brodækket bevarede broen dog i mere end halvtreds år den skikkelse, den fik i 1856, idet den først fornyedes i 1910.

### *Krigen mod England*

Under krigen mod England, efter Københavns bombardement 1807 og flådens udlevering til sejrherrene, søgte man i hast at få skabt en flåde af kanonbåde, der kunne operere langs kysterne og erobre fjendtlige handelsskibe ved at afskære dem fra de ledsagende krigsskibe. Samtidig blev der i stor udstrækning udrustet kaperskibe, og mange københavnske detailhandlere, først og fremmest urtekræmmere, nedsatte sig i disse år som redere, og tjente store penge på erobring af fremmede handelsskibe. Som følge af disse træfninger blev der også på Jyllands vestkyst indbragt adskillige engelske skibsbesætninger, og allerede i 1808 rettede chefen for generalkommandoen i Nørrejylland, generalmajor Bardenfleth derfor en forespørgsel til amtmanden i Ringkøbing, om fangerne kunne blive anbragt i amtets købstæder. Henvendelsen vakte ikke stor begejstring, vel sagtens fordi man ville have vanskeligt ved at anbringe dem under sikre og betryggende forhold, men ikke desto mindre måtte Holstebro og Ringkøbing enes om at modtage 30 kaptajner og styrmænd foruden 205 matroser – for Holstebros vedkommende ialt 120 mand.

I arresten kunne de naturligvis ikke rummes, og de indkvarteredes derfor enten i private hjem eller i et særligt træhus, der blev bygget i den anledning. Ganske vist stod de under bevogtning af militær og borgervæbning, men da de om dagen dels var beskæftiget med vej- og jordarbejder, dels med arbejde for private – således skal byfogden Jørgen Tranberg i Enghaven bag sin gård på torvet have fået udgravet en karrudsedam – havde de god mulighed for flugt. Og den vidste de da også at udnytte! Natten til den 21. juni 1808 undveg seks engelske krigsfanger fra købmand og løjtnant i borgervæbningen Peder Feld, i hvis gård i Sønderlandsgade de var indkvarteret. Feld selv var bortrejst, men hans ejendom var natten igennem bevogtet, så det var helt uforståeligt, hvordan flugten havde kunnet finde sted, indtil retten, der var blevet nedsat, opdagede, at der i et lille svinehus i gården var en låge, som de ubeset havde kunnet smutte igennem.

Langt større opsigt vakte ti fangers flugt fra rådhuset natten mellem 1. og 2. juli – ikke mindst på grund af den måde, det var sket på. Rettens undersøgelser viste nemlig, at de fra arrestforvarerens køkken var gået ned i arrestkamrene i kælderen og i det nordligste havde brækket gulvet op. Ved hjælp af en lille jernpande havde de derefter gravet en seksten alen lang gang under nordmuren tværs over en lille smøge til en lade, der lå på den grund, hvor Lindes gård i sin tid havde ligget til den nedbrændte 1734. Deres anstrengelser viste sig imidlertid forgæves, idet de alle ti blev pågrebet i Nørre Nisum og ført til arresten i Lemvig, hvorimod det lykkedes de seks, som var flygtet fra Felds gård, at få fat på en fiskerbåd i Trans og sejle til England.

### *Stadens styre*

Byfogden og de syv eligerede borgere, der dog omkring 1790 var blevet indskrænket til fire, virkede fortsat indtil 1837 som et slags byråd. De eligerede tilhørte alle byens velhavende overklasse, således var den tidligere omtalte postmester Peder Grøn i elleve år eligeret borger, købmand Niels Jacobsen i toethalvt år, guldsmed Jokum Weller i femten år og gørtler Peder Feld i nitten år. Selv om fremgangsmåden for valg af disse ændredes i årenes løb, vedblev borgerskabet dog at have en afgørende indflydelse på udvælgelsen. Foruden de eligerede borgere havde byen stadig fire takserborgere, der tog sig af ligningen, og ligesom kærneren var udnævnt for et år ad gangen, men i 1825 blev kærneren imidlertid fast ansat med 150 rdlr. om året. Desuden havde byen en arrestforvarer, der vedblivende også gjorde tjeneste som politibetjent, og to vægtre.

Ifølge en anordning af 24. oktober 1837 skulle købstædernes eligerede borgere fremtidig erstattes af borgerrepræsentanter, valgt på seks år blandt de borgere, der for Holstebro vedkommende ejede grundejendom til en værdi af mindst 500 rdlr. De otte, der valgtes til borgerrepræsentanter, udnævnte selv en formand, og ifølge forordningen skulle de føre kontrol med indtægter og udgifter af byens ejendomme, udnævnte fattig- og skoleforstandere, og i Holstebro forestod de desuden sammen med byfogden ligningen.

Denne styrelsesform eksisterede kun i tyve år. Ved købstadskommunalloven af 26. maj 1868 afløstes borgerrepræsentanterne fra 1. januar 1869 af et byråd, der i Holstebro i de første tyve år bestod af syv medlemmer og derefter til 1909 af ni, blandt hvilke de tre, senere fire, valgtes mellem de højst beskattede.

Samtidig blev byfogden udnævnt til borgmester.

### *Rådhuset*

I 1840 opstod der en mindre brand på rådhusets loft i Nørregade,

og en del arkivalier brændte, men selv om ilden hurtigt blev slukket og skaderne udbedret, begyndte man alligevel at overveje, om det ikke var på tide, at byen fik et mere værdigt rådhus end den gamle gård, hvor pladsen efterhånden var blevet noget indskrænket. I borgerrepræsentationens møde den 25. marts – godt en halv snes dage efter branden – blev det derfor overdraget malermester Schaumburg, der selv var borgerrepræsentant, at „forfatte en tegning til en ny rådhusbygning“. For Holstebro, der kun havde 1186 indbyggere, var et nyt rådhus en bekostelig affære, og der gik da også seks år, inden planerne realiseredes og et nyt råd-, ting- og arresthus opførtes, nu efter tegning af arkitekten N. S. Nebelong, der iøvrigt samtidig byggede rådhuset i Nykøbing Mors. Rådhuset i Holstebro er en smuk senklassicistisk toetages bygning, opført af røde munkestenslignende sten fra teglværket ved Nørre Vosborg. Til dets indvielse den 27. januar 1847, der under festlige former foretoges af amtmand grev J. S. Schulin, havde by- og herredsfuldmægtig E. Møller skrevet en sang. I 1881 blev den oprindelige bygning udvidet med en sidefløj under ledelse af arkitekten Conrad Weber.

### *Borgervæbningen*

Borgervæbningen, der i 1808 var med til at bevogte de engelske krigsfanger, havde i 1802 fået den udformning, som den beholdt til den ophævedes 1842. Af den skulle alle mænd under halvtreds år være medlem, og da det var en af dens fornemste opgaver i krigstilfælde at vogte byens sikkerhed, og når det var nødvendigt tillige deltage i ordenens opretholdelse, skulle de alle opøves i våbenbrug. I spidsen for korpset stod en kaptajn og en løjtnant, der begge tilhørte byens borgerskab, og som ved siden af deres officielle job passede deres private erhverv. Naturligvis havde det også sit eget musikkorps, og det var et stolt syn, når borgervæbningen om søndagen marcherede ud gennem byen til dens øvelsesplads øst for Lægård ved Møllevejen med musikkorpset i spidsen og iklædt den maleriske uniform, sort livkjole med krave og opslag i rødt og en høj hat med en hvid og blå fjer. Endnu finere var kaptajnen, der havde chakot og en fjer, som var meget længere end de meniges. Ialt talte borgervæbningen 100-150 mand, men nogen virkelig betydning synes den ingensinde at have haft, men den udgjorde et hyggeligt indslag i den lille by, for når øvelserne var overstået, kom konerne og kæresterne, der imedens havde indfundet sig, frem med deres kurves indhold af mad, brændevin og øl, som de trætte krigere jo nok kunne trænge til efter de anstrengende øvelser, og nu gik det lystigt til med sang og musik, og måske fik de også en lille dans, inden de sent på eftermiddagen, trætte men glade vendte tilbage til deres hjem.

Som soldater betragtet var de næppe meget værd, men uniformen

gav den lille håndværker og handlende selvrespekt, og det har sikkert været en af deres største fornøjelser, når de f.eks. ved kongebesøg i byen fik lejlighed til at paradere i al deres pragt for Hans Majestæt. Paraden for Christian VIII og dronning Caroline Amalie ved deres besøg i byen den 10. juli 1842 må imidlertid ikke have været uden vemod, for da var borgervæbningens dage talte, da en beslutning om, at den skulle erstattes af et brand- og politikorps, netop var trådt i kraft.

Et af de få minder om dens glørværdige eksistens er dens endnu bevarede fane af blå silke med Christian VIII's kronede monogram og et broderi af Sct. Jørgen og dragen på midten.

### *Skoleforhold*

„Holstebro bys skolehus“ i Østergade bestod oprindeligt blot af en fjorten fag lang grundmuret længe med tegltag, der var opført efter branden 1794, og den indeholdt kun et klasseværelse på seks fag og en bolig til degnen.

For så vidt var det en historisk grund, skolen var beliggende på, som der her tidligere havde ligget en rytterikaserne og en hestestald, der dog senere var blevet omdannet til kongeligt hingststutteri. Da dette ophørte 1791, blev bygningerne af nogle af byens købmænd indrettet til „spinden, binden og dækkenvæveriets fabrikering“ samt til bolig for nogle fattige familier og enlige kvinder, der var beskæftiget i den ny fabrik.

Skolebygningen blev hurtigt for lille, og i 1818 udvidedes den derfor med en ny bygning, som rummede en førstelærerbolig og et klasseværelse. I længden forsløg dette naturligvis heller ikke, og i 1856 vedtog kommunalbestyrelsen derfor at opføre en helt ny skolebygning, og tre år efter, da planerne forelå fuldt udarbejdede, blev der købt grund i Enghaven ved nuværende Magnus Kjærs Gade, hvor der efter tømremester Hansens tegning blev opført en ny skole, som stod færdig til indvielse den 23. maj 1860. Den var to etager høj, 56 alen lang, 16 alen dyb og opført af røde teglsten i senempirens enkle stil. I stueetagen var der syv klasseværelser og fire mindre værelser til to ugifte lærere, medens de tre gifte lærere fik lejlighed på første sal. Bag skolen var der en legeplads og to udhuse.

Til denne efter datidens forhold helt moderne bygning overflyttedes også den såkaldte Højere Borgerskole, der oprindeligt var blevet grundlagt som privat „realskole“ for drenge, som bl.a. ønskede at blive undervist i engelsk, tysk og matematik. Dens to „realklasser“ havde hidtil haft til huse i et par lejede værelser i Vestergade, og det var kommunens overtagelse af skolen som borgerlig betalings-skole i 1854, der bevirkede dens flytning.

Ved skolen i Enghaven virkede bl.a. forfatteren af Holstebros historie, kordegn L. Ch. Th. Frølund som lærer fra 1847-74.

„Foruden den offentlige skole – fortæller han – er her adskillige private, som dels forberede små børn til den offentlige og dels give pigebørn en højere og finere dannelse end den, Borgerskolen kan give“.

Desuden oprettedes i 1862 en søndagsskole, hvor håndværkslærlinge kunne nyde undervisning i „skrivning, retskrivning, regning og tegning“.

### *Sundhedsvæsenet*

Allerede i 1500-tallet nævnes en bartskeer i Holstebro d.v.s. en barber, der også havde tilladelse til at virke som læge og kirurg. I begyndelsen af 1700-tallet var Peder v. Ahlen den mest kendte. Foruden at passe sin læge- og dyrlægepraksis drev han noget landbrug, og i sin gård på Østergade handlede han desuden med apotekervarer, således at han med årene blev en af byens mest velstillede borgere.

Sin første virkelige læge fik byen i 1775, da Joachim Buchholtz blev udnævnt til distriktskirurg, hvilken benævnelse ved Thomas Jensens tiltrædelse 1840 ændredes til distriktslæge. Fra hans hånd foreligger der fra samme år en udtalelse om byens første amtssygehus, der var blevet oprettet 1824, at det på grund af forfald og inventarets „mådelige forfatning“ var blevet nedlagt allerede 1833, „fordi man ved den veneriske smittes aftagen håbede for eftertiden at kunne undvære det og mente, at amtssygehusene i Ringkøbing og Lemvig ville være tilstrækkelige for dette amt...“. Det viste sig dog at være lidt for optimistisk, for kønssygdommene især syfilis'en blussede igen op, og allerede året efter så man sig derfor tvunget til at åbne et nyt hospital i et privat hus. Til disse patienter indrettedes et værelse med tre senge til kvinder og et med fem dobbelte senge for mænd og børn, medens kun et værelse med to senge var forbeholdt patienter med andre sygdomme. At de veneriske sygdomme virkelig må have været noget af en svøbe for befolkningen, fremgår af, at i så lille en by som Holstebro behandledes alene fra 1. maj 1839 til september 1840 121 patienter.

„Da denne anstalt i enhver henseende var ussel – siger Frølund – gik den, efter at Inger Søborg (en væverenke) i 1842 havde opbygget og indrettet et sygehus, overstyr“. Dette var beliggende i Vestergade i den senere fattiggård og var opført efter tegning af distriktslægen Thomas Jensen. Det indeholdt fire værelser med elleve senge, hvoraf det ene desuden var badeværelse, og de syge havde adgang til en stor og smuk have.

Skønt det var betydelig bedre indrettet og langt mere hygiejnisk

end det gamle amtssygehus, havde det dog adskillige mangler, og i 1871 udtalte den daværende distriktslæge Mourits Gleerup med rette, at „savnet af et større og bedre sygehus føles meget“.

Derimod havde byen i henved halvandet hundrede år haft et velordnet apotek, thi allerede i 1715 havde Johan Henrik Crabidel, en buntmagersøn fra København, fået bevilling til at oprette et apotek, „såsom ingen er hverken i Lemvig, Ringkøbing eller Varde“. Det indrettedes i en gård på Brotorvet, han i 1716 købte af købmand Niels Ibsen Solgaard.

Efter branden 1733 var byen i godt en snes år uden apotek, men i 1755 blev det genoprettet af apoteker i Ringkøbing Jakob Elias Hoffmann, og fra 1756-79 havde apoteket derefter til huse i Enghavegården, den senere Schous Gård, i Østergade, hvorefter det flyttedes til Nørregade i en bindingsværksgård på hjørnet af Horsstræde, der var sytten fag langt med en kvist midt over facaden. Det indeholdt bl.a. et tolv fag langt laboratorium, og i dets daværende ejer, apoteker Christian Fabers slægt forblev det til 1881, da det blev købt af apoteker cand. pharm. N. P. R. Boberg, der indrettede en butik med lejlighed i den del af ejendommen, som vendte ud til Horsstræde. Sin nuværende skikkelse fik Løveapoteket, som dets officielle navn er, i 1908, men først i 1920 fik byen med Svaneapoteket, Nørregade 47, sit andet apotek.

### *Fattigforsørgelse*

I 1767 skal Holstebro kun have haft tres fattige, som årligt kostede byen 100 rdlr. Antallet voksede imidlertid og dermed det offentlige byrder, selv om privat velgørenhed sikkert også har trukket en del af læsset. De, der meldte sig til fattigvæsenet, var byen forpligtet til at skaffe husly i fattighuset i Langergård på Sønderland „og skære den trængende og den dorske over én kam“. Rede penge fik de kun få af, og ekstraindtægter skaffede de sig derfor ved tiggeri. Og skal man tro Frølund, blev det slet ikke til så lidt, for mangan en familie i fattighuset skal have været i stand til at købe de fedeste ål på torvet, „og hos mange var kaffekedlen altid varm og brændevinsflasken tom hver aften“.

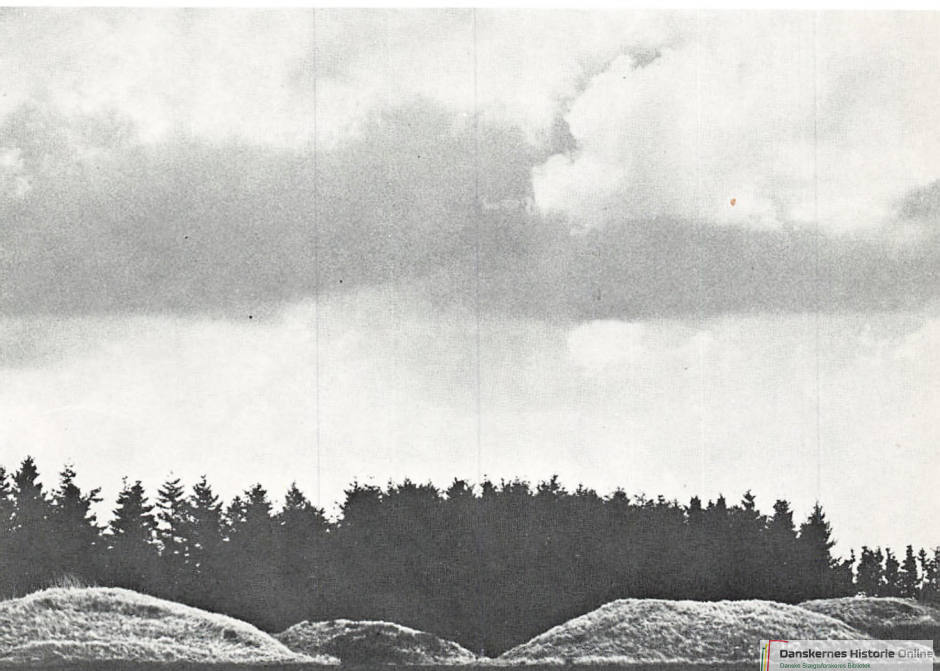
For at gøre en ende „på det vilde og udsvævende lig og berede de virkelig trængende en god pleje“ opførtes i 1864-65 en ny fattiggård ved vejen til Herning. Den blev i 1894 overtaget af amtet, der to år senere i en tilbygning indrettede den for længst nedlagte Ringkøbing Amts Tvangsarbejdsanstalt. Fattige, som gerne ville arbejde, men enten ikke kunne tåle det, eller kunne finde noget der passede dem, blev ikke tvangsindlagt på Fattiggården, men modtog i stedet en understøttelse af byen.





*Rydhave-depotet, yngre stenalder ca. 3500 f.Kr. (Fot.: G. Hallum).*

*Gruppe af Døes-højene, ældre bronzealder ca. 1600 f.Kr. (Fot.: P. Sørensen).*





Øskenkrugge fra Stendis, yngre stenalder ca. 3200 f.Kr. (Fot.: G. Hallum).

Urne fra Vejrum, Ole Worms samling, bronzealder ca. 1000 f.Kr. (Efter Broholm 1953).

Guldbrakteater, guldgubbe og ringguld fra Nørre Hvam, yngre jernalder ca. 600. (Efter Nationalmuseets Arbejdsmark 1943).





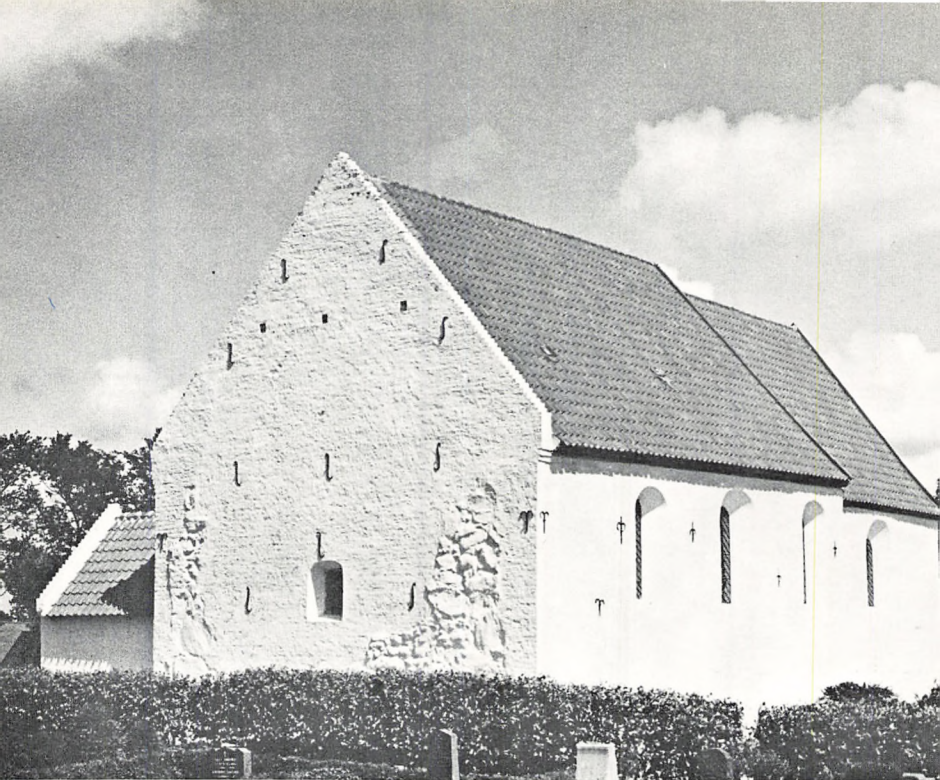
*Borbjerg-fundet, yngre bronzealder  
ca. 900 f.Kr. (Fot.: R. Pay).*



*Fund fra Trabjerg-bopladsen,  
vikingetid ca. 800-1000. (Fot.: R. Pay).*

*Ramme dige, alder uvis. (Fot.: Th. Ramskou).*





*Vind kirke. (Fot.: R. Pay).*

*Apsis på Staby kirke. (Fot.: R. Pay).*

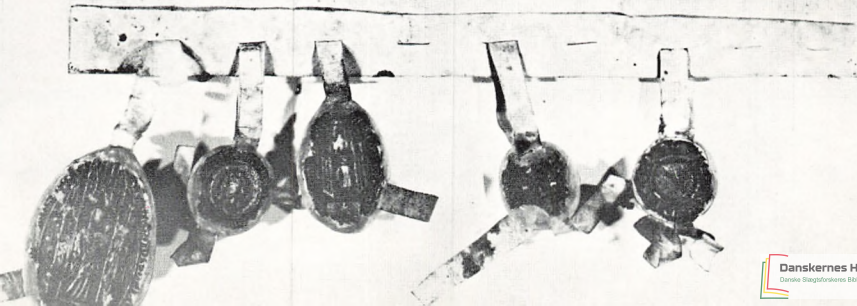


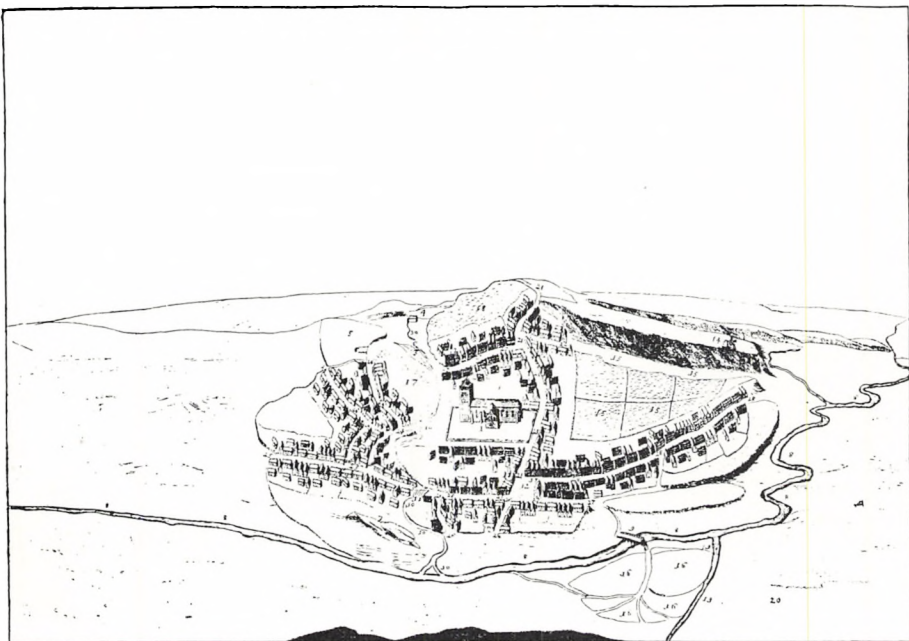
Kvadre med udbugget figur fra Maabjerg kirke. (Fot.: R. Pay).

Holstebros „dåbsattest“ 6. februar 1274. (Fot.: Rigsarkivet).

in hinc

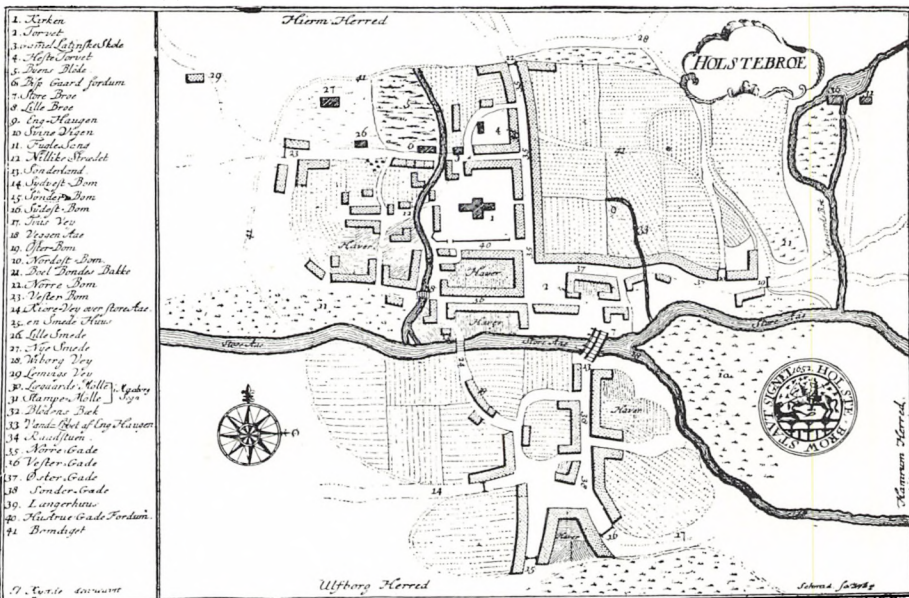
Unversis pntes hinc inspectat evens sijn pmissio epus duglincat nossumo pntie  
in thyrer laurenus pntis in sathijpse nicholas de reghe notmas de sale sacardus pnt  
mosp magus dape thyrillus birk & ceteris pnter thyrer pnt in dno convento nos dno  
dno dno de ceteris pntia die iouis in monastio momali studebep confectus & coacti quoad ip  
pntio sbedepus hinc venabile in xpo quod dno cufonis dno ma quada cia xpi confirmata se  
hinc pntodacoma redisse intepes no dntas of abolitas nec in aliquo qui pte roctas quoy tenor est  
est tuus de qua clia xpi confirmata amos quod pnter comensy dntas in dno pntione dntas  
misp q. comensy isam nos dno lusa stotant hinc not: kalf alliter roq. dntas quodam mansaligo  
in dno suam vobis cu omis dntentis iure pnter pntidnda tali copntre dntas p dno dnt no  
in dno kalf & hinc de su post cu pro cadem cula monastio momali se studebep hinc omis dnt  
in dntas hinc & hinc de dntas ab missis celebrandas pntes in pntis in dno pnter a oblatu ac ce  
fante amntam dntis dnt lusa cu omis pnter & regno amnti & dnt missam in qualib pnt  
& studebep dntas studebep dnt in pntis dntas pnt q. ben dnti dntas ut in postey pntis hinc  
vedes epus qui pntis pntis pntis pntis pntis pntis de dnta amntata in dntas em  
dntam pntis dntis pntis pntis pntis pntis pntis dnt dntis dntis dntis dntis dntis  
dntis dntis dntis dntis dntis dntis dntis dntis dntis dntis dntis dntis dntis dntis  
quod videtur hinc testam dntis & adu dntis dntis loco pntis dntis pntis dntis pntis

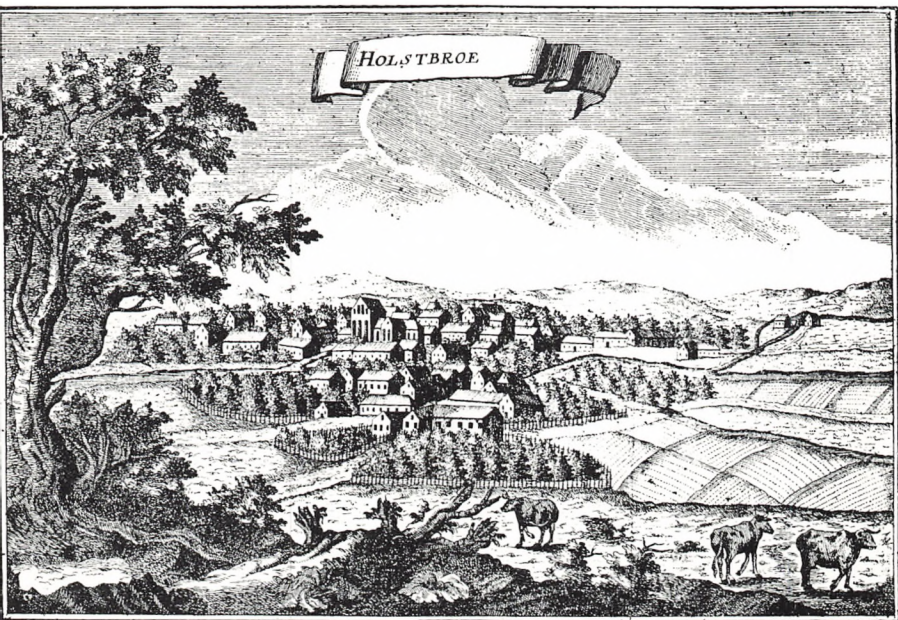




Resens kort over Holstebro 1677.

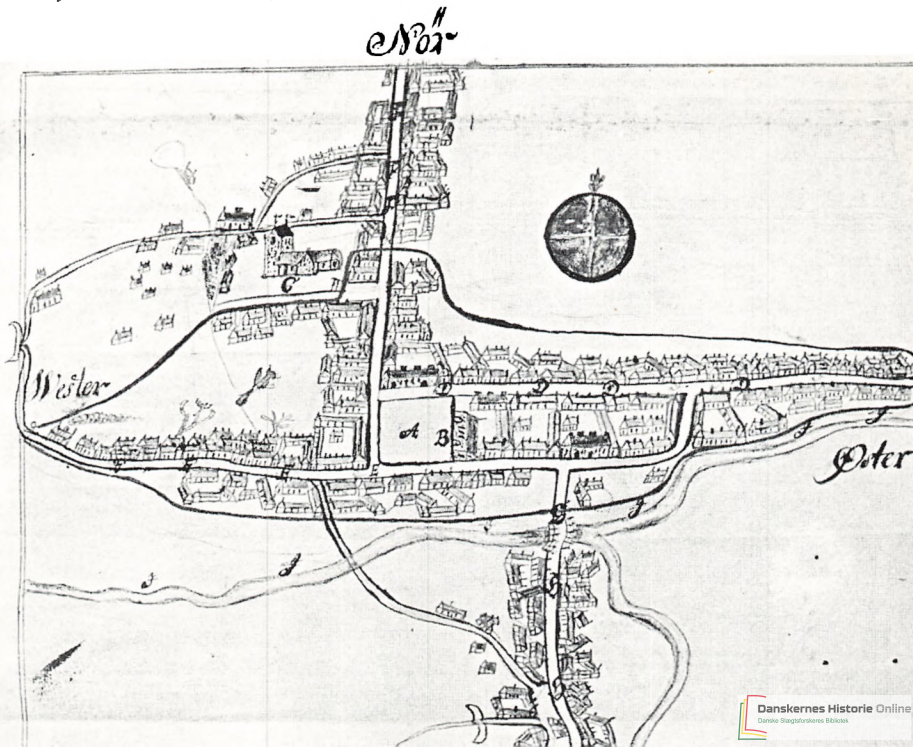
Pontoppidans kort over Holstebro 1767.





Billede af Holstebro efter Pontoppidan 1769.

„Holstebros Fattige Afbrændte Bye 1733“. De nedbrændte dele af byen er indrammet af en kraftig streg. (Fot.: R. Pay).





*Holstebro segl fra 1584 og 1652.*

*Den gamle Storebro, set fra SV ca. 1890. (Byhistorisk arkiv).*

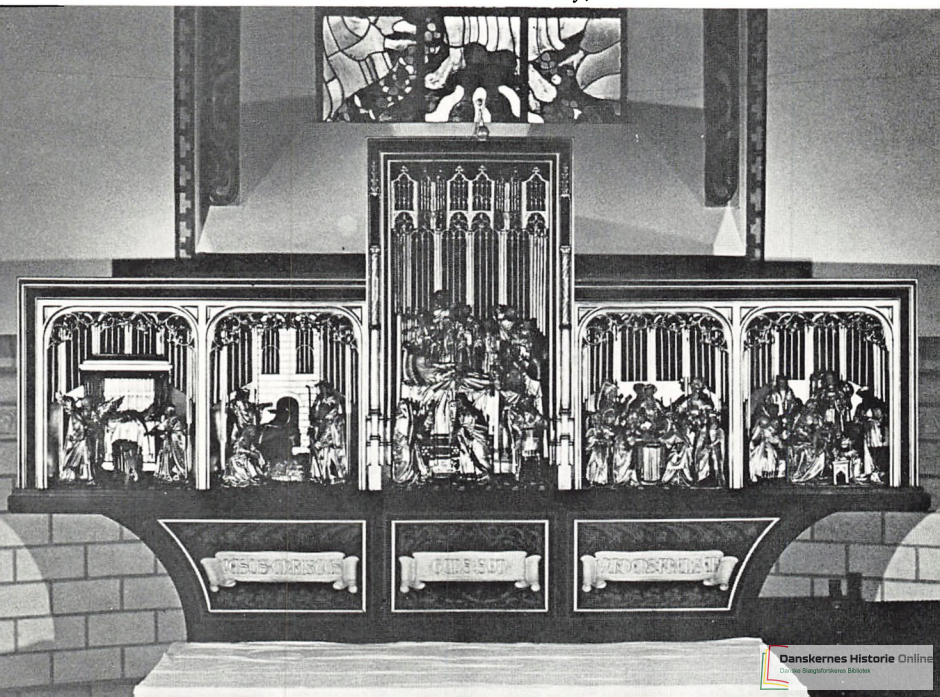






*Holstebros gamle sognekirke, nedrevet 1906. (Byhistorisk arkiv).*

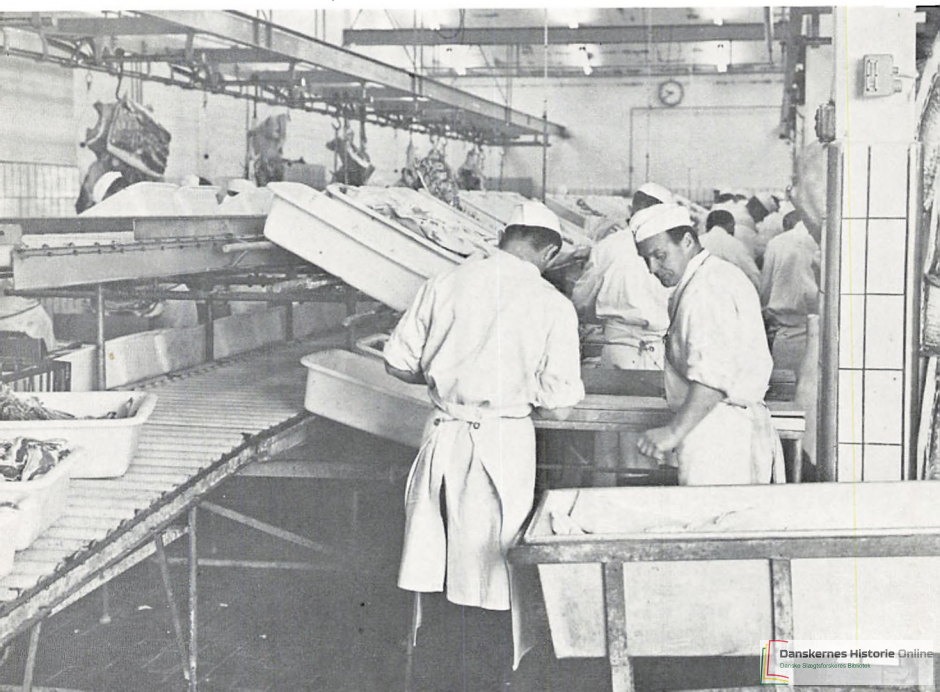
*Altartavlen i den nye sognekirke. (Fot.: R. Pay).*





*Færchs gamle sorterstue i Østergade. 1920'erne (Byhistorisk arkiv).*

*Holstebro Svineslagteri. (Fot.: B. Andersen).*





*Markedspladsen ved Lemvigvej, ca. 1910. (Byhistorisk arkiv).*

*Store Torv. Torrehandel ca. 1900. (Byhistorisk arkiv).*





*Vestergade ca. 1900. (Byhistorisk arkiv).*

*Vestergade i dag. (Fot.: R. Pay).*





*Nørregade ca. 1900. (Byhistorisk arkiv).*

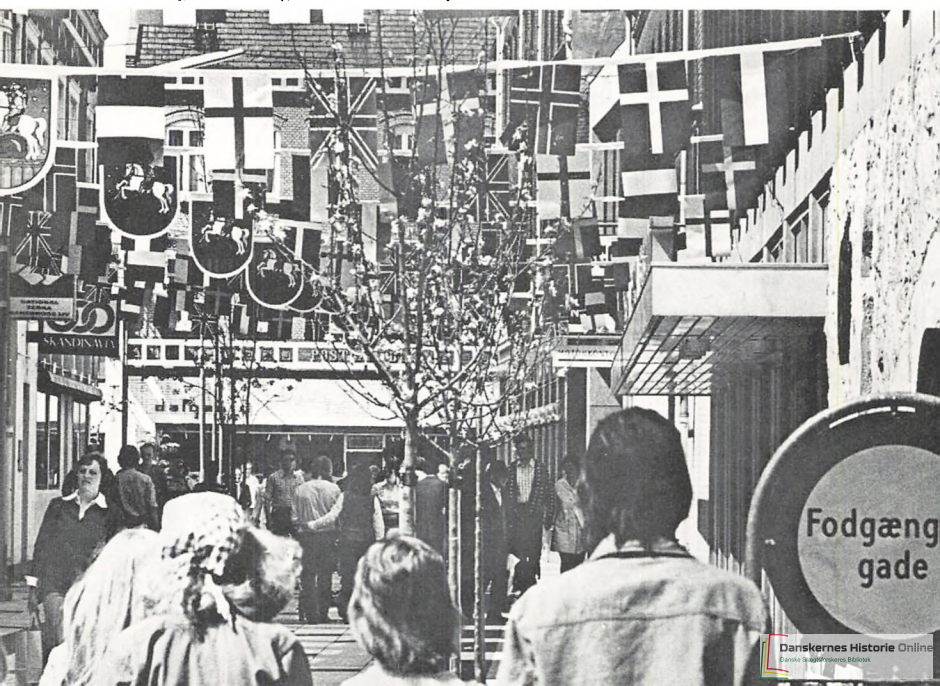
*Nørregade i dag. (Fot.: R. Pay).*





*Østergade 1906. (Bybistorisk arkiv).*

*Østergade i dag. (Fot.: R. Pay).*





*Sønderlandsgade 1906. (Byhistorisk arkiv).*

*Sønderlandsgade i dag. (Fot.: R. Pay).*

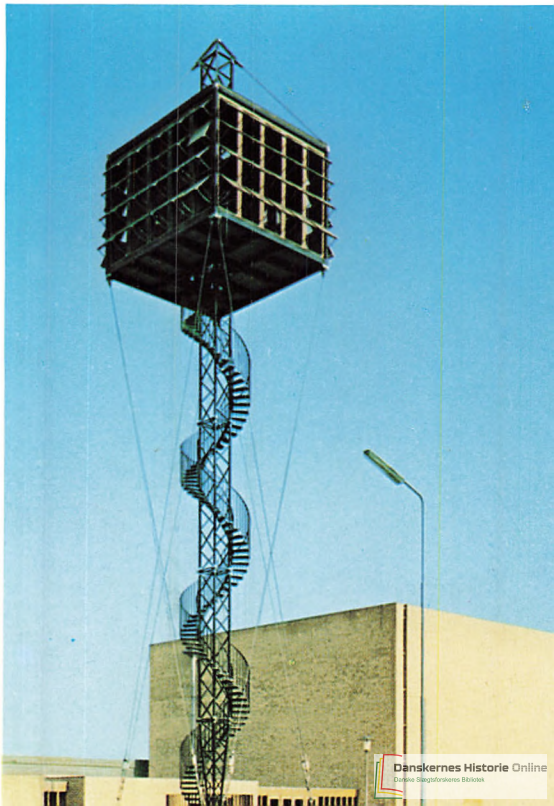




*Model af dispositionsplan for et boligkvarter i Ellebæk-området.  
(Institut for Centerplanlægning).*

*Nørrelandskirken.*

*„Kvinde på Kærre“  
af Alberto Giacometti.*





## *Handel og håndværk, havnen ved Struer*

Den betydning, købmændene i Holstebro tillagde havnen ved Struer, fremgår af en ansøgning, de i 1797 indgav om at få deres rettigheder på losse- og ladepladsen udvidet til også at omfatte handel med egnens beboere, d.v.s. tilladelse til at drive en art kompagnihandel. Kongen imødedekom deres andragende, og ved reskript af 28. september 1798 blev det „køb- og handelsmændene i Holstebro tilladt på det byen tilhørende losse- og ladested Struer enten hver for sig eller i forening ved fuldmægtige til egnens beboere at sælge tømmer, salt, jern, tjære og hør, samt af egnens beboere at indkøbe korn, smør og andre produkter for igen at udsælge til fremmede“.

Kompagnihandlen blev drevet fra den såkaldte Kompagnigård, men det var dog først dampskibsfarten i Limfjorden, der kom i gang i 1840'erne, som på en afgørende måde fik indflydelse på Struers videre udvikling. Som en direkte følge af dens voksende betydning anlagdes nemlig 1855-56 „Holstebro Havn ved Struer“, der oprindeligt kun var beregnet på tyve mindre skibe eller skonnerter, som sejlede med varer fra Norge, og på dampskibe der sejlede på Limfjordsbyerne og København, men i takt med den stadig stigende skibsfart blev det nødvendigt allerede i 1867 at udvide havnen ganske betydeligt.

## *Købmandsslægter*

I forhold til sin størrelse og sit indbyggerantal havde Holstebro usædvanlig mange købmænd. Til de mest fremtrædende i første halvdel af 1800-tallet hørte Peder Smith, hvis forretning lå ved Nørreport i Nørregade, og hans genbo Christen Agerskov i Bisgård, der bl.a. oprettede et farveri i Sønderlandsgade, medens hans søn, der var uddannet som farver, indrettede Bisgård til farveri. I Nørregade lå endvidere Jens Damgaards købmandsgård, medens den store ejendom på hjørnet af Rådhusstorvet, hvor Lindes gård i sin tid havde ligget, var opført af købmand Christen Christensen, der i 1854 havde købt den ene halvdel af den ejendom, som var blevet bygget her efter branden 1734. Skråt overfor havde Laust Hansen Kiær forretning i den tidligere nævnte Niels Kiærs ejendom, og ved hans død 1835 tilskødede hans enke deres svigersøn, malermester Heinrich Schaumburg den gamle gård.

Det skyldtes vel nærmest en tilfældighed, at Schaumburg var bleven hjemfaren i Holstebro. Som officerssøn fra Odense var han oprindeligt bestemt for en militær løbebane, men foretrak i stedet at blive maler, og det var i denne egenskab, han var kommet til byen for at male kirkens altær og prædikestol. Han befandt sig så godt i Holstebro, at han nedsatte sig som malermester og oparbejdede en

stor forretning, der satte ham i stand til at erhverve svigerfaderens ejendom. I byen fandtes da kun to gæstgiverier, af hvilke det ene, det senere Hotel Postgården, var i forfald, medens det andet, der ejedes af kommunalbestyrelsens formand P. Eyndhoven, lå i den senere brændevinsgård på Sønderlandsgade. Da Holstebro savnede en tidssvarende restaurant og et moderne gæstgiveri, ansøgte Schaumburg derfor i 1848 kommunalbestyrelsen om tilladelse til at indrette sin gård hertil, og da han fik bevillingen, lod han denne ombygge til en toetages ejendom. Selv drev han Schaumburgs Hotel, som det kom til at hedde, fra det åbnede 1852 til sin død 1861, hvorefter det blev overtaget af hans svigersøn.

På Storetorvs østside lå Christen Nødskovs købmandsgård, som i 1847 blev overtaget af Andreas Severin Kragelund, der foruden købmand også var tobaksspinder, idet han allerede 1834 havde grundlagt en tobaksfabrik i den del af gården, der lå i Østergade. På hjørnet af torvet og Vestergade drev W. Wium købmandshandel fra 1849 til sin død 1878, og på Brotorvet købmand Aron Abraham Gunst, hvis forretning senere overtoges af købmand, konsul Andreas Toft fra Ringkøbing, medens Gunst, om hvis hustru det fortælles, at hun var så svær, at „hun vanskeligt kunne gå ind ad en vogn-dør“, indrettede sig et brændevinsbrænderi i en ejendom på den sydlige side af Grønsgade, som han drev til 1856, da han flyttede til København, hvor han tog borgerskab som grosserer.

Enghavegård på Østergade ejedes af Jens Kierbye til 1832, da den blev solgt til H. P. Rygård, der drev en omfattende forretning med kolonialvarer og manufaktur, jern, tømmer, korn etc. Den blev i 1850 købt af Niels Holst og dennes svoger Mads Schou, og det er efter ham, at gården siden blev kaldt Schous Gård.

Ved Østergade lå også Jens Nyboes købmandshandel, og et andet medlem af denne slægt havde ejendomme på Sønderland ligesom Søren Houmark og Peder Feld, der, som nævnt, i begyndelsen af århundredet ejede den senere brændevinsgård på Sønderlandsgade, samt Niels Frølund Sørensen.

### *Købmandsgårdene*

Købmandsgårdene i Holstebro lå næsten alle på byens vigtigste strøg: Nørre-, Øster- og Sønderlandsgade, Storetorvet og Brotorvet, hvori- mod håndværkerne stadig fortrinsvis var bosat i Vestergade og i byens mindre sidegader bl.a. i Horsstræde og Nellikestræde.

Butikkerne eller boderne, som de kaldtes, var endnu omkring 1840 meget primitivt indrettede. Guldsmed Lind fortæller, at de havde „almindelige vinduer med små ruder. Udstilling gjordes der så godt som intet af; ikke engang de senere så almindelige koppepar, peber-



*Flamske og flensborgske kedelførere ca. 1850.*

bøsser og lign. så man i hine tider. Var vinduer og døre lave, var butiksrummene i reglen temmelig store, så der foruden den korte disk blev plads til at have en stor del af lageret, som sildetønde, baljer med grøn sæbe, humle, hør, hamp og reb o.s.v. inde rundt om på stengulvet bag ved eller for enden af disken. Imellem denne og vinduerne eller i den ene ende af butikken blev der endvidere plads til et langt bord med bænke på siderne, hvor bønderne sad og spiste deres medbragte mellemvæder og fik øl og brændevin rakt over disken, som regel mod betaling. Købmændene drev således tillige beværtning på deres brændevinsbevilling. Først da gæstgiverier blev almindelige, ophørte købmændene med disse beværtninger på markeds- og torvedage; de blev ikke forbudt, men hørte efterhånden op af sig selv“.

Og Lind fortsætter: „I de allerfleste forretninger passede købmanden selv og hans kone butikken og ekspederede kunderne. Men i hver

købmandsgård med landkunder var der en gårdskarl, der tog sig af heste og køretøjer, og der måtte dengang, da alle kom hertil på vogn, være rigeligt med staldplads og gårdsrum..... Om aftenen var der ingen videre handel og ingen oplyste vinduer i butikkerne. Kom der kunder om aftenen, blev de ekspederet ved almindelige tællelys“.

Den meste butikshandel var knyttet til markeds- og torvedagene, men det var ikke den, der gjorde købmændene til holdne folk. Det var smørret og kornet, som de opkøbte til eksport navnlig til England, der skabte de store formuer.

### *Manufakturhandlere og kedelførere*

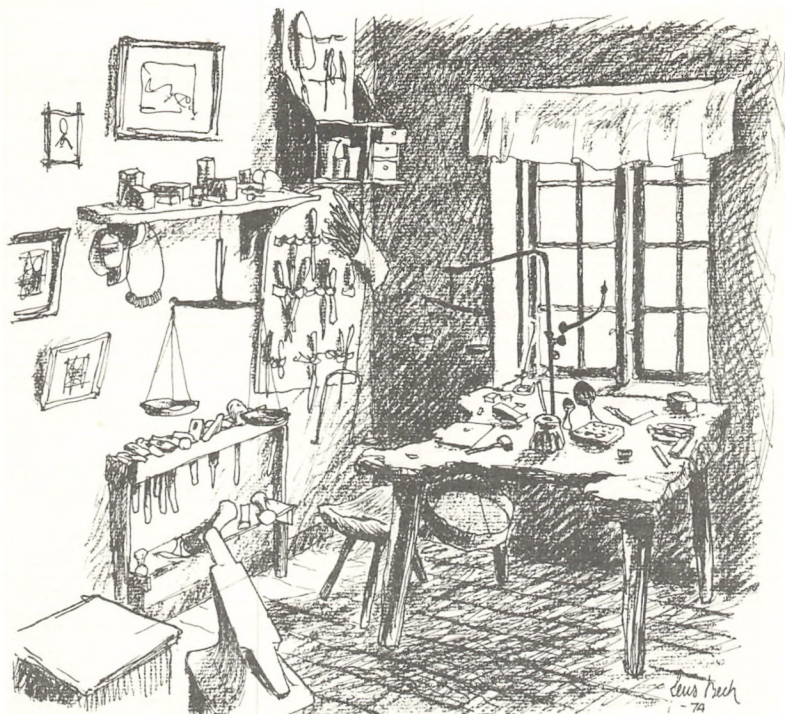
Foruden de mange større og mindre købmandsgårde fandtes der i Holstebro tre selvstændige manufakturforretninger, ligesom de hollandske kedelførere endnu i første halvdel af forrige århundrede fra Holstebro drev en udstrakt handel med kobbertøj. Den mest bekendte af disse var den i Holland fødte Peter Johannes Eyndhoven, der som udlært kobbersmed skal være kommet til byen omkring 1810. Han blev gift med en datter af Peder Feld, og dennes gård i Sønderlandsgade indrettede han senere til brændevinsbrænderi og gæstgiveri. Bedst huskes han dog for det lystanlæg, han mellem 1830-50 skabte på dens toft. Det blev snart ligeså populært i Holstebro som Tivoli i København, der blev grundlagt 1843 af Georg Carstensen, og det var måske under indflydelse herfra, at det blev udstyret med forskellige forlystelsesarrangementer. „Ved mit komme til byen 1847 – fortæller Frølund – fandt jeg endnu her et yndigt billede af indbyggernes samliv, og jeg behøver kun at nævne dansepladsen, ligevægtsstangen, vippen og gyngen for at fremkalde venlige minder fra byens „Tivoli“. Siden 1850 – slutter han – har dette anlæg ikke været plejet eller besøgt, og 1864 led det meget ved tyskernes mishandling“.

I det tidligere anlæg opførte fabrikant R. Færch 1906 sin store villa, der nu er byens kunstmuseum.

### *Håndværk og industri*

Som allerede omtalt boede håndværkerne fortrinsvis i Vestergade og i de mindre sidegader som Nellikestræde og Horsstræde. Egentlige butikker havde de ikke. Kunderne færdedes frit i værkstedet, der ofte var en del af boligen.

Endnu omkring midten af forrige århundrede fandtes der i Holstebro foruden de mere almindelige håndværkere: skomagere, skrædere, snedkere, tømrere, murere etc., flere guldsmede, bøssemagere, nålemagere, rokkedrejere, farvere, en halv snes gørtlere, adskillige kobbersmede, fem hattemagere og en halv snes feldberedere, blandt hvilke der er grund til at nævne Henrik Jørgensen Helm, der i 1812



*Frit efter guldsmedeværksted i Holstebro Museum.*

indrettede sit berederi i det gamle bindingsværkshus, Nørregade 31. Berederiet videreførtes af hans søn og sønnesøn Mads Højland Helm, efter hvis død hans enke i 1890 nedrev det gamle hus og på grunden opførte det nuværende, i hvilket der indrettedes to butikker til udlejning. I 1902 blev garveriet overtaget af hendes søn Peter Marinus Helm, der på grund af den stigende konkurrence fra industriens side opgav sit fædrene erhverv, og i stedet nedsatte sig som læderhandler i husets ene butik. Femte generation af slægten overtog forretningen i 1937.

Det var ikke alene Helm, der blev offer for den moderne industris gennembrud. Andre håndværkere mærkede også, hvorledes maskinerne gradvis udkonkurrerede mange af de små værksteder. Sidst i 1850'erne grundlagdes i stenhugger Mohrs tidligere gård i Sønderlandsgade Holstebro Jernstøberi og Maskinfabrik, og i det af H. P. Feller i 1821 indrettede farveri i Vestergade begyndte man i 1860'erne at anvende maskiner. Det var måske indirekte en følge af den ny næringslov 1857, at der i 1860 oprettedes en Håndværkerforening, af hvilke både mestre og svende kunne blive medlem. Et led af dens virksomhed var den i 1862 oprettede søndagsskole og den i 1863 stiftede sygekasse.

Det var iøvrigt også i disse år, at bogtrykker Gerhard Lund fra Thisted i 1850 oprettede et bogtrykkeri og 1. januar 1851 begyndte udgivelsen af „Holstebro Avis og Avertissementstidende“, der dog foreløbig kun udkom to gange om ugen.

### *Markederne*

Ligesom i 1700-tallet havde markederne stadig den største betydning for byens trivsel. Det var dem, der gjorde Holstebros navn kendt vidt omkring, og det var dem, der gjorde den til en af Jyllands livligste byer, når folk fra nær og fjern i broget mangfoldighed fyldte dens gader og stræder. Her blandedes tungemål fra alle egne af landet, her blev lidkøb drukket i købmændenes skænkestuer eller i værtshusene.

Sct. Hans markedet, der afholdtes inde i byen på dens torve og gader, var et krammarked, hvor der bl.a. blev solgt reb, humle, hjemmevævet lærred, lerpotter af enhver slags, træsko og redskaber. På Storetorvet var opstillet borde og telte, og i nogle af disse kunne der endog købes kager.

Årets andre markeder drejede sig udelukkende om salg af heste og kvæg, og det største af disse var det såkaldte Store-Mandags Marked i begyndelsen af oktober, hvor der især solgtes stude og kælvekøer, og til dette mødte mange fremmede opkøbere. Hestemarkederne afholdtes i februar og marts, og til disse strømmede hestehandlere fra hele landet, fra Tyskland, ja, endog fra Frankrig.

Til ind i 1840'erne fandts der i Holstebro to markedspladser – en for heste og en for kvæg. Kvægmarkedet holdtes til ind i 1820'erne på en plads udenfor Nørreport, medens hestemarkedet fandt sted vest for Nørregade på begge sider af Sct. Jørgens Gade. Fra omkring 1840 til 1870 afholdtes begge markeder imidlertid på Sysselftoft, der lå et stykke vest for Blødens Bæk, umiddelbart nord for Skolegade, og herfra flyttedes de til markedspladsen syd for Frøjkvej, selv om en del af markedet endnu i nogle år stadig fandt sted på „den gamle markedsplads“.

På markederne forlystede gøglere og omvandrende skuespillere de mange mennesker, der strømmede til, og selv om det ofte gik



*Løbkurv, Holstebro Museum.*



livligt til, var det kun sjældent, der forekom spektakler og slagsmål. På disse dage, har Falbe Hansen fortalt, var på Hotel Schaumburg „både den store sal og den private lejlighed indrettet til sovesteder, og om aftenen var salen fuld af spilleborde, hvor prangerne sad med hver en stor pose med sølvpenge på gulvet, hvori de efterhånden greb ned efter en håndfuld penge. Den gang så man meget få seddelpenge, alt betaltes i klingende sølv...“.

### *Selskabelighed og forlystelser*

På grund af markederne var det ikke mærkeligt, at byen havde mange værtshuse og gæstgiverier, men de fleste var meget tarvelige, beregnet som de var på omegnens bønder og opkøberne, der næppe har været særlig forvante. Ganske anderledes forstod byens honoratiories at hygge sig, embedsstanden, de velstående købmænd og omegnens godsejere, når de holdt selskab eller baller enten hjemme, på Hotel Schaumburg eller i klubberne „Foreningen“, der oprettedes 1857, eller „Borgerklubben“, som blev stiftet 1869. „Byen var bekendt for sin gode tone – skriver Falbe Hansen – alle omgikkes jævnt og ligefrem, og der var megen selskabelighed i reglen i al tarvelighed, og så var der så mange unge og mange nydelige unge piger. Følgen var, at der om vinteren var mange baller, både i klubben og især private baller omkring i familierne og ude på landet; man dansede med lyst både på herregårdene, især på Ausumgård, og i alle de præstegårde, hvor der var døtre, og det var der næsten i dem alle.

Når der om sommeren kom et af de vandrende hannoveranske musikkorps til byen – fortsætter han – arrangeredes der sædvanlig i en fart bal på hotellet. Disse tyskere er ganske forsvundne efter krigen 1864. Det var jo det, som det skortede på ved ballerne, dette med musikken. Stadsmusikanten var ældgammel og kunne ikke tude i trompeten mere, men han måtte jo betales alligevel, når man fik nogle andre til at spille – og det var dårligt. Lokalerne var jo også små og lave i de private hjem, og ikke stort bedre på hotellet; men hvor man morede sig dengang!

Dernæst var der jo teatret, som opstilledes i hotellets sal, hævet et par alen over gulvet på nogle tønder og brædder; men da salen ikke var over fem alen høj, blev der kun tre alen fra brædderne til loftet. På tilskuerpladsen indrettedes lange, smalle bænke af uhøvlede brædder, som låntes hos tømmerhandleren, men da de toges fra den åbne tømmerplads, var de ofte våde, hvad der foranledigede en spøgeflugt til at spørge: „Hvorledes er sæderne i Holstebro?“ Svar: „De er fugtige, thi vi sidder på våde brædder og får ondt i maven!“

Et par gange om vinteren kom der „et eller andet rejsende skuespillerselskab, som gav nogle forestillinger, men det var jo de dårligste, der kom så langt vestover, og personalet mest noget forløbent og defekt skrabsammen“, siger Falbe Hansen..... „Var disse teaterforestillinger således ikke videre tiltalende, så hjalp man sig med dilettantforestillinger, der altid gjorde megen lykke og var til udelt fornøjelse for de agerende. Vi var jo så mange glade unge mennesker af begge køn i den lille by, og vi kom sammen ved prøverne og morede os fortræffeligt...“.

Det er et ganske hyggeligt billede, Falbe Hansen med disse linier tegner af livet i Holstebro i begyndelsen af 1860'erne, og selv om fornøjelserne var små og havde en helt anden og mere uskyldig karakter end i dag, er der ingen tvivl om, at man dengang virkelig forstod kunsten at underholde sig selv!

### *Lystanlæg*

Om sommeren yndede borgerskabet at spadsere i lystanlægget ved Lægårds Mølle, som var skabt af lærer Jens Dahl, der i 1823 ved foden af Bolbondes (Boel Bondes) Bakke med hjælp af sine elever begyndte at udjævne og tilplante bakkeskråningen med træer. „Vel nød han nogen understøttelse af Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab og i de senere år af byen – fortæller Frølund – men understøttelsen var ikke af nogen stor betydning“. Det ses bl.a. af, at da dronning Caroline Amalie under hendes og Christian VIII's besøg i byen 1842 havde givet 50 rdlr. til hjælp til opførelse af et lysthus, viste byen ingen tilbøjelighed til at betale resten, og de sten, der blev indkøbt for pengene, forsvandt derfor lidt efter lidt. Det formåede dog ikke at svække Jens Dahls interesse for anlægget, og i 1851 blev der nedsat en komité med ham som formand til at tage sig af dets videre tilplantning og vedligeholdelse. I 1859 opførtes et lysthus af rå stammer i den del af parken, der kaldtes Nøjsomhed, og to år senere den længe ønskede pavillon, i hvilken der indrettedes et konditori. Desuden anlagdes en keglebane og et dansegulv, men krigen 1864 afbrød for en kort tid de glæder, anlægget nu bød publikum, men derefter arbejdedes i de følgende år videre med dets tilplantning og forskønnelse. På plænen foran pavillonen indrettedes



således 1877 et springvand, og på dets festplads opførtes en stendysse til anbringelse af en talerstol med en mindesten for Dahl. For slagteridirektør Magnus Kjær, der bl.a. havde bekostet byens tre springvand, lystanlæggets og de to springvand, der tidligere stod på Storetorvet og Brotorvet, rejstes 1893 en granitobelisk med hans portrætmedaillon. Endelig fornyedes i 1895 den lille pavillon, der erstattedes af den nuværende ottekantede.

Øst for dette anlæg ved Viborgvej indviedes i 1864 en ny kirkegård, idet den hidtidige ved kirken efterhånden var blevet for lille. Den er senere blevet betydeligt udvidet, bl.a. er en Søndre Kirkegård blevet indrettet overfor den syd for Viborgvej.

### *Krig og besættelse*

Få byer i Danmark har vel været så hårdt ramt af skæbnens tilskikkelser som Holstebro, der under de slesvigske krige atter engang måtte opleve en fjendtlig besættelse. Treårskrigen 1848-50 gik tilsyneladende ret sporløst hen over den, men dønningerne gav genklang, og især vakte rygten om, at slaver fra Rendsburg var brudt ud af fængslet og som en plyndrende horde var på vej op gennem Jylland, stor opsigt. Overalt sluttede befolkningen sig sammen og dannede frivillige korps til værn af deres hjemstavn, og i Holstebro fik kommunalbestyrelsen den 29. marts 1848 en opfordring fra amtet om at oprette et fælles forsvar for Ribe og Ringkøbing amter. Allerede dagen efter, da bavianerne i de omliggende sogne tændtes, stod et stort antal af byens indbyggere rede til at modtage dem, udstyret dels med borgervæbningens gamle geværer og sabler, som havde været opbevaret på rådhuset, dels med våben de i hast havde kunnet skaffe til veje. Da pludselig kom en ridende stafet med bud fra amtmanden i Ringkøbing, at rygten om slavernes oprør helt var grebet ud af luften – og skuffet gik enhver til sit.

Til gengæld mærkede byen et lille pust af selve krigen, da den i de første dage af juli 1849 blev besat af tyskerne. Våbenstilstanden den 10. juli efter slaget ved Fredericia reddede den imidlertid fra en længere besættelse.

Slet så heldig var byen ikke under krigen 1864. Den optimisme, der havde besjælet alle ved dens udbrud, afløstes i hele landet efter rømningen af Dannevirke natten mellem 5. og 6. februar af en dyb mistro og pessimisme. Holstebro Avis fremkom således den 10. februar med en kritik af den trufne beslutning: „Hvilke omstændigheder der end i hint skæbnesvangre krigsråd have havt indflydelse på vore hærførere og forledte disse til den mærkelige bestemmelse uden modværge at opgive vort kære Dannevirke, – dette historiske værn, hvortil alle danske i århundreder satte lid; dette vore forfædres hellige værk, om hvilket vi fra vor tidligste barndom lærte: at her strede

de gamle kæmper mandeligt mod tysk vold og overmagt, at her var det faste led om Dannevang, hvis overskridelse af fjender altid kun skete i Danmarks sønners blod, – hvilke omstændigheder der end kunne have gjort sig gældende, så viser det sig nu, at opgivelsen var en stor strategisk fejl...“.

Den trufne afgørelse fik også indflydelse på Holstebros skæbne i krigens videre forløb!

Under tilbagetrækningen opholdt en dansk eskadron sig en dags tid i byen, men det var „de første og blev de sidste af vore egne soldater, vi fik at se i krigen 1864“, har Falbe Hansen udtalt i sine erindringer, for Kristi Himmelfartsdag den 5. maj blev den besat af et prøjsisk regiment. „Det var en smuk, solklar dag – skriver han – jeg stod med nogle venner i en have i Østergade, hvor nu Færchs Tobaksfabrik ligger, og så dem komme, sejrstoelte, med egeløv i pikkelhuerne og med trommer og piber. Det indtryk af indædt forbitrelse og sorg, som denne forbimarch gjorde på os alle, er ufor-glemmeligt. Nu var vi i fjendens vold, følte vi, og hans fremtræden var tydeligt som erobrersens...“.

Straks ved deres ankomst forlangte kommandanten, en oberstløjtnant François af borgmesteren 14.000 prøjsiske thaler og store leveringer af levnedsmidler etc., og da byen naturligvis var ude af stand til at imødekomme disse krav, skulle den i stedet stille syv gidsler, som ville blive sendt i tysk fangenskab i Rendsburg. Det var nogle af byens rigeste og mest ansete borgere, den tyske kommandant havde udvalgt sig. De fik straks husarrest og måtte tilbringe natten i deres senge med to soldater posteret ved siden af sig, inden de den følgende dag i to lukkede vogne blev sendt til Viborg, men halvvejs hertil blev de imidlertid standset af en stafet med ordre til at frigive alle gidsler, idet der i mellemtiden var blevet sluttet våbenstilstand, hvorefter prøjserne forlod byen.

Da krigen atter brød ud, blev Holstebro 9.-10. juli besat af 12-15.000 østrigere, og da det var umuligt i en lille by med kun 1600 indbyggere at skaffe logis til dem alle, lagde mange sig om natten til at sove i gaderne langs husene eller på markerne rundt om byen. Et af de største problemer i de toenhalf måned, besættelsen varede, bestod i at skaffe hæren de nødvendige forsyninger af levnedsmidler, men alt i alt forløb den dog roligt, idet østrigerne var et hyggeligt og fredeligt folkefærd, der hjalp til i de huse, de var indkvarterede. En østrigsk løjtnant blev endog forlovet og efter krigen gift med en adoptivdatter af amtsforvalteren Gysbert Møller.

Den 22. september forlod østrigerne byen, men det var kun en stakket glæde, thi godt fjorten dage senere blev den besat af 1400 prøjser, der i modsætning til østrigerne opførte sig både hensynsløst og brutalt. De blev i byen en måned, til efter den 31. oktober, da freden

sluttedes i Wien. Den ulykkeligste dag i mit liv, skal Christian IX have udtalt, da han i statsrådet den 12. november underskrev fredstraktaten, og bittert have tilføjet, han ville ønske, han aldrig var blevet udset til tronfølger.

### *Kongebesøg*

Efter krigen foretog kongen en rundrejse i Jylland „for at se til sine tro jyder“. Holstebro besøgte han den 16. og 17. september 1865. Han var ledsaget af dronningen, kronprinsen, prinsesse Thyra og prins Valdemar. Ved Sønder- og Nørreport var der rejst æreporte, og på kommunens regning blev der givet et taffel i rådhusalen. Forinden havde folk fået adgang til at tage den pragtfulde borddækning i øjesyn, som Lind har fortalt, og „under taflet holdt pastor Reumert kongetalen. Byen var smukt pyntet med grønt (granguirlander) og blomster, og om aftenen var husene festoplyste. Kongen og kronprindsen spadserede igennem byen og rundt i lystanlægget og tog illuminationen i øjesyn“.

Det var både første og sidste gang, Christian IX besøgte Holstebro.

## Hvad udad tabes ... 1864-1940

### *Jernbaneanlægene*

Skønt Holstebro som markedsby hørte til Jyllands livligste og af bønder og handelsmænd fra nær og fjern hyppigst besøgte byer, lå den dog på grund af de store hedestrækninger, der omgav den, isoleret fra omverden, og forbindelsen med andre byer var derfor ofte tilfældig og vanskelig at opretholde, især når vinterstorme og snefog gjorde landevejene ufremkommelige.

Allerede i 1847 var nordens første jernbane mellem København og Roskilde blevet indviet under stor højtidelighed, og længe betragtedes den som en seværdighed, for der gik en lille halv snes år, inden den 1856 udvidedes til Korsør. Fire år efter forelagde D. G. Monrad som indenrigsminister et forslag til lov om anlæg af jernbaner på Fyn og i Jylland, men først 1866 åbnedes banen Struer-Holstebro, der over Viborg og Skive havde forbindelse til Langå, medens banen Holstebro-Ringkøbing, som over Varde havde forbindelse med Esbjerg, toges i brug 1875.

Det var imidlertid ikke alle, der var lige begejstrede for det ny trafikmiddel: „Jernbanen er da også af stor skade, så mange vognmænd den gør brødløse, og hvad skal de så blive til, nej, det nye holder jeg ikke af...“, skrev en indsender i Holstebro Avis 1870, og

hans mening deltes sikkert af mange, men udviklingen lod sig ikke standse!

Den oprindelige banegård i Holstebro, der lå lidt sydligere end den nuværende, blev bygget 1865-66 af den i forbindelse med rådhusets sidebygning tidligere omtalte arkitekt Conrad Weber, men efter anlæget af banen til Herning i 1904 blev den for lille og derfor erstattet af den nuværende, der såvel udvendig som indvendig røber sit slægtskab med Københavns Hovedbanegård, der ligesom banegården i Holstebro er bygget af arkitekten H. Wenck. I forbindelse med åbningen af Holstebro-Ørnvej banen i 1925 opførtes desuden en banegård ved Ringkøbingvej på Sønderland i nærheden af den holdeplads, som var blevet indrettet ved Sønderport for banen til Herning.

Få år før banen til Struer blev åbnet, havde byens første telegrafkontor i 1861 fået til huse i det gamle posthus' lave bindingsværksbygning, Østergade nr. 3, og samtidig var postmester C. E. Carstensen blevet udnævnt til også at virke som telegrafbestyrer. På posthusets grund opførtes 1889 Sparekassens nye bygning, i hvilken det fik overladt stueetagens ene halvdel, som det først fraflyttede 1910, da det fik lokaler i læderhandler P. Thorups nye ejendom nr. 4 på den modsatte side af gaden.

Det må vel også betragtes som et tidens tegn, at Holstebro allerede i 1885 fik sit første telefonanlæg, og i 1909 købte Jysk-Telefon-Aktieselskab en ejendom på hjørnet af Nørregade og Nygade, der erstattedes med en ny og større, hvortil telefoncentralen blev flyttet.

### *Et politisk møde*

Således gjorde på mange områder nye ideer og tanker sig gældende i de første årtier efter nederlaget i 1864, idet man indad søgte at vinde, hvad udad var tabt. Politisk begyndte det spirende socialdemokrati at hævde sin stilling, og frygten for de første arbejderpionerer, især efter det berømte slag på fælleden i København den 5. maj 1872, fik overalt i landet borgerskabet til at rulle gardinerne ned og lune sig i deres nipsfyldte klunkehjem.

I de såkaldte provisorieår 1885-94 forefaldt imidlertid en begivenhed i Holstebro, som vakte uhyre opsigt og bragte byens navn på alles læber. Ved et af de protestmøder, der var planlagt mod regeringen Estrups provisoriske finanslov i 1885, skulle Venstres fører Chresten Berg tale i Holstebro den 16. juni. Henved 3000 deltagere havde indfundet sig, men da politimester Borup efter ministeriel instruks i fuld uniform havde taget plads på tribunen, vægrede Berg sig ved at tale, før han havde forladt den. Da politimesteren nægtede dette, blev han af et par af arrangørerne fjernet, som det blev påstået, med „magt“, og Berg, der under denne episode havde forholdt sig passiv, blev derfor af anklagemyndighederne opfattet som „anstifter“



og ved højesteret i januar 1886 dømt til seks måneders fængsel på sædvanlig fangekost.

Dommen vakte voldsom harme, og ikke mindst var forbitrelsen stor over, at han skønt formand for folketinget fængsledes midt i rigsdagssamlingen. Ved sin løsladelse 25. juli blev han da også hyllet af vældige menneskemasser, og få dage efter fandt der i Kolding en mægtig demonstration sted, i hvilken mange tusinde deltog.

Det var ellers kun svage dønninger af tidens politiske spil, der gav genlyd i den lille by ved Storåen, selv om bølgerne undertiden kunne gå højt nok ved valgene til byrådet, hvor man længe søgte at holde socialdemokraterne ude. Endnu i perioden 1906-10 bestod dette kun af højre og moderate venstremænd.

Ved den ny kommunale valglov af 20. april 1908 fik alle over 25 år – såvel mænd som kvinder – der betalte skat, valgret og blev valg-bare, men først fra april 1921 skulle borgmesteren, som hidtil havde været kongelig udnævnt, vælges af byrådet, der fra 1909 talte tretten medlemmer.

## *Optimismen breder sig*

Til daglig formede livet i slutningen af forrige århundrede sig endnu ligeså roligt som tidligere. Men tiden var i støbeskeen. Nederlaget 1864 var ikke glemt, men en ny optimisme og tro på fremtiden begyndte så småt i 1870'erne at spire frem. Herom vidnede ikke mindst den nordiske industri- og kunstudstilling, der åbnedes i København 1872. Endnu tydeligere gav den sig til kende på den store nordiske industri-, landbrugs- og kunstudstilling 1888, der fandt sted i hundredåret for stavnsbåndets ophævelse som en hyldest til arbejdet „det flittige og udholdende, såvel som det livlige og åndfulde, kort sagt arbejdet i alle virksomhedsgrene“. Den besøgte ialt af 1.367.532 gæster, og selv i landets fjerneste afkroge sporedes snart dens virkninger. At den også fik betydning for Holstebros udvikling, er der næppe tvivl om, selv om det ikke er muligt direkte at påpege eksempler på dens indflydelse. Den store foretagsomhed og de mange virksomheder, der i de følgende år så dagens lys, taler imidlertid sit tydelige sprog. Samtidig mere end fordobledes byens indbyggerantal fra 2046 i 1870 til 4978 i 1901. Med rette anfører Aldal, at „Holstebros fremgang i indbyggerantal og velstand skyldes ikke mindst omegnens tiltagende opdyrkning, landbrugets vældige opsving og det dermed stærkt stigende forbrug af handels- og industrivarer. Indbyggernes flid, driftighed og forretningsdygtighed, der har modtaget stærke impulser ved tilflytning fra oplandet og andre byer, har trods enkelte fejltagelser forstået at udnytte tidens og forholdenes muligheder“.

## *Byen vokser*

I de sidste årtier af forrige århundrede og i begyndelsen af dette fandt der desuden i selve byen en række mærkbare forandringer sted. Blandt andet anlagdes Bisgårdsgade, Danmarksgade og Enghavevej, men bebyggelsen bredte sig hurtigt til kvartererne omkring banegården og Lægårdvej. Adskillige nye gader blev ligeledes anlagt på Sønderland, hvor iøvrigt Holstebro Aktiebryggeri var beliggende fra det oprettedes 1882, til det nedlagtes 1926, og den kartoffelmelsfabrik, som brændte 1913, efter at den var blevet indrettet til sukkerraffinaderi.

Samtidig med disse store ændringer skiftede byen også karakter. I den indre by forsvandt de enetages huse, nogle fik påbygget en ekstra etage, andre nedreves og erstattedes af nye to eller tre stokværk høje bygninger, medens stueetagens vinduer i de fleste ejendomme udskiftedes med store butiksrunder. Til de mere bekendte ejendomme, der rejste sig i disse år, hørte det tidligere Hotel Royal på Storetorvet, på hvis østlige side den store ejendom med Karolines kendte konditori blev opført 1904. På torvets vestside ligger det tid-

ligere gæstgiveri Postgården, der 1903 afløste en smuk lille nyklassisk toetages ejendom. Et af de interessanteste huse er Nørregade nr. 6, som konsulinde Marie Madsen omkring århundredskiftet forhøjede med et stokværk af bindingsværk, da det var blevet hende nægtet at påbygge en muret etage uden samtidig at rykke huset tilbage på grunden – men denne restriktion, fandt hun ud af, gjaldt ikke, når det drejede sig om bindingsværk! En anden karakteristisk ejendom ligger på Brotorvet, men iøvrigt fordelte de nye huse sig over hele byen, idet der i Holstebro findes en lang række mere eller mindre særprægede bygninger fra årene omkring århundredskiftet.

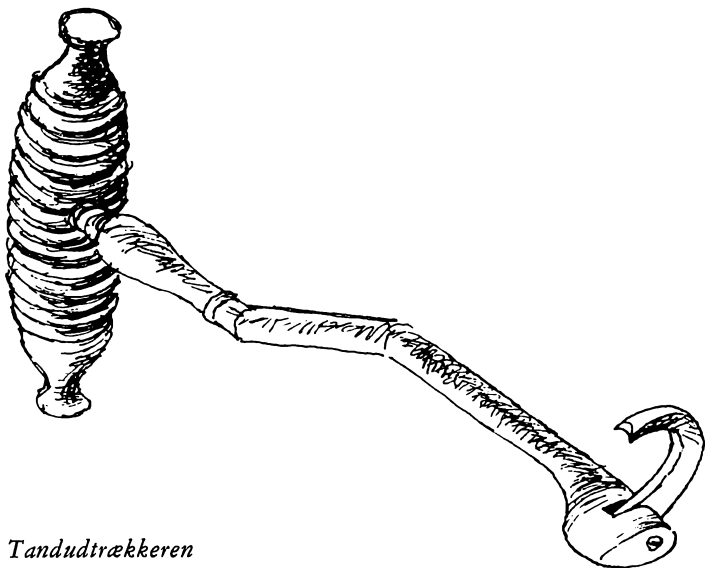
Byens vækst fortsattes, og i 1910 så byrådet sig derfor nødsaget til at lade foretage en udvidelse af Storbroen, og af Christiani & Nielsen, hvem dette arbejde blev overdraget, blev den gamle træbro udskiftet med en ny bred bro af beton. To år senere blev Blødens Bæk reguleret og dens løb kloakeret mellem Skolegade og Storåen og i 1932 dens videre forløb mod nord. Samme år indviedes Østerbrogade og i 1936-38 anlagdes Vesterbrogade.

Heller ikke byens forskønnelse blev forsømt. I begyndelsen af 1880'erne bekostede slagteridirektør Magnus Kjær, som allerede omtalt, de to springvand, der tidligere stod på Storetorvet og Brotorvet, men som siden af trafikale grunde er blevet fjernet, og i 1906 lod fabrikant R. Færch på Rådhuset ud til Skolegade rejse et mindesmærke for Christian IX. Dette bestod af billedhuggeren Ludvig Brandstrups buste af kongen og en mur og bænk af granit, udført efter tegning af arkitekten Andreas Clemmensen. I 1934 flyttedes det til Wiiums Anlæg.

### *Gas, lys og vand*

Gadernes slette belysning havde længe været et problem for byrådet, da det i 1874 vedtog at anskaffe en række olielygter, men inden dette var sket, fremkom Skandinavisk Gaskompagni i 1881 med et tilbud om at anlægge et gasværk i Holstebro uden udgift for kommunen, der dog foretrak et lignende tilbud fra et privat interessentskab, som lovede at gasværket så vidt muligt skulle stå færdigt inden årets udgang. Det ny gasværk kom til at ligge på Kapelmark syd for Storåen og blev i 1905 overtaget af kommunen, der året efter lod det ombygge og udvide. I nærheden opførtes efter tegning af direktøren for Københavns Vandforsyning Frands Øllgaard et vandværk, der 1906-07 muliggjorde indførelsen af vandklosetter, hvilket betegnede et vældigt hygiejnisk fremskridt. Endelig fik byen i sommeren 1907 et elektricitetsværk, der også blev placeret på Kapelmark, og som allerede samme efterår var i stand til at oplyse byens gader og mange af dens huse med elektrisk lys.

Det var dog ikke første gang, det elektriske lys strålede i Holste-



*Tandudtrækkeren*

bro, for allerede på den store håndværks-, industri- og landbrugsudstilling i Danmarksgade 1893 havde byens borgere kunnet stifte bekendtskab med det ny lys.

### *Sundhedsvæsenet*

Savnet af et virkelig velordnet sygehus blev med årene stadig mere føleligt, selv om det vel hjalp noget, at det gamle hospital i Vestergade som amtssygehus i 1876 ombyggedes og udvidedes, og det aflastede det sikkert, at der i 1884 på Fuglsangsvej indviedes et særligt epidemisygehus, men et virkeligt fremskridt betød først opførelsen af det nye amtssygehus, der 1894-95 efter tegning af arkitekten C. A. Wiinholt, blev bygget øst for Enghavevej. Foruden operationsstue, badeværelser etc. havde det plads til tredive senge, men er senere blevet udvidet og moderniseret bl.a. i 1925-27 af arkitekt Helge B. Møller, der gjorde det til Ringkøbing Amts største og mest moderne sygehus. En ny og meget stor udvidelse fandt sted 1938-39.

Det er iøvrigt også Helge B. Møller, der i 1907 på en grund i Spiedesdalen byggede amtets første sanatorium.

For sine gamle drog byen ligeledes omsorg. På den tidligere markedsplads, hvor sysseltinget i sin tid var blevet holdt, opførtes af arkitekterne Ulrik Plesner og Chr. Jensen 1914-15 De gamles Hjem. samme år byggede Plesner Klitgården, Christian X's sommerresidens på Skagen, og i udseende minder de to bygninger da også en del om hinanden. En udvidelse af alderdomshjemmet fandt sted 1919-20.



## *Skole, Bibliotek og museum*

Skolen i Magnus Kjærs Gade blev snart for lille, og i 1885 vedtog byrådet derfor at bygge en ny Borgerskolebygning i Danmarksgade. Arbejdet betroedes arkitekten I. C. Weber, og allerede 1. sept. 1886 kunne dens indvielse finde sted. Foruden tolv klasseværelser indeholdt den en bolig til overlæreren, og adskillige fandt, den var bygget alt for stor, men deres røster blev hurtigt gjort til skamme!

I 1906 vedtoges det at sælge skolebygningen i Magnus Kjærs Gade, der dog først nedreves 1968, og samme år opførtes ved skolen i Danmarksgade en ny pedelbolig. I 1907-08, efter at kommunen havde købt Holstebro private Realskole ved Lægårdsvej, og der i Borgerskolen var blevet oprettet en mellemskoleafdeling, blev der ved denne for at skaffe plads til såvel realskolen som mellemskolen af arkitekt Th. Andersen opført to nye skolebygninger, hver med otte klasseværelser og to ovenlyssale, beregnet henholdsvis til sang og tegning samt til naturhistorie og naturfag, endvidere en gymnastiksal og et læskur. Ti år senere blev det på grund af elevantallets stadige vækst nødvendigt at bygge en ny grundskole, der af arkitekten Kr. Jensen blev rejst på den modsatte side af Danmarksgade.

Få år efter Borgerskolens opførelse tog Industri- og Håndværkerforeningen i 1891 initiativet til i dens nærhed at bygge en Teknisk Skole, der i 1927 af arkitekt Th. Andersen forhøjedes med et stokværk til en toetages bygning.

Det var også i denne periode, at Holstebro Bibliotek så dagens lys i Højskolehjemmets læsestue, hvor det som „Folkebogsamlingen i Holstebro“ havde til huse fra 1903-15. I knap en halv snes år førte det derefter en ret omflakkende tilværelse indtil 1923, da det som Centralbibliotek for Ringkøbing amts østlige halvdel rykkede ind i sin nuværende bygning på Kirkepladsen.

I 1918 stiftedes Holstebro og Omegns Museum, der i den første halve snes år havde til huse i et par loftsrum i den ny grundskole i Danmarksgade indtil 1930, da det af byrådet fik stillet Lægård Mølles hovedbygning til disposition, hvor det på trods af de knebne pladsforhold har forstået at indrette sig. Det var iøvrigt på Lægård Mølles mark, at „Vestjydernes Udstilling“ fandt sted i 1934, og der året efter anlagdes en Zoologisk Have, hvis levetid imidlertid kun blev kort, idet den som følge af krigstidens restriktioner allerede måtte lukkes i 1940.

## *Kirkelige forhold*

Byens største seværdighed i ældre tid var dens gamle særprægede kirke, som i begyndelsen af dette århundrede efterhånden blev for lille til den store menighed, der flokkedes om den daværende sognepræst Axel Emil Bülow, og samtidig påstod man, den var så brøst-

fældig, at den ikke kunne restaureres. Ikke desto mindre viste det sig ved dens nedrivning, der vedtoges 1905, efter at et forsøg på at nøjes med at udvide den var glippet, nødvendigt at anvende både donkraft og dynamit. I dens sted opførtes 1906-07 den nuværende kirke af arkitekten Wilhelm Ahlmann, som siden 1905 havde været medlem af Det særlige Kirkesyn. I modsætning til den gamle blev den ny kirke orienteret nord-syd og bygget i en blanding af romansk og gotisk stil.

Holstebro havde da allerede en valgmenighedskirke, som i 1884-85 af bygmester Andreas Bentsen fra Vallekilde var blevet rejst på en banke ved Skolegade. Det var en temmelig uanselig bygning, som da også hurtigt blev for lille og derfor i 1905-06 blev ombygget af den ansete arkitekt Carl Brummer, der bl.a. skabte dens nuværende facade med de to massive tårne på hver side af den dominerende „rose“ over indgangsdøren. Det var til denne kirke, Morten Larsen var knyttet fra 1887 som valgmenighedspræst og fra 1914-27 som frimenighedspræst.

Foruden disse to kirker havde Holstebro siden 1891 en metodistkirke, Skt. Poulskirke, der lå i Danmarksgade, hvor arkitekten C. A. Wiinholt ligeledes i 1891 byggede missionshuset „Elim“.

I 1898 indviedes Højskole- og Menighedshjemmet i Skolegade, som arkitekten Christian Fussing fra Kolding havde bygget, medens KFUM fik til huse på Kirkepladsen i den tidligere præstegård, som den havde fået overladt 1913 og derefter påbygget en etage. KFUM derimod ligger i Nygade i en bygning fra 1910.

Til præstegården hørte oprindeligt en meget stor have, og det var i en del af denne, at Odd Fellow Logen „Dannebrog“s tempelliggende bygning blev rejst 1936-37 af arkitekt Kr. Jensen.

Med rette skriver Aldal 1939: „Indrammet af Højskolehjemmet, biblioteket, KFUM's bygning, Odd Fellow Logen og den ny administrationsbygning og mod øst begrænset af en stilfuld mur med den ny kirke ragende op i midten, er Kirkepladsen nu byens smukkeste og største plads. Men under dens grusdække hviler de hedengangne Holstebro borgere, der ikke, hvis de kunne se op, ville kende deres by igen, hvor næsten alt er blevet nyt“.

Nutidens bidrag til Kirkepladsens forskønnelse er Giacomettis berømte statue af „Kvinde på kærre“, der kan betragtes som et symbol på byens trivsel og dens styres fremsyn.

### *Erhvervslivet*

I 1850 oprettede Gerhard Lund fra Thisted, som tidligere omtalt, et bogtrykkeri i Holstebro, og året efter begyndte han at udgive „Holstebro Avis og Avertissementstidende“, der indtil 1866 udkom på de to torvedage, tirsdag og lørdag og derefter tillige om torsdagen.

Dets mange bekendtgørelser giver bl.a. et fornøjeligt indtryk af byens forretningsliv, på hvilket den ny tid satte sit tydelige spor.

Allerede i 1827 havde Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab oprettet Holstebro og Omegns Spare- og Lånecasse, nu stiftedes i 1871 Holstebro Bank og i 1887 Holstebro Landmandsbank. Samtidig så en række nye virksomheder dagens lys. En af de mest bekendte er Færchs cigarfabrik, der blev grundlagt 1869 af Rasmus Færch, som begyndte i en lille enetages bygning ved Nørreport med en arbejder. To år efter flyttede han til bedre og større lokaler på Storetorvet, og da han tillige var en dygtig forretningsmand, blev han allerede i 1873 i stand til at købe en fabriksbygning i Østergade, hvor der fremstilledes „fineste dampskårne kardusskrå“, røg- og shagtobak, idet der i de ny lokaler var installeret en dampmaskine. Tobakken var af en så god kvalitet, at den bl.a. i København blev så eftertragtet, at der i 1887 måtte oprettes et oplag i hovedstaden.

Fabriken udvidedes stadig, og i 1925 omfattede den hele arealet mellem Brostræde, Lille Østergade og Skovgyden. I 1932 erhvervedes S. W. Bruns tobaksfabrik i Kolding og Kroghs tobaksfabriks skrå-tobaksafdeling i Viborg, der begge blev flyttet til Holstebro, hvor bl.a. Holstebro Aktiebryggeris tidligere bygninger på hjørnet af Skjervevej og Herningvej blev købt af Færch.

Krigsårene betød naturligvis et vældigt afbræk i produktionen, men efter krigen blomstrede fabriken, der stadig var i slægtens besiddelse, atter op og beskæftigede til sidst 1500 mand. I 1961 blev den imidlertid som følge af udviklingen, der kræver sammenslutning og stordrift, forenet med C. W. Obel og Chr. Augustinus under det fælles navn: „Skandinavisk Tobakskompagni“.

I den villa Rasmus Færch, som nævnt, i 1906 byggede til sig selv på Sønderland, har Holstebro Kunstmuseum nu til huse.

Ingen virksomhed i Holstebro nåede op på Færchs højder. Som tidligere omtalt oprettedes i 1850'erne Holstebro Jernstøberi og Maskinfabrik på Sønderland, der 1863 blev overtaget af jernstøber Martin Heinrich Petersen, som i 1860 havde stiftet Holstebro Håndværkerforening og desuden i 1871 var med til at stifte en vestjysk industriforening.

Et andet jernstøberi grundlagdes 1896 af Heinrich Birn på Skivevej.

I 1882 blev Magnus Kjær direktør for Holstebro Svineslagteri, som han drev stærkt i vejret, samtidig med at han på mange andre områder tog del i byens anliggender. Da et nyt slagteri mellem Struervej og banelinien, hvor det offentlige slagtehus havde ligget siden 1912, opførtes 1932-33, blev en del af dets hidtidige bygning i Østergade i 1938 erhvervet til indretning af et Grise- og Levekægsmarked.

I 1915 grundlagdes Holstebro Eksportstalde, hvortil der blev bygget en række stalde ved Stationsvej. To år senere opførte A/S Frøavlscenret og renseriet Hunsballe ved Gml. Struervej i Holstebro en række nye bygninger, som dog allerede i 1922 gik op i luer, men året efter blev såvel frøavlsageret som renseriet igen opbygget.

### *Dage hvor man morede sig*

Medens den første børnehjælpsdag i København afholdtes i 1904, fandt den første børnehjælpsdag i Holstebro sted 1906. „Alle byens borgere, store som små, var med til at gøre festen så god som mulig, enten ved at agere selv eller som et veloplagt publikum“, hed det. Industri- og Håndværkerforeningen havde arrangeret et prægtigt optog blandt andet med en rigtig studevogn, hvori der sad folkedansere; på Rådhusstorvet blev der givet danseundervisning, i et cirkus optrådte lokale folk, således en manufakturhandler som berider på en usadlet hest. Overalt festedes der, men trods succesen blev der alligevel ikke igen holdt nogen børnehjælpsdag før i 1911, hvor brandvæsenet havde formeret et stort optog, og hvor der også blev spillet friluftskomedie. Igen i 1915 blev der holdt børnehjælpsdag, men så gik der også 29 år, inden der atter – nu midt under den tyske besættelse – i 1944 var børnehjælpsdag i Holstebro. Derefter har denne dag imidlertid været en temmelig regelmæssigt tilbagevendende årlig begivenhed i byen.

Andre festdage var de store markedsdage, hvor gøglere fra nær og fjern stævnedes hid for at forlyste et taknemmeligt markedspublikum. Til disse må også regnes Holstebros kloge mand, Lavst Glavind, „en lav, undersætsig person, meget stærkt bygget. Han gik med en silkevest, hvori der var sølvknapper – fortælles det i bogen: „Fra det mørke Jylland“, og så havde han tre-fire urkæder dinglede på låret. Hans fingre var besatte med ringe, og hans meget store ørenringe nåede næsten ned til skuldrene. Han røg gerne på en stor merskumspibe med kvaster og ravknopper i enden. Det var jo svært flot at se på. Han havde en stor praksis som kvaksalver og kørte rundt til patienterne i en fin gig med en lille, grå russer for. Men folk i Holstebro havde ellers ikke meget med ham at gøre og holdt i det hele taget ikke af ham“. Sin største indflydelse skal han have haft som hypnotisør, idet han havde evnen til at indbilde folk at se de mærkværdigste ting, så de troede, han kunne hekse, men „han kendte også midler til at behandle benskade med“, fortælles det. 83 år gammel døde han i Esbjerg 1891.

Lavst Glavind var dog kun en blandt mange af de originaler og særprægede personer, som havde deres tilholdssted i egnen omkring Holstebro.

## *Holstebro ved krigens udbrud 1939*

I „Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt“, der udkom 1937, har Aldal givet en kortfattet men fortræffelig skildring af Holstebros historie og udvikling gennem de mange århundreder, den har eksisteret, og i denne hedder det om de sidste hundrede år: „Holstebro har i det sidste 100 år gjort meget for at forskønne de tidligere træløse omgivelser ved plantning. I 1823 begyndte lærer Jens Dahl med lystanlægget ved Lægårds Bæk, der senere er udvidet med Spidesdal, og Wiiums Anlæg mellem Lægårdsvej og Skivevej. Fra 1866 tilplantedes i løbet af 40 år byens heder med fyr og gran. De tre plantager, søndre, østre og vestre plantage omfatter 268 ha (o. 475 tdr. land).

Omkring 1910 udlagde byrådet Svinevig og Oversvinevigen (tidl. kaldt Hestevigen) til kolonihaver. Disse er imidlertid 1929-32 blevet gennemskåret af en ny kørevej, der føres frem over tre betonbroer, krydsende Storåens arme. Langs den ny vej – Østerbrogade – er der solgt byggegrunde og bygget, så der er opstået en hel ny gade, ligesom i bolignødens tid Aagade fremstod på den indre del af Svinevigen. Og f.t. er en ny forbindelsesvej – Vesterbrogade skal dette nyeste vejskud hedde – under anlæg fra Ringkøbing Vejen lidt øst for Tavlbjerg med underføring under Herning banen, udmundende ved Vesterport. Her dannes et nyt vejkryds: Vestergade-Lemvigvej, Vesterbrogade-Døesvej. – Det er en kraftig udvikling, der er foregået i Holstebro i de sidste 50 år. Firedoblingen af dens indbyggerantal siden 1880, de ovennævnte store kommunale byggeforetagender (d.v.s. skoler, hospitaler etc.), nye gadeanlæg og tidssvarende ombygninger i de gamle gader viser, at der har været fremfart i byens erhvervsliv. Før var det jernbanerne, der beherskede trafikken, nu er det bilerne og landevejene. Fra 1. januar 1932 er der åbnet to rutebilstationer, en ved Stationsvejen, hvor også Falcks Redningskorps har station, og en på Brotorvet. En snes rutebiler har daglig forbindelse med Holstebro, der også har taget initiativet til den ny landevej udover det vestlige opland, Vilhelmsborg Vejen, som åbnedes 1935“.

Således er, slutter Aldal, „Holstebro som fordem byen, hvor de mange og lange veje mødes og krydses. En halv snes, nu for hovedlandevejenes vedkommende brolagte færdselsårer, udstråler herfra i alle retninger. Og som Holstebro er vejnettets samlingspunkt, er den byen ved de lunefuldte bugtende åløb, hvis ilsomt rindende strømme snor sig om og igennem Hardsyssels gamle hovedstad“.

Nytid kræver nye veje,  
Holstebro gik på,  
fik en havn mod nord i eje,  
skinneveje grå.

Toget rasler, biler suser,  
Storå under broen bruser.  
Nu det gælder kun at ville,  
her er brug for snille.

digtede formanden for De samvirkende jyske Turistforeninger, kordegn Hansen Larsen til årsmødet i Holstebro 1928.

## „De fem forbandede år” 1940-1945

For byens lykkelige udvikling betød besættelsens fem onde år imidlertid en foreløbig standsning.

Medens første verdenskrig set i historiens lys kun mærkedes som svage dønninger i form af beredskabsindkaldelser, dyrtid og rationeringer, greb den tyske besættelse 1940-45 under den anden verdenskrig afgørende ind i såvel byens som borgernes daglige tilværelse og ændrede deres vante livsformer. Hin morgen den 9. april, da de tyske maskiner drønedes hen over landet efterfulgt af hele det tredje riges krigsmagt, blev der sat et skæbnesvangert skel i det danske folks harmoniske udvikling, og ikke mindst fik befolkningen langs den jyske vestkyst krigens følger tæt ind på livet. Fra den første dag var sindene i oprør. „Folk i Holstebro, som i andre byer, begyndte om morgenen at gemme deres mest værdifulde ting hen, og mange pakkede kufferterne for at være rede til at rejse bort, hvis det ville vise sig formålstjenligt. Man vidste jo ikke straks, om det blev kamp, om englænderne kom, eller hvordan det gik“.

I mellemtiden oprettede den tyske kommandant sit hovedkvarter på Hotel Schaumburg, hvor der ved porten blev opstillet vagtposter, flankeret af hagekorsflaget, men da hotellets lille flagstang ikke var det tyske rige værdigt, blev der fremskaffet en ny, højere end selve bygningen, som indviedes med en parade på Rådhusstorvet den 1. juni. Tropperne indkvarteredes foreløbig dels i skolen i Danmarks-gade og i tennishallen, dels i private hjem.

Straks ved besættelsens begyndelse dekretteredes mørklægning, og både offentlige og private beskyttelsesrum rundt om i byen og i private huse blev istandsat.

Som overalt i landet forløb den første tid i Holstebro imidlertid roligt og uden større uoverensstemmelser med besættelsesmagten, der endog hjalp til med at slukke branden i Lægård Mølle den 21. maj 1940, men hverdagen prægedes i stigende grad af mørklægningen, rationeringer og indskrænkninger, private biler opklodsedes og an-

dre, især lastbiler, udstyredes med gasgeneratorer, medens alsang styrkede befolkningens sammenhold. Da vestkystegnene ansås for særlig udsatte, skulle fra den 6. juli 1941 alle være forsynet med legitimationskort.

Som tiden gik, skærpedes modsætningsforholdet til tyskerne, og i nøje kontakt med de allierede begyndte sabotagen langsomt at gøre sin virkning, og navnlig efter den danske regerings tilbagetræden 29. august 1943 tog den et vældigt opsving. I december besøgte general Rommel på en inspektionsrejse i Jylland Holstebro, og rygtet ville lidt vel optimistisk vide, at han havde holdt generalprøve på, hvor hurtigt tyskerne kunne komme ud af Jylland. Men det var at foregribe begivenhedernes rækkefølge! Tyskerne var dog ved at blive lidt nervøse. Dette forklarer måske, at en mand den 19. januar 1944 blev dræbt af en tysk vagtpost, da han på grund af tunghørighed overhørte hans tilråb, men det ophidsede naturligvis stemningen i byen: „Man ser de nazistiske bødler bruge alt som påskud for at komme til at myrde folk. De er opdraget til mord og vold, de gør det overalt, hvor de ser en lejlighed til det. Den dag er ikke fjern, hvor de tyske krigsforbrydere skal stå til regnskab, også for de forbrydelser, som er begået her i landet...“, hed det. Engelske overflyvninger gav hyppigt anledning til luftalarm, flere maskiner blev skudt ned, tyske transporttog blev beskudt, og mange danske jernbanefolk mistede livet. 19. september arresteredes det danske politi, og rundt om i byerne, således også i Holstebro, dannedes kommunale vagtkorps til opretholdelse af ro og orden. Alligevel hørte indbrud og røverier snart til dagens orden, rationeringerne skærpedes bl.a. på elektricitet, og samtidig tiltog sabotagen i omfang og styrke, og især fandt der mange skinnesprængninger sted. 8. februar 1945 oplyser Nordisk Nyhedstjeneste således: „Natten til søndag og natten til mandag blev der foretaget et stort antal sprængninger, at samtlige forbindelser til og fra Holstebro blev blokeret, mens andre linier blev spærret af frygt for bomber..... Søndag nat skete den fuldstændige aflåsning af Holstebro, der endnu for alle strækninger vedvarer sent mandag aften...“.

For Holstebros befolkning havde det den fordel, oplyses det, at „takket være jernbanesabotagen er der nu atter rigeligt med fisk rundt ved fiskehandlerne. Tyskerne kan simpelt hen ikke få det sendt hjem!“

Mod fabrikker og værksteder, der arbejdede for tyskerne, rettede sabotørerne ofte deres opmærksomhed, og sprængninger af disse blev snart en dagligdags begivenhed. „Sabotørerne er nu ofte i Holstebro – oplyses det 14. februar – hvilket man tydeligt ser af tyskernes nervøsitet. Vagtposter er udsat på alle hovedveje og har ordre til at visitere alle mistænkelige personer og biler. – Endnu

er det ikke lykkedes tyskerne at finde sabotørerne eller sprængstof, selv ikke når de antaster mødre og undersøger barnevogne...“.

For tyskerne var de mange våbenedkastninger, der på Holstebroegnen begyndte i september 1944, også et stort problem, som det kun i få tilfælde lykkedes dem at opspore.

Men det var et hårdt og farligt job at være våbenmodtager og sabotør. Mange satte livet til eller blev arresteret af gestapo og deres danske håndlangere og underkastet tortur, inden de i heldigste fald blev sendt til Frøslev, i værste til en af de tyske koncentrationslejre, som, hvis de overlevede, mærkede mange af dem for livet.

Ikke desto mindre fortsattes jernbanesabotagen med tiltagende styrke. 28. april 1945 blev Holstebro atter „aflåst“, og denne gang så effektivt, at det varede flere døgn, inden trafikken atter kom i gang, efter at 189 skinner var blevet udskiftet. Den danske humor fornægtede sig imidlertid ikke: „For ganske nylig er frk. X blevet ringforlovet med en tysk soldat – fortælles det i april 1945. Den unge dame, der længe har stået i intim forbindelse med flere medlemmer af den tyske garnison, har altså nu truffet sit valg. Vi lykønsker på det hjerteligste og håber, de snart må blive gift, og at damen forsvinder til Tyskland med manden, når vi atter er fri, såfremt hun da ikke bliver enke. Vi skal sørge for, at hun kommer med sine landsmænd, de tyske flygtninge hjem til riget“.

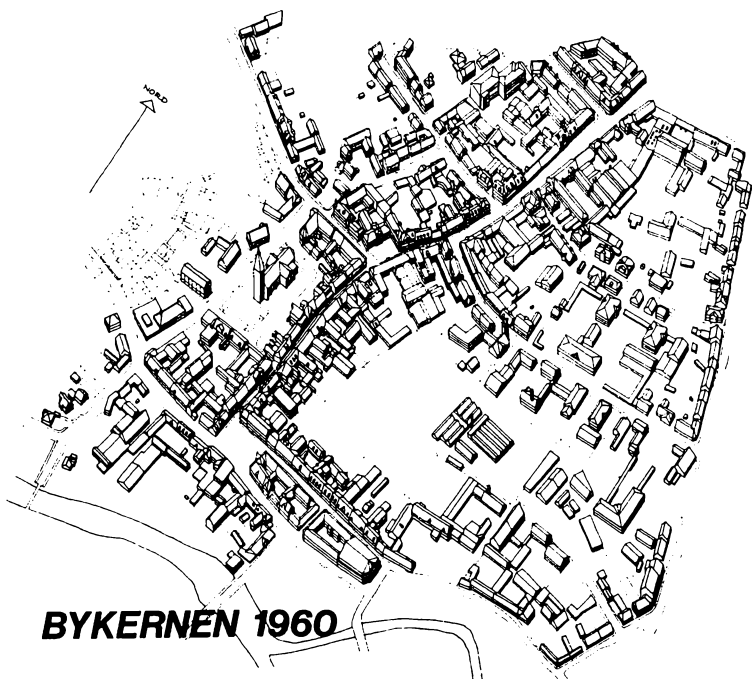
Et stort problem blev de tyske flygtninge, der i tusindvis invaderede landet i krigens sidste fase, og Holstebro kom til at bære sin del af byrden.

Men intet formåede at ødelægge glæden ved det store budskab i den danske radio fra England fredag den 4. maj 1945 kl. 20.45, „at Montgomery netop havde givet meddelelse om, at de tyske tropper i Holland, Nordvesttyskland og Danmark havde overgivet sig“, og „at kapitulationen skulle træde i kraft lørdag fra kl. 8“.

„Så oplevede Holstebro omsider freden – hedder det – der denne gang ikke blot var et rygte, men en håndgribelig realitet. Kl. 20.45 blev den officielle meddelelse herom oplæst af en meget bevæget speaker over radio London, og få minutter efter var nyheden rundkastet over hele byen. Telefonerne blev på ét nu overbelastet. I løbet af få øjeblikke var gaderne fyldt med glade mennesker, der gratulerede hinanden med nyheden. Rygtet trængte ind i biografene og gik som en løbeild op gennem rækkerne: Tyskerne har kapituleret!... Mængden brød ud i spontane bifaldråb, sang nationalsange og råbte hurra. Mange steder gik Dannebrog straks til tops...“.

Opgørets dag var inde, og da dette mellemspil var overstået, rejste spørgsmålet sig, hvorledes fremtiden efter de fem forbandede år ville komme til at forme sig såvel for vort land som for vor by?





# Jens Johansen

## Efter 1945 . Udviklingspolitik og planlægning

### *Indledning*

Holstebro kaldes i dag en anderledes by. En kendsgerning er det, at byen de sidste 10-15 år er blevet omformet til en helt anden by, end den man kendte tidligere.

Byen er i dag á jourført på alle områder. Der er skabt de nødvendige arbejdspladser til en kraftigt stigende befolkning. Der er opbygget et uddannelsesstilbud på et højt niveau, og der har udviklet sig et lokalt kulturliv. Inden for handel og underholdning har Holstebro udbygget sin position, og på boligområdet er der sket betydelige forbedringer af miljøet.

I den betragtede periode har byens tidligere største virksomhed – R. Færch A/S – i forbindelse med en fusion reduceret antallet af med-

arbejdere fra ca. 1400 til ca. 150, men mange nye virksomheder og institutioner er kommet til. Dette har givet større bredde i erhvervs-sammensætningen. Mulighederne for et varieret arbejdsmarked og større stabilitet i beskæftigelsen er forbedret. Ikke mindst mange nye institutioner har reduceret byens følsomhed over for svingninger i konjunkturerne, og byen er i dag ikke afhængig af en enkelt virksomhed eller branche.

Holstebro er blevet en attraktiv tilflytningsmulighed for mennesker med alle typer af uddannelse.

### *Udgangspunktet for udviklingspolitikken*

I Vestjylland siger man: „Du får ikke noget for ingenting.“ Udviklingen i Holstebro er heller ikke kommet af sig selv.

Som en udpræget handelsby har Holstebro altid været særdeles afhængig af sit opland, og de problemer, der har været Vestjyllands, har også været byen Holstebro's.

Fra Arilds tid har Vestjylland været stærkt afhængig af primær-erhvervene landbrug og fiskeri. Selv i perioder med høj-konjunktur har området været præget af arbejdsløshedsproblemer, og set i forhold til det generelt høje velstandsniveau i Danmark i dag, er Vestjylland stadig et økonomisk tilbagestående område.

Sådan var forholdene før og ligeledes efter krigen 1939-1945, hvor problemerne forstærkedes af efterkrigstidens strukturændringer inden for landbruget. Dette medførte en generel nedgang i beskæftigelsen med en flytning fra land til by som følge. Beskæftigelsesproblemerne forstærkedes ved, at det var svært at trække industri og andet erhvervsliv til byen.

I 1953 var Holstebro blevet garnisonsby, idet Jydske Dragonregiment flyttedes fra Randers til Holstebro. Dette gav en indsprøjtning til byens økonomiske liv. Dels gennem kasernebyggeriet og dels gennem det byggeri, der måtte igang for at skaffe boliger til regimentets faste personel. Dertil kom, at en del civile fik beskæftigelse ved kasernen, ligesom leverancer af forskellig art gav afledet beskæftigelse.

Arbejdsløsheden i Holstebro, der altid har fulgt svingningerne i landets økonomiske konjunktur, men stedse har været større end landsgennemsnittet, var dog fortsat et betydeligt problem. I slutningen af 1950'erne var arbejdsløsheden i Holstebro således dobbelt så høj som landsgennemsnittet.

Få år senere satte det økonomiske opsving for alvor ind i Vesteuropa. Den store vækst i udenrigshandelen i forbindelse med et for Danmark gunstigt bytteforhold medførte sammen med de teknologiske landvindinger, der var gjort under og efter krigen, en kraftig udvikling i industrien og handelen.

Denne udvikling gav mere end nogen anden faktor muligheder for de områder af landet, hvor arbejdsløsheden havde været virkelig tyngende.

Problemet var at udnytte denne situation, idet det var en kendsgerning, at virksomhederne fortsat foretrak at placere sig i Østdanmark. Her var den nemmeste adgang til arbejdskraft med mange forskellige faguddannelser, her var den korteste vej til kunderne, og her var de gode forbindelser til udlandet og myndighederne. Her foretrak også hovedparten af de bedst uddannede i samfundet at bosætte sig.

### *Egnsudvikling*

I mange lande har de traditionelle midler til at opnå økonomisk vækst i et økonomisk tilbagestående område været:

1. at tilbyde billige, byggemodnede arealer til erhvervsvirksomheder.
2. at give subsidier eller anden finansiel støtte til erhvervsvirksomheder, som vil etablere sig i området.
3. at gennemtvinge en lokalisering i området dels ved udflytning af statsinstitutioner og dels ved forbud mod erhvervsvirksomheders etablering i andre, mere industrialiserede områder.

Erfaringerne viser imidlertid, at dette langt fra er tilstrækkeligt til at skabe et vækstklima. Der er andre faktorer, som må være til stede for at gøre udflytningsområdet attraktivt.

I 1958 vedtoges den første egnsudviklingslov, hvorefter staten og kommunerne kunne yde støtte til virksomheder, som var villige til at placere sig i et egnsudviklingsområde, men det viste sig da også, at heller ikke dette tilbud til erhvervslivet gav den ønskede tilvækst hverken i Vestjylland eller Holstebro.

### *Den kommunale udviklingspolitik*

Arbejdskraften i et udviklingsområde vil i stort omfang bestå af ufaglærte arbejdere, men en erhvervmæssig udvikling skabes ikke alene ved et stort udbud af sådan arbejdskraft. Udviklingen kommer først i gang uden skævheder af den ene eller anden art, når der i et område er et differentieret udbud af arbejdskraft. En tilflytning eller uddannelse af faglært arbejdskraft og personer med mellem- og højere uddannelse er derfor nødvendig.

I disse menneskers overvejelser om flytning indgår lønnen selvfølgelig med stor vægt, men der er andre vigtige faktorer. Meget afgørende for at få denne type arbejdskraft til at flytte til området fra andre regioner er muligheden for at skabe en tilfredsstillende ramme om hele familiens fremtidige tilværelse.

For mange familier spiller undervisnings- og videreuddannelses- tilbud for børnene en stor rolle. Her tænkes på uddannelsesinstitutioner, der giver undervisning indtil universitetsniveau.

Det er dog ikke blot den formelle uddannelse, men også gode opvækstbetingelser i kraft af en god udnyttelse af fritiden, der er betydningsfuld. Med hensyn til fritiden gælder dette i lige så høj grad for de voksne medlemmer i familien.

Der må desuden være mulighed for at tilfredsstille behovet for deltagelse i kulturelle aktiviteter, hvorved her forstås fritidsaktiviteter og kreativ virksomhed i det hele taget. Endvidere må detailhandelen være veludviklet med et varieret udbud af varer i veludstyrede butikker, ligesom restauranter, biografer m.v. skal give mulighed for et aftenliv i byen.

En række undersøgelser i Holstebro har bekræftet, at såfremt et mellemstort bysamfund ønsker at tiltrække eller undertiden blot at fastholde en befolkning, må byen have et højt serviceniveau.

Den mellemstore by må kunne give næsten de samme rigt varierede tilbud som storbyen, ellers kan den ikke bevare eller tiltrække den befolkningsmængde, der er en forudsætning for en vis social og kulturel standard.

De forannævnte betragtninger var årsag til, at byrådet valgte en udviklingspolitik, der omfattede alle sider af samfundsudviklingen. D.v.s. at foruden de fysiske og økonomiske opgaver skulle også den sociale, den uddannelsesmæssige og den kulturelle udvikling sammen med hele fritidsområdet planlægges og realiseres, hvis man da skulle gøre lokalsamfundet tiltrækkende og sikre det de institutioner, der hører til et moderne, velfungerende samfund.

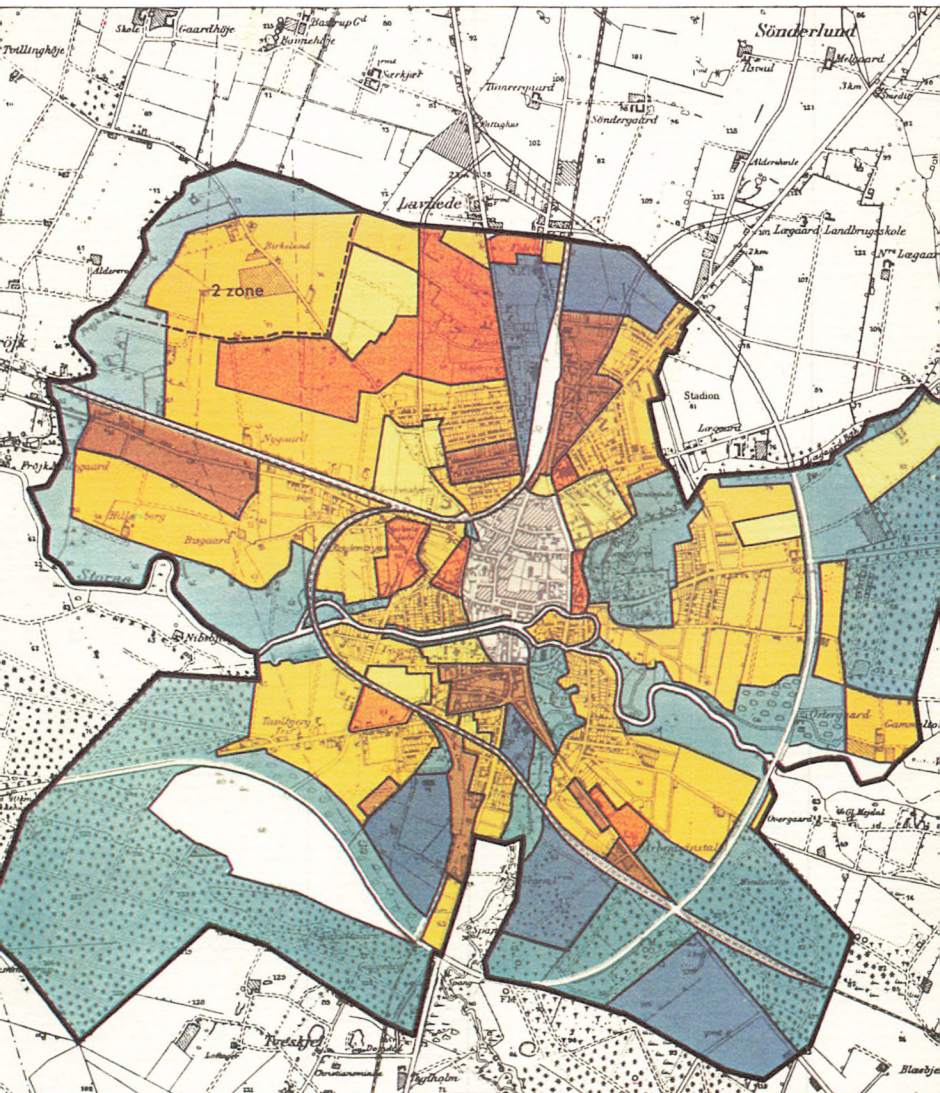
Man var klar over, at skulle dette kommunale udviklingsprogram realiseres, ville der blive tale om betydelige investeringer og driftsudgifter. På det tidspunkt Holstebro tog disse problemer op, bestod kommunalplanlægning imidlertid stort set kun af en planlægning på det fysiske område – det var noget med veje, kloaker og lignende. Den planlægning, der nu var brug for, måtte derimod omfatte alle sider af de kommunale aktiviteter.

### *Dispositionsplanen af 1962*

Det første resultat af kommunens udviklingspolitik var udarbejdelsen af dispositionsplanen, som godkendtes af byrådet i 1962. Fig. 1.

I dispositionsplanen inddeles kommunens areal i grundkredse til anvendelse til f.eks. centerformål, offentlige formål, boligbebyggelse, industrier, blandet bebyggelse etc.

Dispositionsplanen fastlægger ikke detaljer, men danner de overordnede rammer for kommunens udvikling.



1:20.000

Signaturer.

- Etageboliger.
- Lav boligbebyggelse.
- Butikker, kontorer, boliger.
- Håndværk, boliger.
- Industri.
- Offentlige bebyggelsesformål.
- Grønne områder.

Fig. 1. Dispositionsplan 1962.

En forudsætning for, at byrådet kunne realisere sin udviklingspolitik, var, at man kunne gå ind i en nøjere styring af udviklingen.

## Jordpolitik

Man erkendte tidligt i Holstebro, at en virkelig styring kun er mulig, hvis man har kontrol over udbuddet af og prisen på jord til nybyggeri.

Lovgivningen har ganske vist givet kommunerne følgende midler i hænde: Lov om by- og landzoner, byudviklingsplaner, byplaner og bygningsvedtægter. De udmærker sig alle ved at være restriktive. Ved hjælp af disse redskaber er man i stand til at klausulere arealerne til byformål, men det indebærer naturligvis ingen garanti for, at arealerne virkelig kan bebygges, når samfundet har behov for det.

Det er derfor ikke tilstrækkeligt, at en kommune blot udarbejder planerne. Den må også skaffe sig indflydelse på eller magt over

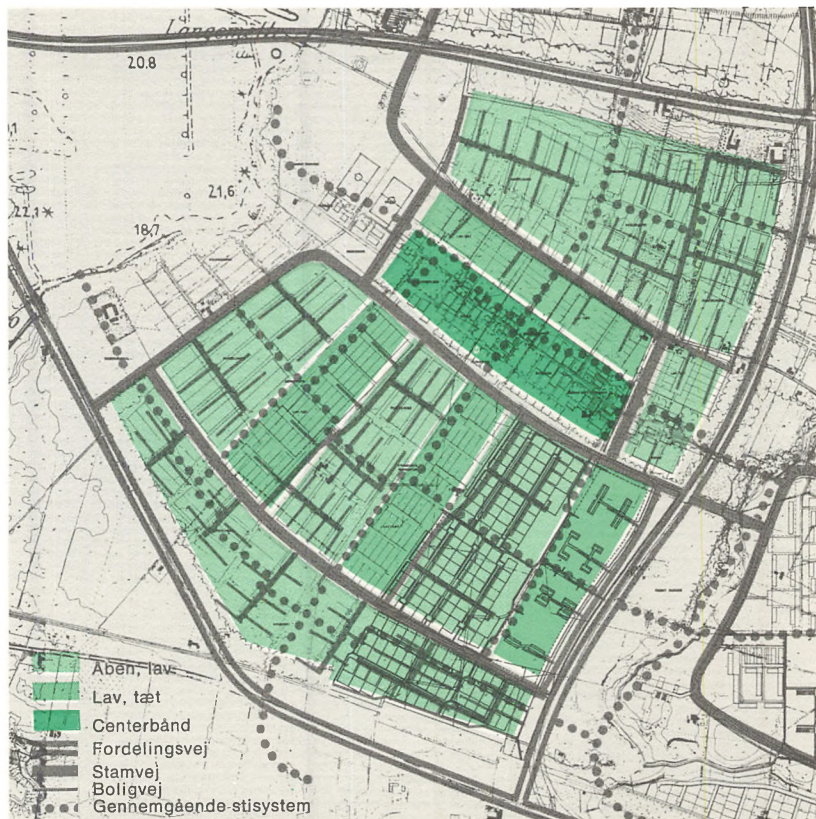


Fig. 2. Ellebæk-området. Arealanvendelse + veje og stier.

planernes fysiske og tidsmæssige udførelse. D.v.s. at der må drives en aktiv jordpolitik, som naturligvis må planlægges og koordineres med kommunens fysiske planlægning.

Det kan næsten ikke tillægges for stor betydning, at man tidligt valgte at gå denne vej.

Holstebro kommunes arealforbrug har ligget på omkring 40 ha om året. Efterhånden erhvervede man så betydelige arealer, at kommunen hele tiden ejede hovedparten af de arealer, hvorpå byudviklingen skulle finde sted i den kommende halve snes år. Denne planlægning af arealbehovet med påfølgende jordopkøb er den direkte årsag til, at man i Holstebro har kunnet bevare meget rimelige jordpriser til trods for den forholdsvis stærke udvikling, der finder sted i byen.

I samme øjeblik private, boligselskaber og kommunen optræder som jordkøbere bliver der dels en konkurrence og dels hos sælgerne

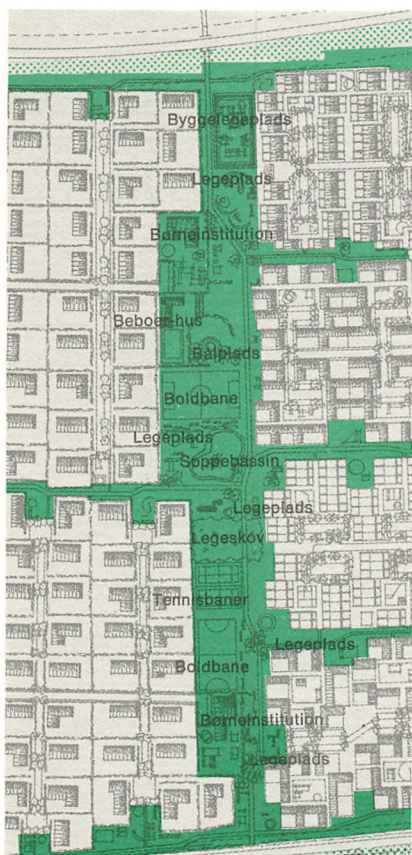


Fig. 3. Ellebæk. Fællesareal i et boligområde.

en overvurdering af behovet, som vil komme til udtryk i større priser. Sådant er forholdet i de fleste byer, og sådan var det også i Holstebro, men for år tilbage traf man aftale med boligselskaberne om, at kun kommunen skulle købe jord, og efterhånden er også de private jordkøbere faldet fra. Følgen var et øjeblikkeligt fald i jordpriserne, og den skitserede jordpolitik er grunden til, at man i Holstebro op til i dag har kunnet købe til en pris på mellem 2 og 3 kr. pr. m<sup>2</sup> for råjord, der ligger i tilknytning til de arealer, der er under udbygning. For en by af Holstebros størrelse og udvikling er det en meget lav pris.

En forudsætning for, at man kan gennemføre en sådan ordning, er naturligvis, at man altid kan tilfredsstille enhver efterspørgsel – såvel fra private som fra boligselskaber.

De lave jordpriser har også skabt mulighed for, at kommunen kan udvikle bedre boligområder med f.eks. trafikdifferentiering, stianlæg, legepladser, grønne områder og med andre faciliteter rigtigt placeret i området. Fig. 2 og 3. (Se også model-farvefoto i bogens planchedel). Alt sammen uden at grundpriserne ved videresalg bliver højere end andre steder, hvor sådanne anlæg ikke udføres.

Når kommunen ejer jorden, kan den tillige ved salg af byggeomnede grunde indkalkulere alle arter af byggermodning i prisen og undgå at stå i forskud med udgifter til f.eks. gadeanlæg og kloakker i 10-20 år. D.v.s. at kommunens investerede kapital hurtigt bliver frigjort til nye investeringer i byudviklingen. På denne måde har kommunen udviklet f.eks. hele Thorsvej-området uden anden slutinvestering end den folkeskolen kræver, og tilsvarende er planlagt for Ellebæk-området. Der vil her komme til at bo ca. 5.500 indbyggere, og den offentlige investering er kalkuleret til ca. 80 mill. kr.

Udbygningen af nye boligområder behøver altså ikke at være nogen belastning. Men nøglen til det hele er en planlægning, fulgt op af en yderst aktiv jordpolitik. Dette er grundpillen i hele kommunens udbygningspolitik.

### *Boligforhold*

Boligbestanden i Holstebro var i 1960 på 6.216 lejligheder, hvoraf omkring 30% blev bygget i perioden 1950-60.

Ca. 1/4 af disse lejligheder var enfamiliehuse, ca. 1/4 tofamiliehuse og ca. 1/2 etagehusboliger. En fordeling af lejlighedsstørrelserne viste en overvægt af 3-værelses lejligheder, som androg 40% af hele bestanden, mens 1-værelses lejlighederne havde den mindste andel med ca. 5%.

I perioden 1951-60 fordelte byggeriet sig med 62% på etageejendomme og 38% på parcelhuse, men en forskydning i retning af mere parcelhusbyggeri var påbegyndt.



Den 1. april 1974 er boligbestanden i Holstebro by på ca. 10.686 boliger, mens den for storkommunen som helhed er på ca. 13.240 boliger.

Ud fra den opfattelse, at det er en menneskeret at have en ordentlig bolig og under hensyn til boligens fundamentale betydning for familiernes trivsel, var boligproblemerne noget af det første, man tog op til løsning.

Medens etagebyggeriet hidtil havde været afhængigt af de kvoter, som tildeltes den enkelte by, gennemførtes i 1958 en lovændring, som gjorde det muligt for kommunerne alene at påtage sig garanti for lån til boligbyggeri. Holstebro kommune udnyttede straks disse bestemmelser, og resultatet blev en opblomstring af såvel det private etagebyggeri (Vestobyg og Doktorvænget) som parcelhusbyggeriet. På denne måde fik man has på bolig manglen, men opdagede samtidig, at det faktisk ikke var muligt at bygge sig ud af boligproblemet.

De økonomisk svage stillede magtede nemlig ikke at betale huslejen i det ny byggeri. For at råde bod herpå etableredes i 1964 et udvalg, som skulle sikre, at folk i økonomisk henseende blev placeret så „højt“ i det almennyttige byggeri, som de magtede. Derved blev der plads til de svage stillede i de måske lidt ældre, men alligevel helt moderne boliger, samtidig med at de uacceptable lejligheder kunne saneres, efterhånden som de blev ledige. På denne måde fjernedes den sidste rest af boligproblemet, og dette var baggrunden for, at Holstebro i 1966 som den første større kommune kunne ophæve boligrestriktionerne. Dette har bl.a. betydet, at enhver kan få den bolig, der ønskes, og samtidig har det normaliserede boligmarked medført en generelt lavere husleje end i byer af tilsvarende størrelse og udvikling, hvor boligrestriktionerne er opretholdt.

For at finde frem til boligbehovet i de kommende år lod man i 1967 foretage en boligundersøgelse, og analysen mandede ud i en prognose for boligbyggeriet frem til 1980.

Befolkningens sammensætning, den eksisterende boligmasse og dens fordeling på lejlighedsstørrelse samt den forventede sanering m.v. blev sammen med en politisk målsætning for boligstandarden i 1980 indkørt på EDB og analyseret. Det har vist sig, at prognosen slog til, hvad behov for antal boliger angår. Derimod har man ikke kunnet forudse, at de økonomiske forhold ville udvikle sig så stærkt til fordel for parcelhusboligen, at fordelingen 60%-40% på henholdsvis etageboliger og parcelhuse i løbet af 1970/71 ændredes til 20%-80%. Dette medførte en overproduktion som vel for tiden udgør et par hundrede etageboliger, idet det på grund af kontraktlige forhold ikke var muligt at stoppe allerede igangsat etagebyggeri.

Forholdet er nemlig det, at ligesom det tager et par år at forberede og igangsætte et etagebyggeri, tager det også 1-2 år at stoppe det.

Omsvinget i interessen fra etageboliger til parcelhuse medførte et efter byens størrelse enormt pres på parcelhusgrunde. Sålænge der fra statens side ikke blev lagt hindringer i vejen, lykkedes det kommunen i det store og hele at tilvejebringe det fornødne antal grunde. Salget af parcelhusgrunde kulminerede i 1972-73 med ca. 600 grunde til en værdi af ca. 30 millioner kr. (incl. al byggemodning).

### *Befolknings- og erhvervsforhold*

Da man i begyndelsen af 1960'erne lagde planerne for byens fremtidige udvikling, var der ca. 19.000 indbyggere i byen. Som led i planlægningen blev udarbejdet en befolkningsprognose, hvor det forudsattes, at tilvandringen til byen ville være af samme størrelse fremover, som den havde været i de foregående 10-15 år.

Hovedsagelig i kraft af de aktiviteter, som var resultatet af den førte udviklingspolitik, steg befolkningstallet imidlertid væsentligt mere, end man havde regnet med. I befolkningsprognosen skønnedes det, at befolkningen i Holstebro by ville være ca. 25.000 i 1980. Dette befolkningstal nåede man allerede i 1970, og idag skønner man, at indbyggertallet i selve byen i 1980 vil have passeret 30.000.

Udviklingen har ikke blot givet sig udtryk i en stærk stigning i totalbefolkningen. Også fordelingen på alder og erhverv har ændret sig i en gunstig retning for byen. Således bor der nu forholdsvis flere unge mennesker i byen. Tidligere var det netop denne aldersgruppe, der var svær at fastholde.

For befolkningsgruppen over 65 år har der sammenlignet med udviklingen i hele Ringkøbing amt været tale om et relativt fald på ca. 20%.

I 1960 var knap 50% af befolkningen i Holstebro beskæftiget i håndværk og industri, og inden for industrien var det nogle få virksomheder, som havde den overvejende del af beskæftigelsen. Det var et vigtigt element i udviklingspolitikken for byen, at man skulle søge at gøre erhvervs sammensætningen mere varieret og derved også blive mindre afhængig af enkelte, store virksomheder.

Dette mål må vel siges at være blevet opfyldt. Det er lykkedes at få en række produktions- og erhvervs virksomheder inden for forskellige brancher til at lokalisere sig i Holstebro. Samtidig er især serviceerhvervene gået stærkt frem og udgjorde i 1970 knap 50% af beskæftigelsen, mens håndværk og industri er faldet til ca. 40%.

Den kraftige befolknings- og erhvervsudvikling har betydet en omlokalisering af virksomhederne inden for byområdet.

Traditionelt var erhvervene koncentreret i bykernen, men efterhånden som pladsbehovet steg blev rammerne for snævre for en

række virksomheder. Kommunen opkøbte og byggemodnede derfor nogle større erhvervsarealer i byens udkant og medvirkede herved til at lette en udflytning af fremstillings- og engrosvirksomheder, for hvem placering i bycentret ikke mere var så afgørende.

Ved denne fremgangsmåde blev der skabt mulighed for, at de ekspanderende serviceerhverv, især inden for detailhandelen, kunne få tilfredsstillet deres stærkt stigende arealbehov i bykernen.

### *Bycenterproblematikken*

Et af de problemer, som har trængt sig på næsten alle vegne, er udviklingen af byernes gamle centre, som skal tilpasses fremtidens krav. De fleste danske byer er jo flere hundrede år gamle. Det vil bl.a. sige, at gaderne i de ældste bydele er dimensionerede i en tid, hvor hest og hestevogn var eneste transportmiddel. Selv om det var af en anden karakter end i dag, havde man dog også dengang et

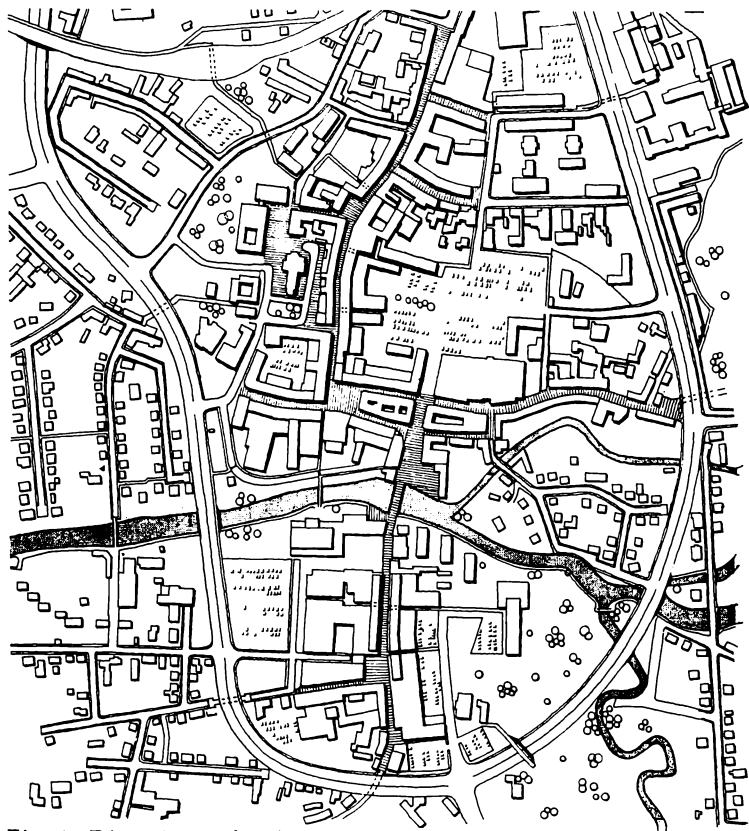


Fig. 4. Dispositionsplan for bykernen.

„parkeringsproblem“ idet mange byer havde forbud mod at „parkere“ hest og vogn på offentlig gade og vej. I stedet blev man henvist til købmandsgårdens rejsestalde og lignende steder.

Af de krav, der må stilles til et bycenter, har man i Holstebro lagt særlig vægt på følgende:

1. Trafikanterne skal let og uhindret kunne komme ind i centret.
2. Centret må have et tilstrækkeligt antal centralt placerede parkeringspladser.
3. Publikum skal i centret kunne bevæge sig ugeneret af kørende trafik.
4. Centrets virksomheder og selve centret skal have ekspansionsmuligheder.
5. Centret skal være tiltalende at færdes i, d.v.s. at det skal være rigt sammensat, og at der også her f.eks. skal være kulturelle og offentlige institutioner samt forlystelser.

Bycentret er på ca. 40 ha og vist på fig. 4.

Af cirkulationsgaden er betydelige dele af den vestre halvdel (Nørrebrogade og Sønderbrogade) nu udført, foreløbig dog kun i 2 spor, men der er udlagt arealer til 4 spor. De sidste to spor forventes at være ført igennem i løbet af de nærmest kommende år.

Det primære vejssystem er bygget op på en sådan måde, at alle indfartsvejene giver forbindelse til de trafikale tyngdepunkter i byen, og samtidig er der draget omsorg for, at hovedfærdselsårerne ikke gennemskærer områder, som danner naturlige enheder i byområdet, og hvis indre sammenhæng har en bymæssig kvalitet, f.eks. forretningsområdets strøgannelser. Da de sekundære trafikårer kun vil komme til at betjene lokaltrafik, er der for disse tale om en anden standard end hovedtrafikårerne. Det sekundære net vil i hovedsagen kunne bygges op med en passende udbygning af visse af de eksisterende veje og gader.

Trafikplanen omfatter også et system af cykelstier og gangstier, adskilt fra den kørende trafik, hvoraf hovedparten i dag allerede er etableret.

Der er i øjeblikket udført ca. 1.800 offentlige parkeringspladser i selve centret, hvilket i det store og hele svarer til behovet, således at man ikke har særlige parkeringsproblemer, ligesom man heller ikke har parkeringsrestriktioner. Målet er 3.000 offentlige og 1.000 private parkeringspladser.

Der gennemføres ikke større gadegennembrud i bykernen, idet de gamle citygader bevares, som de var, men omdannes til gågader. Denne omdannelse startede i 1963. Gågadearealet er vokset år for år og har idag en længde på ca. 1500 m. Med det formål at forbedre

bykernens miljø udføres en udsmykning og etablering af opholdsarealer med siddemuligheder, beplantning, træer, etc. i gågaderne.

Ved byfornyelse har det været et af kommunens mål at placere de offentlige investeringer således, at bl.a. erhvervsvirksomhederne støttes mest muligt. Ikke for de enkelte virksomheders skyld, men af hensyn til helheden, idet øget omsætning skaber beskæftigelse. Dette vil også medføre et forbedret grundlag for såvel ejendomsbeskatningen som den personlige beskatning, således at byfornyelsen derigennem får en indtægtsside.

Der er udarbejdet skitser for alle karreer i bycentret. Først efterhånden som der bliver behov for det, og det vil sige, når den første ejendom i en karré skal væsentligt ombygges, eller der skal finde nybyggeri sted, udarbejdes der bindende partielle byplaner for karreen. På denne måde vil centret efterhånden blive dækket af bindende planer. Kommunens primære mål med de partielle byplaner er dels at skaffe plads til den udvidelse af detailhandlens arealbehov, som er forudset i kommunens dispositionsplan, og dels at skaffe plads til bilerne.

De partielle byplaner udarbejdes i reglen i et samarbejde med grundejerne og de forretningsdrivende, således at der i videst muligt omfang tages hensyn til disses behov og interesser, men naturligvis koordineret med de kommunale behov og krav.

Generelt kan det siges, at bycentret i Holstebro og ikke mindst gågaderne er blevet et populært sted, hvor man ikke alene kommer for at købe ind, men også for at se og for at blive set.

Hvordan er dette nu gennemført?

De investeringer, en kommune foretager i gader og parkeringsanlæg i et bycenter, har en kolossalt værdiforøgende virkning.

Som et eksempel kan der peges på Enghaven i Holstebro. For en halv snes år siden eksproprierede kommunen her arealer til ca. 500 parkeringspladser, og prisen var dengang omkring 26 kr. pr. m<sup>2</sup>. I dag ligger værdien på randarealerne omkring parkeringspladsen sandsynligvis på omkring 1.000 kr. pr. m<sup>2</sup>. Denne værdiforøgelse tilfalder jo i reglen grundejerne, men i Holstebro har man anset det for naturligt at søge at inddrage en del af den værdiforøgende virkning af kommunens egne investeringer i kommunekassen.

Kommunen opkøber især de ejendomme, som er beliggende på strategisk vigtige punkter, eller som må forventes at blive berørt af den værdiforøgende virkning af en kommunal investering i nærheden. Ved videresalg opnås der ikke ubetydelige fortjenester. Endvidere sikres der plads for nye større virksomheder i centret og naturligvis også plads for bestående virksomheders ekspansion. Samtidig opnås at de eksisterende centervirksomheder ikke erhverver et monopol.

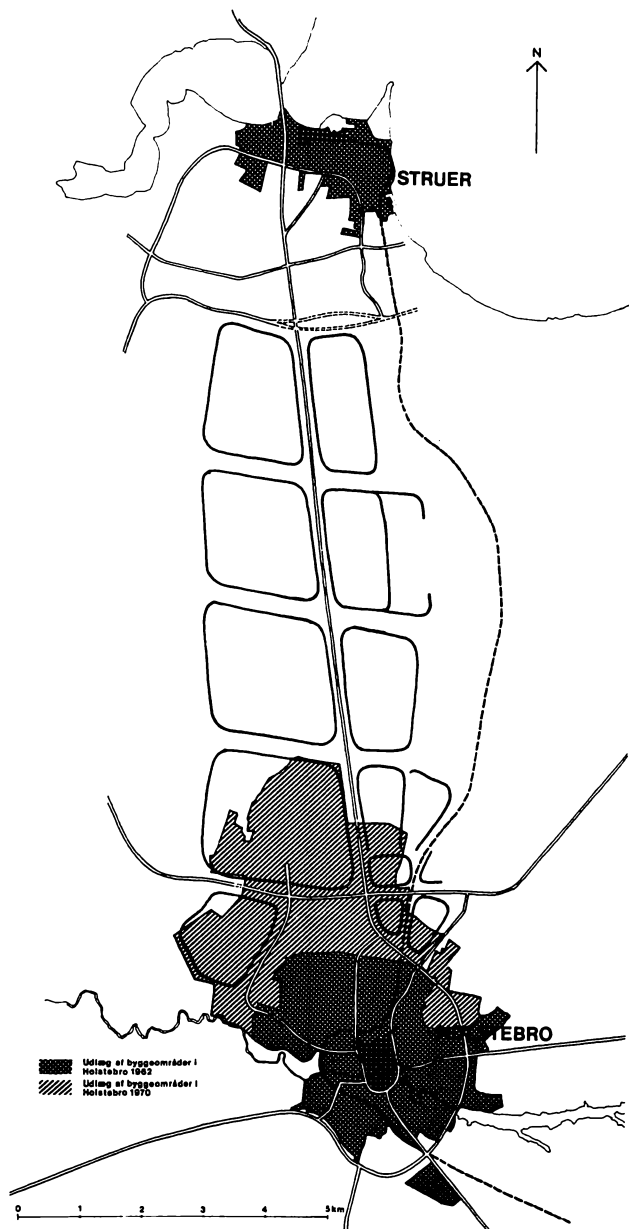


Fig. 5. Byudviklingen i Holstebro.

Det er overordentlig store beløb, en kommune kan tjene ved en sådan aktiv politik i bycentret. Holstebro kommune regnede oprindeligt med at pumpe omkring 60 mill. kr. (i 1962-priser) ind i fornyelsen af bycentret, og efter fradrag af refusioner og statstilskud blev kommunens nettoudgift opgjort til omkring 15 mill. kr. (i 1962-priser). Hele dette beløb påregnedes at kunne betales gennem en sådan inddragelse af den værdiførogende virkning af kommunens egne investeringer i bycentret.

Denne handelspolitik indtager en meget fremtrædende plads blandt de virkemidler, man har benyttet til at fremme byfornyelsen med, og det er en del af forklaringen på, at der i de senere år er løst så forholdsvist meget i Holstebro. Men en af forudsætningerne er dog, at de kommunale investeringer trækker private investeringer efter sig.

### *Kommunesammenlægninger*

Med sine kun 1219 ha var Holstebro oprindeligt en arealmæssigt lille kommune og havde næsten nået sine udbygningsgrænser, da Måbjerg kommune i 1966 blev sammenlagt med Holstebro. Derved blev kommunens samlede areal næsten tredoblet, og kommunens akutte arealproblemer var løst.

Forinden denne kommunesammenlægning havde Holstebro kommune påbegyndt bebyggelse i nordlig retning af det såkaldte Døesvej-område, der i dispositionsplanen af 1962 var udlagt som boligområde. Ved kommunesammenlægningen åbnedes der mulighed for, at udviklingen af byen kunne fortsætte mod nord. Byrådet valgte denne løsning, og valget var ikke vanskeligt. Først og fremmest fordi den tilgæede Maabjerg kommunes arealer i det væsentligste var beliggende nord for den gamle Holstebro kommune, men også fordi en række andre faktorer talte for denne udbygning og imod en udbygning i andre retninger. Eksempelvis kan nævnes, at Ringvejen danner en naturlig afgrænsning af byområdet i sydlig og østlig retning. Medvirkende til denne afgrænsning er også de store plantager, der kanter Ringvejen, samt kasernen med øvelsesområdet mod syd. Områderne mod syd er endvidere vandindvindingsområde for Holstebro Vandværk. En udbygning af byen i østlig eller sydlig retning måtte derfor blive meget adskilt fra det eksisterende byområde, med alle de problemer, dette ville indebære af økonomisk og trafikalt art.

For fortsat udbygning mod nord talte, at den kunne foregå i direkte fortsættelse af udbygningen i Døesvej-området. Dette indebærer bl.a. den fordel, at der under en etapevis udbygning kunne trækkes på bestående faciliteter som f.eks. skoler, institutioner for børn og unge, indkøbscentre m.v., uden at afstandene blev uacceptabelt lange.

Opbygningen af et regionalt center var tillige allerede påbegyndt i den nordlige bydel ved placeringen her af bl.a. gymnasium, handelsskole og teknisk skole.

Også kloakeringshensyn talte for nordlig udbygning, idet terrænforholdene betinger, at der kan opnås et naturligt fald fra områderne nord for Døesvej ned mod rensningsanlægget ved Storåen.

Endelig kan der peges på, at eksisterende og planlagte veje naturligt ville knytte nye områder til det gamle bycenter og i det hele taget give de nordlige områder en trafikbetjening, som det ikke uden meget store omkostninger ville være muligt at give nye byområder, opbygget andetsteds.

Hvor langt byudviklingen skal føres mod nord, er der ikke taget stilling til, men foretagne beregninger viste, at byerne Holstebro og Struer ville være vokset sammen omkring år 2000, hvis begge byer fortsatte udbygningen i de nu valgte retninger – henholdsvis nord og syd. Tidspunktet for sammenvoksningen vil dog naturligvis stærkt afhænge af bl.a. den bredde, udbygningen foretages i. Fig. 5.

Denne mulige fysiske sammensmeltning af de to byer var en af årsagerne til, at kommunalbestyrelserne forud for kommunesammenlægningerne i 1970 drøftede en eventuel senere sammenlægning af de to nye storkommuner. Der opnåedes tilslutning til, at de to kommuner skulle indgå et økonomisk fællesskab ved en sammenlægning med virkning senest fra 1. april 1982, og der blev også senere rettet henvendelse til indenrigsministeren herom. Nogen endegyldig beslutning blev dog ikke truffet, og spørgsmålet må således siges at stå åbent.

Ved kommunesammenlægningen i 1970, fig. 6, blev følgende sognekommuner sammenlagt med Holstebro købstad: Naur-Sir, Mejr-

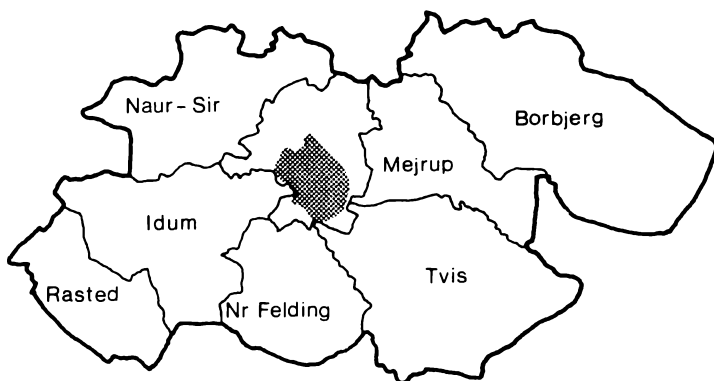


Fig. 6. Holstebro storkommune 1970.



rup, Borbjerg, Tvis, Nr. Felding, Idum og Råsted (excl. en mindre del, som blev sammenlagt med Ulfborg-Vemb kommune).

Kommunens indbyggerantal forhøjedes derved fra 23.965 til 32.743 og kommunens areal fra 3.117 ha til 35.274 ha.

Byrådet har planlagt en politik, som gør hovedbyen til centrum for erhverv, uddannelse og service, men som på den anden side ikke, som det ellers ofte er sædvane, søger at koncentrere boligerne til hovedbyen. Man kan på denne måde betragte byen og oplandet som et system, hvor oplandet må defineres som forstadsområder med en meget lav udnyttelse.

Straks efter kommunesammenlægningen tog man fat på planlægningen i de tidligere sognekommuner.

Resultatet forelå i juni 1971 i form af en meget omfattende rapport „Holstebro Storkommune“. Efter grundige forhandlinger bl.a. med befolkningen i de berørte områder vedtoges de i rapporten indeholdte forslag til dispositionsplaner med enkelte ændringer af Holstebro byråd i 1973. Fig. 7.

### *De mindre bysamfund*

Forud for sammenlægningen var udviklingen i nogen grad gået de små landsbyer imod. De affolkedes eller blev domineret af ældre mennesker, fordi de unge var rejst væk.

Der var i Holstebro lige fra starten enighed om, at de små samfund ofte indeholder så mange værdier i miljømæssig henseende, at de bør bevares. På den anden side ville det ikke være muligt at udbygge enhver klynge huse.

Resultatet blev, at man i første omgang satte skolens kapacitet som grænse for udbygningen, men samtidig sattes den mindste tidssvarende skoleenhed, nemlig en årgangsdelt 7. klasset skole, som minimum. Derved får man et lokalsamfund af en sådan størrelse, at skolevejen bliver kort, at der kan opretholdes et vist serviceniveau, og at der også kan skabes grundlag for f.eks. sociale institutioner for børnene.

Hvis dette lille landsbysamfund så skal vokse ud over skolens kapacitet, er det vigtigt, at udbygningen hurtigst muligt fylder endnu et helt skolespor, da meget lave klassekvotienter er overordentligt kostbare. En sådan vækst på 1 skolespor svarer til ca. 360 familier, og det vil altså sige, at byrådet må have så megen magt over planlægningen og udviklingen, at det selv bestemmer, når denne vækst skal begynde, og hvornår den skal afsluttes.

Alt for ofte glemmes det tilsyneladende, at der til tilsagnet om opretholdelse af de små skoler må høre et krav om rimelige klassekvotienter. D.v.s. at kommunen gennem sin planlægning må sikre en passende udvikling i de områder, hvor skolen ønskes opretholdt.

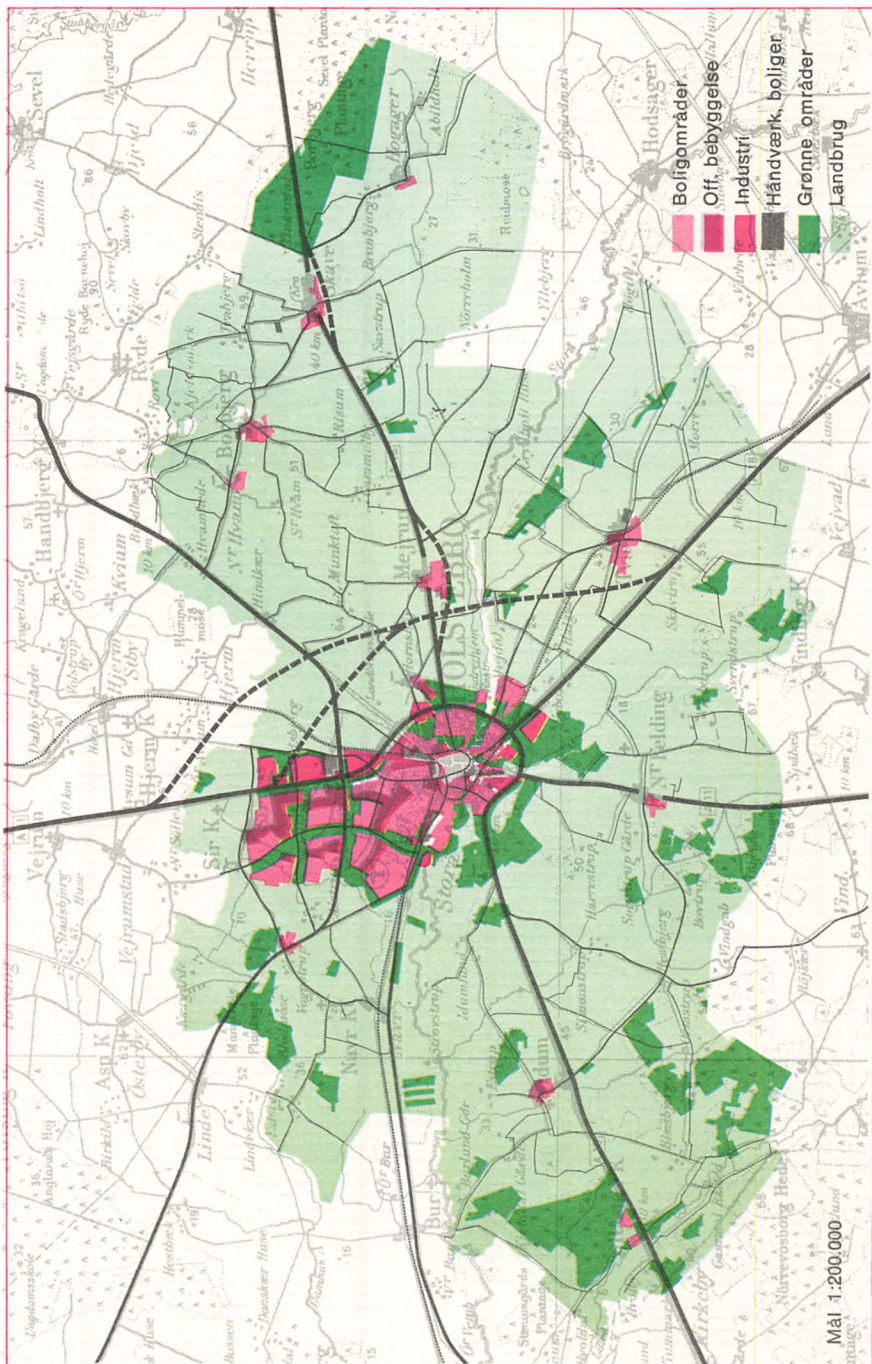


Fig. 7. Dispositionsplan for Holstebro kommune.

På denne måde er det lykkedes at opretholde 9 af de oprindelig 10 skoler i sognekommunerne. Samtidig har man opnået, at befolkningen har fået reel frihed i valget af bosætningssted – enten man ønsker etagehusområde, område for parcelhuse eller tæt-lav bebyggelse i byen, eller den spredte bebyggelse i landsbyerne.

Den omtalte aktive jordpolitik er også anvendt i de tidligere sognekommuner, idet man stort set overalt har opkøbt de fornødne arealer og nu er igang med byggemodning og salg.

Den foretagne planlægning forudsætter, at 15-20% af udbygningen i Holstebro kommune i de kommende år vil finde sted i landsbyerne.

Tilbage står forskellige problemer for befolkningen i de rene landdistrikter og de helt små bebyggelser, nemlig serviceniveauet og den kollektive trafik.

En enkelt servicefunktion, nemlig biblioteksbetjeningen, er dog allerede løst fra efteråret 1971 ved indsættelse af en bogbus. I rapporten „Holstebro Storkommune“ peges på etablering af „serviceenheder“ og evt. anvendelse af skolebusser til kollektiv trafik.

De synspunkter, der er fremsat i rapporten er følgende:

Når den lokale butik nedlægges, vil der ske et meget kraftigt fald i serviceniveauet for beboerne i området. Der er ganske vist en stor biltæthed i landdistrikterne, men der er alligevel ca. 25% af husstandene, som ikke har bil, og som derfor i meget høj grad vil få besværliggjort deres indkøb af dagligvarer. Heraf er der mange, som heller ikke vil kunne anskaffe sig en bil på grund af alder, indkomst eller fysisk handicap.

Der har været arbejdet med mulighederne for at kombinere udbuddet af en række serviceydelser og derved skabe en lokal serviceenhed i landdistrikter og mindre bebyggelser, hvor man ellers må se i øjnene, at den lokale dagligvarebutik før eller senere ville blive nedlagt. Som en løsning kunne man tænke sig at lade en sådan serviceenhed bygge op omkring en eksisterende detailhandelsvirksomhed; idet en detailhandler i sådanne områder ofte vil have en uudnyttet kapacitet dels i sin egen tid og dels i sine butikslokaler og andre lokaler.

### *Sociale forhold*

Indenfor den sociale og sundhedsmæssige sektor er der også foretaget en omfattende planlægning. Den forventede udvikling og de forventede behov er søgt beregnet gennem et omfattende prognosearbejde. Den vigtigste prognose, den prognose der danner grundlaget for stort set alt andet, er befolkningsprognosen. D.v.s. en fremskrivning af befolkningstal på alder, køn og civilstand.

På grundlag af den aldersfordelte befolkningsprognose kan man foretage beregningerne over de investeringskrav, man vil møde på et givet tidspunkt. Men først må man naturligvis opstille en politisk målsætning for, hvilket serviceniveau man vil have.

Som et forenklet eksempel kan nævnes, at ifølge den seneste reviderede prognose vil der i 1980 være ca. 3.000 børn i alderen 3-6 år. Beslutter man sig til, at en trediedel af disse børn skal tilbydes plads i en børnehave, vil det være nødvendigt med ca. 1.000 børnehavpladser.

Sammenholdes sådanne målsætninger med skatteydernes forventede antal af skatteevne, vil det kunne vurderes, hvilke investeringskrav, der kan imødekommes.

Et udgangspunkt kan være behovet. Som et eksempel herpå kan nævnes spørgsmålet om plejehjemspladser. I 1967 indgik byrådet aftale med Socialforskningsinstituttet i København om at foretage en undersøgelse af omsorgsbehovet for ældre. Byen havde dengang kun et ældre alderdomshjem med ca. 120 pladser, og man ønskede også gerne at føre denne sektor á jour.

Resultatet af undersøgelsen forelå i 1968 som „Studie nr. 12, København 1968“ og viste et væsentligt større institutionsbehov end hidtil antaget. Undersøgelsen viste samtidig, at behovet omfattede egentlige plejehjem, medens det man tidligere kendte som alderdomshjem – d.v.s. hjem for mere eller mindre raske ældre – måtte forsvinde, fordi en stor del af dette klientel bedre kunne hjælpes med forskellige former for omsorg i hjemmene – bl.a. på grund af boligstandarden i byen.

Den politiske konsekvens af denne undersøgelse blev en planlægning af et betydeligt antal nye plejehjemspladser, ialt ca. 280, hvoraf ca. 160 er færdigopførte, medens ca. 120 er under opførelse.

Ved kommunesammenlægningen er yderligere tilkommet Tvis Plejehjem, som er udvidet til 34 pladser samt alderdomshjemmet i Borbjerg med 22 pladser.

Ifølge Socialforskningsinstituttets seneste beregning skal der regnes med plejehjemspladser til ca. 12% af medborgerne over 67 år, d.v.s. for Holstebro mellem 390 og 400 plejehjemspladser. Sektoren er således á jourført efter nutidige krav og er et eksempel på, hvorledes planlægningsresultaterne omsættes i praktisk politik.

På tilsvarende måde er behovet for vuggestuepladser og børnehaver behandlet. Af vuggestuepladser har man i dag 64. Derudover er der projekteret en vuggestue med 32 pladser (Nørrelandskirken).

Da spørgsmålet om børnehaver blev taget op først i tresserne, havde byen een børnehave med 70 pladser. I dag er der 8 børnehaver med 400 pladser. Dertil kommer ca. 410 dagplejepladser, hvoraf en

del dog er belagt med børn i vuggestuealderen. Derudover disponeres der over 3 fritidshjem og 3 ungdomsklubber.

Endelig kan nævnes „Malehuset“ ved Kunstmuseet, der fungerer som en åben institution med plads til ca. 25 børn, hvor børn frit kan komme og arbejde med farver, ler og meget andet.

### *Undervisning og uddannelse*

Når unge forlader en egn for at få en videregående uddannelse, vender de sjældent tilbage igen. På uddannelsesstedet stifter de kontakt med ligestillede, måske gifter de sig, og på uddannelsesstedet findes også de bedste muligheder for beskæftigelse og videreuddannelse.

På denne måde har Vestjylland gennem generationer mistet utallige dygtige unge, som savnedes i erhvervslivet.

Af grunde, som tidligere er omtalt, var det samtidig svært at trække andre unge til det vestjydske erhvervsliv.

For Holstebros vedkommende var f.eks. savnet af et tilstrækkeligt antal medarbejdere med højere uddannelse udtalt inden for forskellige fagområder.

På denne baggrund var det naturligt at tage uddannelsesspørgsmålet op – der måtte skaffes så mange uddannelsesinstitutioner som muligt. Efter flere års ihærdigt arbejde forelå det første resultat: Holstebro Gymnasium, som trods modstand fra forskellig side kunne påbegynde sin virksomhed under midlertidige forhold på Nørrelandsskolen i 1963. Gymnasiet har i dag 570 elever fordelt med 420 i 20 gymnasieklasser og 150 elever i 6 H.F.-klasser i en ny moderne skolebygning på Døesvej. Senere er fulgt: Børnehaveseminariet, skolen for ergo- og fysioterapi, økonomaskole, sygeplejeskole, specialarbejderskole.

Under en ny struktur er opbygget en teknisk skole omfattende bager-, slagter-, tømrer-, auto-, maler- og frisørskole. Til denne skole er knyttet en kostskole beregnet for 150 lærlinge.

En ny handelsskole er netop taget i brug. Her undervises i alle handelsfag op til HD-niveau.

Foreløbigt sidste skud på denne stamme er Institut for Købmands-Uddannelse, hvor købmænd og deres medarbejdere fra hele landet tilbydes dygtiggørelse gennem forskellige kurser.

For fuldstændighedens skyld skal her blot nævnes, at folkeskolen i den betragtede periode er blevet á jourført blandt andet gennem opførelse af 3 helt nye skoler: Nørrelandsskolen, Sct. Jørgens skole og Birkelundskolen.

Det stigende antal unge, som de nye uddannelsesinstitutioner bragte til byen, betød, at kommunen måtte tage unges boligforhold op til en vurdering. Resultatet blev det moderne ungdomskollegium ved Struervej, indeholdende godt 200 værelser.

## *Kultur- og fritidsaktiviteter*

Da Holstebro startede sin aktive kulturpolitik, stod det sløjt til i byen på det kulturelle område. Byen havde ingen teatersal eller koncertsal, og kun få foreninger eller organisationer, der havde til formål at fremføre disse kunstarter. Bortset fra hvad der fandtes i privateje, havde byen heller ingen billedkunst eller skulpturer af betydning.

Kulturpolitikken startede med opførelsen af Holstebro-Hallen. Den kostede ca. 8 mill. kr. og blev taget i brug i januar 1966.

Holstebro-Hallen er blevet et overordentligt stærkt benyttet fritids- og kulturcenter, som man slet ikke kan undvære i dag. Eksempelvis kan nævnes, at der i hallen i 1973 til kulturelle arrangementer er solgt ca. 55.000 billetter.

I oktober 1965 besluttede byrådet at etablere et kunstmuseum. Til dette brug købte man den gamle smukke patricierejendom, som tilhørte tobaksdynastiet Færch. Til ejendommen, der ligger helt ind til bycentret, hører en park på ca. 5 ha, hvoraf en del dog senere skal anvendes til et vejanlæg. Den 5. maj 1967 indviedes museet.

Museet er opbygget noget anderledes end de fleste danske provinsmuseer. Man samler ikke på en lang række kunstnere, som enten er meget dyre eller som andre museer allerede har koncentreret sig om. Man går i stedet ind for nogle få, som man mener er lige så gode kunstnere som de dyreste, men som det endnu for overkommelige beløb er muligt at etablere en repræsentativ samling af.

Holstebro Kunstmuseum har foreløbig især følgende kunstnere repræsenteret: Henry Heerup, Ejler Bille, Albert Mertz, Lauritz Hartz, Erik Thommesen og Astrid Noack.

Derudover har man en afdeling for udenlandsk grafik, hvor det er Picasso, Matisse og Chagall, der ses.

Afdelingen med afrikanske skulpturer, som er stillet til rådighed på ubestemt tid af billedhuggeren Holm Olsen, er af verdensformat. Det samme er tilfældet med de netop erhvervede ca. 100 original-litografier af Alberto Giacometti.

Ligeledes i 1965 indgik kommunen aftale med Statens Kunstfond om, at fonden og kommunen i en 3-årig periode i forening skulle anskaffe kunst til udsmykning af byen og de offentlige bygninger til et beløb af indtil 1 mill. kr.

Derudover har kommunen for egen regning, men med tilskud fra Ny Carlsbergfonden, købt den verdensberømte kunstner Alberto Giacomettis skulptur „Kvinde på Kærre“ til en pris af 210.000 kr. Af folkeviddet blev skulpturen hurtigt omdøbt til „Maren o æ vogn“.

Et indledt samarbejde mellem maleren Jens Nielsen og ledelsen af Nørrelandskirken resulterede i, at maleren i 1969 skænkede Hol-

stebro kommune 50 af sine oliemalerier og 100 akvareller. Denne gave er senere udvidet meget betydeligt. Til gengæld opførte Holstebro kommune i 1970/71 et museum, hvori Jens Niensens værker fremvises. Til museet hører der en æresbolig for maleren, og i 1973/74 er museet udvidet med et atelier.

I løbet af sommeren 1966 flyttede Odin-Teatret fra Oslo til Holstebro til lokaler, som er stillet til rådighed af Holstebro kommune. Odin-Teatret er som bekendt ikke et teater i gængs forstand, men et teaterlaboratorium, hvor der drives forskning. Resultatet af forskningen vises så ved teaterforestillinger i Holstebro og over det meste af Europa. Derudover afholder Odin-Teatret et par gange om året seminarer, hvori som regel deltager nogle af de kendteste teaternavne både i og uden for Europa.

I 1967 ansatte Holstebro som den første by i Danmark en stads-komponist. Stadskomponistens opgave er at være konsulent for skolernes sang- og musiklærere og eventuelt selv arbejde med elevhold.

Han skal fremstille musik til særlige lejligheder, f.eks. skolernes fester, således at eleverne kan indøve og fremføre musikken. Yderligere skulle han opbygge et studie for elektronisk musik. Endelig fik komponisten til opgave at starte en musikhøjskole og en musikforening.

Musikskolen startede i 1967 og har nu mere end 1300 elever og 28 filialer i den nordvestlige del af Ringkøbing amt. De yngste af eleverne går i musikalsk legestue, og de ældste elever er folkepensionister, som har fået lyst til at lære at spille, og som måske ikke tidligere har haft mulighed for at få undervisning. For at sikre eleverne instrumenter – og hvad der ikke er mindst vigtigt, instrumenter af tilstrækkelig kvalitet – tilbyder musikskolen at indkøbe instrumenter, som eleverne så kan overtage på en afdragsordning.

Også den ønskede musikforening – Nordvestjysk Musikkreds – blev startet, og kredsen har vist sig særdeles livskraftig.

Holstebro-Hallen har givet anledning til dannelse af en teaterforening – publikumsorganisation – med ca. 2.500 medlemmer fra Holstebro og omegn. Det er provinsens største teaterforening, og antallet af medlemmer lader forstå, at helt nye befolkningskredse har fået andel i teateroplevelser.

Der er også opstået et meget aktivt amatør-teater, en såkaldt eksperimentalscene, ligesom der arbejdes med børneteater og dukketeater. Senest er et professionelt børneteater – Holstebro Børneteater – etableret.

Til vurdering af aktiviteten på hele teaterområdet i byen kan det oplyses, at der i 1973 præsenteredes ca. 80 forskellige forestillinger inden for teater, koncert og varieté.

Nævnes bør vel også, at kommunen på forskellig vis har understøt-

tet byens kunst- og kulturtraditioner: Amatørsymfoniorkestret, kirkekoncerterne, kunstforeningen, sangkorene, det kulturhistoriske museum m.fl., således at disse har fået forbedrede arbejdsvilkår.

I 1971 etablerede Dansk Folkemindesamling en videnskabelig station i Holstebro. Den fik til huse i Hogager gamle skole og er nu stærkt optaget af at indsamle og arkivere folkemusik og -sange. Samtidig hermed udføres der fra dette folkemusikhus et betydeligt arbejde for at udbrede kendskabet til folkemusikken.

Det foreløbigt sidste skud på den kulturelle stamme er Holstebro Højskole, som startede sin virksomhed i 1973. Hovedvægten i undervisningen lægges her på de musiske fag.

Men hvorledes er denne trods alt noget massive kulturelle bølge så blevet modtaget af befolkningen?

Naturligvis meget forskelligt. Dog var stemningen allerede fra starten overvejende positiv, og vel positiv ud fra to hovedsynspunkter. Det ene: nyttesynspunktet – det kan betale sig. Det andet: kunsten har en mission.

Der blev skabt en debat, som til tider har været hed, og som gik og går på tværs af alle bestående skillelinier. Denne debat/diskussion er aldrig gået helt i stå, og det ville næppe være godt, om kritikken forstummede og blev efterfulgt af ligegyldighed.

Men debatten har ændret sig. Medens det tidligere var byrådets medlemmer, der måtte forsvare den kulturelle linie, finder debatten nu ofte sted mellem enkeltpersoner eller befolkningsgrupper, som er henholdsvis for eller imod kommunens indsats.

Selvfølgelig tror ingen, at en kommune eller staten kan skabe kultur. Man kan give tilbud og skabe nogle rammer for den kulturelle aktivitet, og det kan i en given situation være afgørende, men det er befolkningen – menneskene – der må udfylde rammerne. Fine institutioner og lignende gør det ikke. Befolkningen må arbejde aktivt med, for at det trivselsmiljø, der er målet, kan skabes. Det er afgørende, at tilbudene når ud til alle befolkningskredse, således at det ikke fortsat kun er en lille del af befolkningen, der med et fint ord er „kulturbærende“.

At befolkningen i høj grad har taget imod kommunens kulturelle tilbud er givet, og selv om mange oplever kulturen som tilskuere, er der dog overordentlig mange, der er blevet aktivt engageret, og netop det har været en væsentlig del af målet.

Det samfund, som man søger at opbygge, det nye miljø, man vil skabe, må indeholde alle de varierede tilbud, som er nødvendige for, at den enkelte borger får mulighed for at udfolde sig eller som det for tiden udtrykkes – for at realisere sig selv.

Her kommer forskellige fritidsinteresser ind i billedet, og det er for så vidt lige vigtigt, om det er uniformerede korps, idrætsfore-



ninger eller andre. Holstebro kommune har derfor også stort set ligestillet disse.

Der ydes driftstilskud til de uniformerede korps, idrætsforeninger og andre.

Derudover arbejder man med et såkaldt „krone til krone“ princip, som består i, at kommunen lægger lige så mange kroner til, som en forening selv kan skaffe til opførelse af klubhuse og anskaffelse af inventar, rekvisitter og lignende.

### *Økonomisk planlægning*

Når kommunen går ind i en totalplanlægning, vil der fremkomme et væld af planer for de kommende år, og det er alt sammen planer, som forudsætter kommunale beslutninger og kolossale investeringer.

Skal disse planer blive til mere end ønsketænkning, må de mange ønsker prioriteres og indgå i en samlet planlægning, som kan skaffe kommunalbestyrelsen det nødvendige overblik. Dertil er en langsigtet økonomisk planlægning en absolut nødvendighed.

I Holstebro har man taget konsekvensen af økonomiens overordnede betydning, og ved en ændring pr. 1. april 1966 af styrelsesvedtægten henlagde man al kommunal planlægning under økonomiudvalget. Da denne beslutning blev truffet, var der tale om en nydannelse herhjemme. Ved at placere planlægningen under økonomiudvalget er det understreget, at al planlægning, der ikke er afpasset efter kommunens økonomiske formåen, er urealistisk. Selv om dette lyder som en selvfølgelighed, sker det alligevel ofte, at det ikke respekteres.

Det må være en selvfølge, at man samtidig med beslutningen om at udføre en opgave – nu eller senere – tager stilling til, hvor pengene skal komme fra. Skal det være ved lån, og hvilken virkning får så renter og afdrag på skatteudskrivningen? Skal udgifterne afholdes af kommunens fonds, eller skal den finansieres ved henlæggelser over nogle driftsår, d.v.s. over skatteudskrivningen? Hvor meget skal der så henlægges de enkelte år, og hvornår er det økonomiske grundlag for opgavens løsning skabt? På denne måde kommer alle kort samtidig på bordet, når afgørelsen skal træffes.

Dette, at man samtidig får præsenteret ønsket og den økonomiske virkning, giver også den politiske beslutning et andet indhold, idet man på samme tid beslutter sig til mål og midler.

For at skabe det nævnte overblik og for at gøre en prioritering mulig er en investeringsplan omfattende en årrække nødvendig. Investeringsplanen fremkommer ved, at man år for år sammenstiller de behov, ønsker eller krav, som udspringer af den foretagne planlægning på de enkelte områder.

Investeringsplanerne i Holstebro omfatter en periode på 10 år.

Man kan naturligvis ikke i en 10-årig investeringsplan nøje tidsfæste udførelsen af de enkelte anlæg. En sådan plan betragtes derfor nærmest som en perspektivplan og suppleres med 3-årige anlægsbudgetter, der konkret giver udtryk for, hvad der forventes at komme til udførelse i den betragtede periode.

For på kortere sigt at kunne vurdere den økonomiske virkning af investeringerne har man i Holstebro i en årrække anvendt 3-årige driftsbudgetter, som udarbejdes lige så detaljeret som budgettet for det aktuelle regnskabsår.

For alle flerårige planer er der tale om såkaldte rullende planer. D.v.s. at der hvert år føjes et nyt år til, samtidig med at det ældste år udgår. Og det gælder her, som altid, at planlægningen ikke er en éngangsforestilling, men at det planlagte hele tiden må justeres efter de kendsgerninger, som den fremadskridende udvikling afdækker.

Ved hjælp af den nævnte stramme planlægning og prioritering er økonomien holdt inden for de ønskede rammer, og kommunen har kunnet bevare et beskatningsniveau blandt den bedste trediedel af landets kommuner.

Dette endda til trods for, at 20-25% af den personlige skatteudskrivning anvendes til konsolidering eller henlæggelse til kommende opgaver. Et af de praktiske resultater af planlægningen i Holstebro kommune er, at man er blevet selvfinansierende og helt har frigjort sig fra lånemarkedet.

### *Den fremtidige udviklingspolitik*

Skal man på nuværende tidspunkt gøre resultaterne op af de sidste 12-14 års indsats på det kommunale område, må man konkludere, at de antagelser, der er lagt til grund for udviklingspolitikken stort set har vist sig at være rigtige. Den førte politik har været realistisk, og gennemførelsen er indtil nu forløbet planmæssigt.

Den foregående periode har været karakteriseret af en rivende vækst, hvor en række grundlæggende problemer er blevet løst, men det må erkendes, at væksten på enkelte punkter ikke automatisk har medført en øget kvalitet.

De kommende års udviklingspolitik bør derfor formentlig sigte på en langsigtet løsning af tre af 70'ernes grundproblemer:

1. Gennemførelse af en byforbedring, hermed menes en kvalitets-hævning af byens forskellige områder.
2. Igennem arbejde med former for nærdemokrati og kommunikation at få videreudviklet beboernes interesse og medansvar for kommunens aktiviteter.
3. Holstebro kommunes interesse i og forpligtelse til at medgå i den

vestjyske regions udviklingspolitik. I kraft af størrelse og mange tilbud har kommunen de bedste muligheder for, i samarbejde med andre, at støtte og supplere hele den vestjyske regions videre udvikling.

Ved at skifte hovedretning fra en hastig byudviklingspolitik til noget langsommere byforbedringspolitik vil det – efter at en række grundlæggende problemer er løst – være muligt at hæve de eksisterende eller såkaldte „gamle“ områder op på samme niveau og serviceudbygning som de „nye“ områder.

Man er allerede begyndt i bycentret, hvor man ved hjælp af træplantning, springvand, siddepladser m.m. søger at skabe attraktive opholdsarealer i omgivelser med en højere kvalitet.

Dette initiativ bør brede sig som ringe i vandet til at dække hele kommunen. Det vil tage tid, og det vil koste en del. Men en forudsætning for dette er, at byforbedringspolitikken ses i sammenhæng med øget information og nærdemokrati samt befolkningsgruppers aktive medleven i egne områder – miljøer, idet det må være klart, at en byforbedringspolitik i de enkelte byområder må være præget af beboernes ønsker og interesser. Et byforbedringsarbejde kan derfor få forskellige udtryk i de forskellige byområder, alt efter hvad beboerne stiller af krav til miljøet.

I forbindelse med den regionale udviklingspolitik kan man ikke undgå spørgsmålet om, hvorvidt de nuværende kommunale enheder er velegnede til løsning af alle samfundsopgaver. I denne relation kan peges på, at enhver kommune i dag søger at tiltrække så meget som muligt, vel undertiden uden hensyn til, om en virksomhed eller institution var bedre placeret i en anden kommune.

En sådan reaktion er naturlig, fordi hver kommune er en økonomisk enhed, men ikke hensigtsmæssig i alle tilfælde, ja, undertiden er der vel også tale om samfundsmæssigt spild.

Tanker af denne art var omkring kommunesammenlægningen i 1970 med til at lede Holstebro og Struer kommunalbestyrelser sammen til de tidligere omtalte drøftelser om en senere sammenslutning af de to kommuner med henblik på etablering af et fælles kraftcenter.

Meget kunne imidlertid tyde på, at et betydeligt større geografisk område kunne komme på tale i et sådant samarbejde, idet det område, der med fordel kan samarbejde, må være det område, der ud fra geografiske, trafikale, erhvervsmæssige og økonomiske synspunkter udgør et hele.

Et samarbejde af den skitserede art vil dog næppe kunne realiseres uden et økonomisk fællesskab. Dette kan efter den nugældende lovgivning kun etableres ved en sammenlægning af kommunerne.

Om en kommune af den størrelse og udstrækning, der så ville blive tale om, er hensigtsmæssig, kan der nok stilles et spørgsmålstejn ved. Skulle en undersøgelse imidlertid vise, at et sådant bredt samarbejde kan have interesse uden egentlig sammenlægning, burde en ændring af lovgivningen komme på tale.

Der er ingen tvivl om, at en videreudbygning af det regionale samarbejde vil være til gavn for alle. En sådan politik, som bygger på en udjævning i hele regionen, vil medføre, at alle beboere vil få mulighed for at blive stillet mere lige i opnåelse af bedre levebetin- gelser og livskvaliteter.

# Litteraturhenvisninger

## *Holstebroegnens forhistorie*

- Becker, C. J.: Gådefulde jyske stenaldergrave. (Nationalmuseets Arbejdsmark. 1967, side 19-30).
- Brøndsted, Johannes: Danmarks Oldtid. 3. oplag. 1966. Bind 1-3.
- Hald, Kristian: Stednavne og kulturhistorie. 2. oplag. 1969. 95 sider.
- Mackeprang, Mogens B.: Om de såkaldte „guldgubber“. (Nørre Hvam). (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. 1943, side 69-76).
- Mathiassen, Therkel: Studier over Vestjyllands oldtidsbebyggelse. 1948. 250 sider.
- Ramskou, Th.: En jernalderboplads i Holstebro. (Hardsyssels Årbog. 1948, side 5-18).
- Ramskou, Th.: Lindholm Høje. 1960. 40 sider.
- Schepelern, H. D.: Museum Wormianum. 1971. 435 sider.
- Skov, Torben: Fire megalitanlæg fra NV-Jylland. (Holstebro Museum. Årsskrift. 1972-73, side 15-50).
- Skov, Torben: Gudens gunst. (Rydhavefundet). (Skalk. 1972, side 10-12).
- Skov, Torben: Vikingetidsbopladsen i Trabjerg. (Holstebro Museum. Årsskrift. 1972-73, side 58-66).
- Tang Kristensen, Ewald: Danske sagn, som de har lydt i folkemunde. 1892-1901. 1-6 i 7 bind. Ny række. 1928-39. Bind 1-7.
- Ørsnes, Mogens: Borbjergfundet. (Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 1958, side 1-107).

## *Holstebros historie 1274-1945*

- Aldal, J.: Af Holstebros saga. 1930-34. Bind 1-3.
- Aldal, J.: Holstebros historie gennem tiderne. 1274-1939. 713 sider.
- Aldal, J.: Holstebros ildebrande 1697-1794. (Hardsyssels Årbog. 1926, side 1-106).
- Aldal, J.: Købstaden Holstebro. (Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt. 1937, side 378-392).
- Aldal, J.: Schous gård. 1927. 68 sider.
- De danske kirker. Red. af Erik Hørskjær. Bd. 15. Nordvestjylland. 1969. 336 sider.
- Falbe Hansen, E.: Erindringer fra Vestjylland for henved 50 år siden. (Hardsyssels Årbog. 1910, side 157-210).
- Frølund, L. Ch. Th.: Holstebro. Ny udgave. 1963. 237 sider.
- Hansen, Søren: Tobak i 100 år. 1969. 40 sider.
- Holm, Bent Torben: Af Melgaards billedbog. 1967-69. Bind 1-2.
- Holm, Bent Torben: Det gamle Holstebro fortalt i billeder. 1961-63. Bind 1-2.
- Holm, Bent Torben: Holstebro under besættelsen. 1964. 223 sider.
- Holm, Bent Torben: Vor bys fabrikk igennem 100 år. 1969. 46 sider.
- Hvidtfeldt, Johan: Holstebro markeder i ældre tid. (Hardsyssels Årbog. 1936, side 1-13).
- Lind, M.: Minder om Holstebro. Nedskrevne og belyste ved J. Aldal. (Hardsyssels Årbog. 1916, side 93-144 og 1917, side 45-109).
- Mortensen, Niels Th.: Fra det mørke Jylland. Af Niels Th. Mortensen og Johannes Ewald Tang Kristensen. 1936. 128 sider.
- Pontoppidan, Erik: Holstebro for 200 år siden. Uddrag af „Den Danske Atlas“. 1964. 24 sider.
- Resen, Peder Hansen: Holstebro 1677. Uddrag af „Atlas Danicus“. 1963. 18 sider.
- Storgaard Pedersen, P.: Lidt om Holstebro markeder i ældre tid. (Hardsyssels Årbog. 1923, side 45-48).
- Vestjylland med nordlige Vadehav. 1973. 319 sider. (Gyldendals Egnsbeskrivelser).

### *Efter 1945. Udviklingspolitik og planlægning*

- Detailhandlens lokaliseringmønster. Indkøbsvaner og omsætningsændringer i en provinsby og dens opland. Ved Institut for Centerplanlægning. 1971. 153 sider.
- Dispositionsplan for Holstebro kommune. 1963. 91 sider + kort.
- Holstebro. Befolkning, beskæftigelse, areal. Ved Institut for Centerplanlægning. 1971. 61 sider.
- Holstebro byudvikling. Forslag til udbygningsprincip. Ved Institut for Centerplanlægning. 1969. 43 sider.
- Holstebro storkommune. Ved Jens Johansen m.fl. 1971. 120 sider + kort.
- Johansen, Jens: Byfornyelse. (25. Danske Byplanmøde. Afholdt af Dansk Byplanlaboratorium. 1969, side 12-16).
- Johansen, Jens: Byplanlægning. (Planlægning i byer og tettsteder. Utgitt av Norsk Forening for Bolig- og Byplanlægning. 1972, side 17-25).
- Johansen, Jens: Hvorledes kan man gennemføre offentlighed i den kommunale planlægning. (Byplan. 1971, side 34-38).
- Johansen, Jens: Kommunal planlægning i praksis. (Sosialøkonomen. Utgitt av Norske Sosialøkonomers Forening. 1969, nr. 10, side 69-76).
- Kommunens planlægning. Ved Institut for Centerplanlægning. 1972. 64 sider.
- Prinsipper for udbygning af nordlige områder, Holstebro. Ved Institut for Centerplanlægning. 1970. 46 blade + kort.
- Ringkjøbing amt. Landskabsanalyse 1972. 1972 122 sider.
- Serviceforsyning. Planlægning af centre og servicefunktioner. 2. opl. Ved Institut for Centerplanlægning. 1973. 59 sider.
- Østergård, Frede: Pleje- og omsorgsbehov blandt ældre i Holstebro-området. 1968. 85 blade + 46 sider.

## FORFATTERNE:

**Thorkild Ramskou,**

museumsinspektør. Født 25.7.1915, mag. art. i forhistorisk arkæologi 1946. Assistent ved Nationalmuseets I afdeling 1946, museumsinspektør sammesteds 1962.

Har bl.a. skrevet Himmerlands oldtidsminder 1947, Hedeby 1962 og Normannertiden (Politikens Danmarks Historie bd. 2, 1962).

**Steffen Linvald,**

museumschef. Født 6.12.1914, inspektør ved Københavns bymuseum 1946, leder sammesteds fra 1952. Konsulent ved Øregaard museet og Carlsberg museet.

Har bl.a. skrevet Danske Herregaarde og Slotte i Billeder I-II 1949, Sukker og Rom 1967 samt diverse bøger om København og omegn.

**Jens Johansen,**

kommunaldirektør. Født 27.11.1918. Kæmner i Holstebro kommune 1948, byrådssekretær 1954, kommunaldirektør 1957. Leder af Holstebro kommunes planlægningsgruppe.

Har skrevet adskillige artikler og kronikker om kommunernes fysiske og økonomiske planlægning. Foredrag om samme og beslægtede emner i ind- og udland.

LEVERANDØR TIL DET KONGELIGE DANSKE HUS  
**HJERTEGARN**  
ODENSE GARN A/S  
  
*Danmarks mest solgte*

**MØNT  
VASK**

RTEN

**KNIP  
VILDBER**

**FOTO**

*Fotoalbum  
med 20 f3  
plastik lommer  
11,50*